

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN
RUSYA’NIN ORTA ASYA POLİTİKASINA ETKİLERİ
(1990-2005)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAHADDİN YAZICI

ANA BİLİM DALI: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI: SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

DANIŞMAN: Doç. Dr. Yılmaz BİNGÖL

KOCAELİ- 2006

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN
RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKASINA ETKİLERİ
(1990-2005)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAHADDİN YAZICI

ANA BİLİM DALI: SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
PROGRAMI: SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER

DANIŞMAN: DOÇ. DR. YILMAZ BİNGÖL

KOCAELİ- 2006

İÇİNDEKİLER

Özet.....	V
Abstract.....	VI
Kısaltmalar Cetveli.....	VII
Giriş.....	1

I. BÖLÜM

A. Sovyetler Birliği Sonrası Rusya'nın Orta Asya Politikası.....	3
Siyasi Belirsizlik ve Arayış Dönemi (1992–1995):	7
Rusya'nın Bölgeye Dönüşü (1996- 1998)	10
Orta Asya ile İlişkilerin yeniden Yapılandırılması(1999–2001).....	12
Güçler Dengesinin Değişimi: ABD'nin bölgeye dahil olması 2001-	21
B. Rusya'nın Orta Asya Politikasını Etkileyen Faktörler.....	33
a. Etnik Faktörler.....	34
b. Ekonomik Faktörler.....	38
c. Güvenlik Sorunu.....	45

II. BÖLÜM

A. Rusya'nın Orta Asya Politikasına Küresel Aktörlerin Etkileri.....	50
- I. ABD'nin Orta Asya Politikası.....	50
- II. Çin'in Orta Asya Politikası	71
B. Rusya'nın Orta Asya Politikasına Bölgesel Aktörlerin Etkileri.....	78
- I. Türkiye'nin Orta Asya Politikası	78
- II. İran'ın Orta Asya Politikası	90

SONUÇ	101
Yararlanılan yayınlar.....	104

ÖZET

Çarlık Rusya'sının üç asra yakın saldırıları sonucu 19. yüzyıl sonunda tamamıyla Rus istilasına uğrayan Orta Asya bölgesi, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeniden bağımsızlığına kavuştu. Bağımsızlıktan sonra bölgede yaşanan belirsizlik başta ABD olmak üzere Rusya, Çin, Hindistan, AB, Türkiye, İran, İsrail gibi ülkelerin politik ve ticari manevralarıyla şekillenmektedir. Her ne kadar 1990 sonrası yaşanan bu yarışa Rusya Yeltsin sonrası Putin'in Cumhurbaşkanlığı ile birlikte ağırlığını koymuş olsa da, bölge üzerinde yaşanan bu rekabette Putin'in Rusya'sı diğer aktörlere göre daha şanslı görülmektedir.

1991 yılından itibaren bağımsız birer devlet olarak uluslararası sisteme dâhil olan Orta Asya Cumhuriyetleri (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan), Rusya Federasyonuna olan bağımlılıklarından sıyrılma çabalarını sürdürmekle birlikte; Rusya, tarihi, coğrafi, jeopolitik, ekonomik, stratejik, jeokültürel ve askeri açılardan bölge üzerinde etkisini sürdürmektedir.

Bu çalışmada, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Türki Cumhuriyetlerine ve Tacikistan'a yönelik dış politikası incelenecek olup çalışma, 1991 sonrası bölgeye yönelik Rusya dış politikasının ekonomik, etnik, siyasi ve askeri açılardan ortaya çıkarılmasına yöneliktir.

Bu bağlamda tezin birinci bölümü Rusya Federasyonu'nun 1991 sonrası Orta Asya bölgesine yönelik dış siyaset evrelerini kapsamaktadır. İkinci bölümde, Rusya'nın Orta Asya politikasını etkilemekte olan faktörler üzerinde durulmakta olup, bu doğrultuda ekonomik, askeri, etnik, güvenlik sorunu başlıkları altında bölgeye yönelik Rus siyasetini etkileyen dinamikler üzerinde durulacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde bölgeye birinci dereceden siyasi etkide bulunan küresel ve bölgesel güçler/ülkeler ele alınıp,

bu ÷lkelerin Orta Asya'ya yönelik 1990-2005 tarihleri arası Rus dış politikasına olan etkileri konu edilecektir. Son bölümde, çalışmanın bulguları genel hatlarıyla özetlenecektir.

ABSTRACT

Following the onslaughts that lasted almost three centuries, Central Asia was occupied wholly by Russian Empire at the end of nineteenth century. The Central Asian Republics regained their independences after collapse of USSR in 1991. The uncertainty that experienced in the region after the independence has been forming by the political and commercial maneuvers of the countries such as USA, Russia, China, India, EU, Turkey and Iran. Although the Russian shade has been striking in this race with the presidency election of Putin after Yeltsin the Russia of Putin stands more chances than other actors.

Although the Central Asian countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tadjikistan, Turkmenistan) that have been placed in international system as independent states since 1991 are struggling for freeing from dependency on Russian Federation, the latter's influence has been prevailing over the region in terms of historical, geographical, geopolitical, strategic, geocultural and military aspects.

In this study after collapsing USSR the foreign policy of Russian Federation towards Central Asia was surveyed with the aim of clarify the Russian foreign policy in respect with the region in terms of economical, ethnic, political and military aspects.

The first section of the study is on the stages of Russian foreign policy regarding Central Asian Turkic Republics after 1991. In the second section the factors that have influence the policies of Russia towards Central Asia were studied. In this direction the dynamics that effect Russian politics were also studied under the titles of economy, military, ethnicity and security. The third section of the study the global forces/countries which have influence directly on the region together with the effect of these countries towards

Russian foreign policies were studied. The last section will summarize the most important findings of this study.

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova İşbirliği ile BDT'na alternatif olarak kurulmuştur.
No.	: Numara (Sayı)
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİO	: Şanghay İşbirliği Örgütüne
UGS	: Ulusal Güvenlik Servisi
Usaid	: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
Vol.	: Volume (Cilt)

GİRİŞ

Bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni uluslararası düzen içinde, Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik dış politikasını ele almaktadır. Gerek Hazar, gerek Orta Asya bölgelerinin zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olması, bu bölgeye olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Bağımsızlık sonrası zayıf ve istikrarsız bölge ülkeleri Moskova'dan kopuşun şaşkınlığını yaşamaktadır. Bundan dolayı Orta Asya Cumhuriyetlerinin güvenlik ve istikrar bakımından hem iç, hem de bölgesel tehditler yüzünden modern, milli bir devlet oluncaya kadar zor bir geçiş dönemi geçirecekleri açıktır.

Bölge ülkeleri bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra yoğun uluslararası rekabete maruz kaldılar. Yoğun rekabet, bölgede petrol ve doğalgaz kaynaklarına ulaşmak ve bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen devletlerarasındadır. Bu durum bölge ülkelerinin güvenliğini tehdit ederek istikrarsızlığa zemin hazırlamaktadır. Bu bölgenin Avrasya kıtasının coğrafi merkezi olması, geniş ölçekli enerji kaynaklarını bünyesinde barındırması itibariyle, yaşanabilecek herhangi bir istikrarsızlık unsuru, kıtanın bütününde istikrarı ve güvenliği tehdit edebilecek niteliktedir.¹

Bölgenin en güçlü aktörü olan Rusya, 1991 sonrası bölgeye yönelik politikalarıyla etkinliğini devam ettirmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa Birliği'nin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, birincil madde olarak Baltık Cumhuriyetleri, eski Doğu Avrupa ülkeleri ve nükleer güce sahip olan Ukrayna ile yakından ilgilenmeleri bu dönemde batı tarafından Orta Asya'nın ihmal edilmesine yol açtı. Ayrıca bölgesel aktörler olan Türkiye ve İran'ın bu tarihsel oluşuma hazırlıksız yakalanmaları ve içe kapalı, plansız dış politikaları bu dönemde Rusya için oldukça geniş dış politik manevra alanı oluşturdu.

¹ Graham E. Fuller, "Central Asia: The New Geopolitics", Santa Monica: Rand, R-4219- USDP, 1992

1992 yılı ortalarından itibaren bölge iki sebepten dolayı uluslararası kamuoyunda gündem oluşturdu:

a) Topraklarında nükleer tesis bulunduran Kazakistan'ın onore edilip, bu tesislerin kontrolünü yeniden Rusya'ya devretmesi için ikna edilmesi.

b) Cumhuriyetlerdeki nüfusun çoğunun Müslüman olması sebebi ile İran'ın buralara kendi rejimini ihraç edebileceği endişesi ve Tacikistan iç savaşı.² Orta ve Doğu Avrupa'dakine benzer Rusya'ya yönelik ciddi stratejik hesapların geç kalması Orta Asya'da siyasi, ekonomik, askeri ve etnik bazda Rusya'yı bölgedeki olayları etkileyebilecek yegâne güç konumuna getirdi.

ABD'de meydana gelen 11 Eylül 2001 tarihli olay akabinde küresel stratejilerin sil baştan ele alınması sonrası yeniden şekillenen Orta Asya politikası Rusya lehine olan ibreleri ABD'ye çevirmiş olmakla birlikte, Rusya'nın bölge üzerindeki tarihi rolü, bölgeyle olan geniş sınırları, Orta Asya'da yaşayan Rus nüfusu, bölge ülkelerinin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıkları vb. faktörler yakın gelecekte Rusya'nın bölge üzerindeki etkinliğinin artacağını göstermektedir.

Bu tezde, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, onun mirasını devralan Rusya Federasyonu'nun 1991'den günümüze kadar geliştirmeye çalıştığı Orta Asya politikası ve onu etkileyen faktörler ele alınacaktır. Ayrıca bölgeye yönelik Rus dış politikasının belirleyici aktörlerinden olan başta ABD, Çin olmak üzere Türkiye ve İran'ın bölgeye yönelik siyasetleri üzerinde durulacaktır.

² Dannreuther Roland, "Creating New States in Central Asia", Adelphi Paper 288, March 1994, s. 67.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. Sovyet Birliği Sonrası Rusya'nın Orta Asya Politikası

Orta Asya tarih boyunca Dünya siyasetinde önemli bir yer tutmuştur. Günümüzde sahip olduğu enerji kaynakları, işlenmemiş ham ekonomik pazar oluşu ve jeopolitik konumu gibi faktörler bu bölgeyi küresel dengeleri etkileyebilecek bir bölge haline getirmektedir.

Geniş bozkır ve dağlardan oluşan bu büyük iç kara doğuda Gobi Çölü'nden, Batı'da Hazar Denizi'ne, Kuzey'de Sibirya'dan Güney'de Afganistan'a kadar oldukça geniş bir alanı kapsar. İbn-i Haldun'un iklim teorisinde beşinci bölge olarak ele alınan Orta Asya Türklerin en eski yurdu olarak bilinir. Arapların VIII. yüzyılda Kuteybe bin Müslim öncülüğünde gönderdikleri fetih ordularıyla İslam topraklarına dâhil olan bölge, Rusların 16. yüzyılında başlayan saldırılarına kadar zaman zaman Moğol yönetiminde kalmıştır. Bu topraklar üzerinde kurulup yıkılmış olan başta Hunlar, Akhunlar, Göktürkler, Avarlar, Hazarlar vb. devletler bize bu iç karadaki çalkantılı yapıyı göstermektedir.

16. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sürekli Rus saldırılarına maruz kalan ve 19. yüzyıl itibarıyla Rus hâkimiyetine giren Orta Asya Çarlık Rusya'sının işgalinden önce, Buhara Hanlığı, Hiva Hanlığı, Hokand Hanlığı şeklinde örgütlenmiş hanlıklar olarak bir devlet düzeni kurmuşlardı. Sovyetler Birliği'nin Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ile kurulması ve yeni Rus yönetiminin kendine has uygulamaları ile Türkistan olarak bilinen Orta Asya'da Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız ve Tacik olmak üzere beş ayrı ulusal kimlik oluşturuldu.

Sovyetler Birliği, Orta Asya'da muazzam bir ulus imal etme aracı oldu. Milliyetler politikası her şeyden önce var olan milliyetçilikleri, özellikle Rus, Ukrayna, Gürcü, Tatar hatta Kazak milliyetçiliklerini kırmak için

düşünülmüştü. Bu yolda, birbirleriyle çekişme halinde ve kurumsal olarak “büyükler” kadar hakka sahip birçok “küçük” halk imal edildi. Böylece var olmayan milliyetçilikler ortaya çıktı. Kuşkusuz burada amaçlanan şey bu yeni halkları kendi ayakları üzerinde durabilecek birer ulus-devlete dönüştürmek değildi, tam tersine amaç, diğerleriyle birlikte bu hakları da büyük Sovyet bütünü içinde eritme hedefi doğrultusunda, sadece görünüşte var olan bir yönetime indirgemektir.³

Sovyetler’ in bu etnik halk anlayışındaki paradoks, geniş ölçüde yapaylık taşıyan çeşitli gruplaşmalara nesnel gerçeklik statüsü verilmesinde yatmaktadır. Rus İmparatorluğu’nun Müslüman nüfusu arasında aceleyle gerçekleştirilen gruplaşmalardı bunlar. Oysa Müslüman nüfus içinde modern anlamda hiçbir ulusun gelişmemiş olması bir yana “milli” sözcüğü bile kendine ait bir devlet ve toprağı bulunmayan dini ve kültürel bir cemaati ifade ediyordu. Sovyet iktidarı, kendi toprağı ve kurumlarına sahip modern bir ulus-devlet oluşturan bir halkın gücünü ve canlılığını hesaba katmak yerine, 1924’te, sonradan her birine birer asli halk atfedilecek olan Sovyet Cumhuriyetleri’nin kurulmasını kanun hükmüne bağladı. Bu sanal halkın yüzyıllardan bu yana nasıl siyasi bir cisimleşme bekleyişi içinde olduğunu açıklamak ise antropologlara, dilbilimcilere ve tarihçilere bırakılmıştı. Bu büyük ulusal bölümlenimin esas amacı çok kavimli bir imparatorluk bağlamında, farklı hakların artık “enternasyonalizm” diye adlandırılan bir Rus ekseni içinde bir araya getirilmesini sağlayacak bir yönetim tarzı bulmaktır. Bir yandan da, hiç olmazsa kurumsal olarak, halkların haklarına ve çok dilliliğe saygı gösterilecekti. Demek ki bu Cumhuriyetlerin bir yandan devletin biçimsel belirtilerini geliştirirken, diğer yandan da kendi ayakları üzerinde duramamaları gerekiyordu. Her şey buna göre ayarlanmıştı. Biçimsiz sınırlar, iç topraklar, Cumhuriyetin halkının her zaman azınlıkta olduğu başkentler (Taşkent, Duşanbe, Almatı, Bişkek), azınlıkların başka azınlıklarla iç içe girmesi (daha doğrusu azınlıktan çoğunluğa dönüştürülmesi ya da tam tersi),

³ Olivier Roy, **Yeni Orta Asya Yada Ulusların İmal Edilişi**, 1. Basım, Mart 2000, İstanbul, Metis yay., s. 8-9

iktisadi açıdan merkeze bağımlılık, Cumhuriyetler arası doğrudan ilişkilerin olmayışı vb.⁴

Rusların bölge üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek ve günümüze ışık tutabilmek için, bugün beş ayrı Cumhuriyet şeklinde ortaya çıkmış olan Orta Asya Halklarının uluslaşma süreçlerine bakmak gerekir. 1917 devrimden önce bir Kazak, Kırgız, Tacik ya da Özbek milletlerinden söz etmek mümkün değildi. Ancak, tarihçiler bu dönemde bölge genelinde üç göçebe grubun varlığı konusunda hemfikirlerdir. Bunlar; Kazak, Kırgız ve Türkmenlerdir. Bu üç grup, o dönemde, kendilerini birbirlerinden ve şehirlerde yaşayan diğer insanlardan farklı görüyorlardı. Ancak, bu üç grup da dâhil olmak üzere bölgede yaşayan ve Slav ırkından olmayan bütün insanlar, kendilerini Müslüman olarak tanımlıyorlardı. Kısaca; bölge insanları kendilerine henüz dinle tanımlıyorlardı. Dinin dışında, bölge genelinde, daha çok yöresel diyalektler ve soya bağıllıkla sınırlı kendini tanımlama eğilimi vardı.⁵

Modern ulusal kimlik kavramının temel dinamikleri olan din, dil, ırk, kültür vb öğeler dikkate alındığında Tacikler dışında diğer Türk Cumhuriyetleri için ayrı birer ulusal kimlikten bahsetmek oldukça zordur. Bununla birlikte Orta Asya'da Çarlık ve Sovyet Rusya'sının üç asrı aşkın işgalinden sonra bağımsızlıklarına kavuşan bölge ülkeleri, günümüzde ayrı ayrı birer ulus devlet olarak siyaset sahnesinde yerlerini almış gözükmemektedir.

Rusya Federasyonu'nun sahip olduğu imparatorluk geçmişi, küresel bir güç olarak varlığını sürdürüyor olması, Orta Asya ile olan geniş sınırlar vb. faktörler Rusya'yı Orta Asya ile ilgilenmeye zorlamaktadır. Özellikle Orta Asya ile olan Jeopolitik ortaklık ve bölgeye yönelik ekonomik ilgi Rusya'nın bu iç karaya askeri müdahaleler yapmasına neden olmaktadır.

⁴ a.g.e., s. 9

⁵ Marta Olkot, Ftaroy Şans Tsentralnoy Azii - Publikattsii www.carnegie.ru
http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books/volume/9457CentralAsia_book-01-chp01.pdf (8 Ekim 2006)

Rusya açısından Orta Asya

- Orta Asya, Rusya Federasyonu'nun özellikle güney sınırlarında güvenliği sağlamak için geleneksel set niteliğinde bir tampon ya da emniyet kemeri konumundadır.
- Rusya Federasyonu bölgeyle olan ilişkilerinde Petrol faktörünü göz önünde bulundurarak, özellikle Hazar petroleri konusunda politik ve askeri etkisini sürdürmeyi amaçlamaktadır.
- Bölgede Rusya açısından oldukça önem arz eden bir konu, zaman zaman Orta Asya'nın çeşitli kesimlerinde yaşanan sıcak çatışmaların bölgenin güvenliğini tehlikeye sokması ve bölgedeki nükleer deneyimdir.
- Rusya Federasyonu Ekonomik ve Dış politik dengeler açısından ulaşım ve iletişimle paralel olarak Petrol ve Doğalgaz boru hatlarının güvenliğini temin düşüncesiyle bölgedeki olaylara yakından ilgi duymaktadır.
- Rusya için Orta Asya "arka bahçe- sorumluluk alanı" olarak var sayılmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetlerinde yaşayan Rus halklar ve Rus dilli asimile toplumlar Rus kültür ve dilinin korunması düşüncesiyle Rusya tarafından bölgeye ilgi duyulmasına yol açmaktadır.

1991–2001 yılları arası Orta Asya'ya yönelik Rus siyaseti belirttiğimiz dinamikler çerçevesinde gelişti. Yakın tarihe kadar, her ne kadar, Rusya Federasyonu bu yeni Cumhuriyetler üzerine resmi bir dış politika oluşturamamış olmakla birlikte, ileriye dönük ve günü kurtarıcı politikalar hedeflenmiştir. Geçen bu kısa dönemde Rusya'nın Orta Asya siyasetini dört ayrı döneme bölerek inceleyebiliriz:

- 1- Dönem (1992–1995 yılları) sınırlı şekilde bölgeye müdahil olmak;
- 2- Dönem (1996- 1998) siyasal zemin hazırlayarak bölgeye geri dönmek;
- 3- Dönem (1999–2001) Güney komşuları olan Orta Asya Türkî Cumhuriyetleri ile ilişkilerini rayına oturtarak ilişkilerin güçlendirilmesi,

yeni Cumhuriyetlerle karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi;

- 4- Dönem 2001- Bölgedeki ülkelerin dış politikalarına müdahale ederek, güç dengelerinin değişimi, bölgeye yerleşme ve Orta Asya dış politikasına ABD'nin katılımı ile yeni şekiller verilmesi.

Siyasi Belirsizlik ve Arayış Dönemi (1992–1995):

Sovyetler birliği dağıldıktan sonra 1991 yılından itibaren kurulan Cumhuriyetlerde yeni politik elitler meydana geldi. Bu dönemde Moskova fazla ilgi görmeyen, anlamsız bir merkez halini aldı. Siyasi trafiğin zirvesi olan Moskova Rusya'nın iç problemleriyle uğraşırken Orta Asya'ya oldukça az etkiye bulunabiliyordu. Bağımsızlığın bu ilk yılları yeni Cumhuriyetler için tam anlamıyla model arama yıllarıydı. Cumhuriyetler kısa süreli ilginin ardından çok geçmeden jeopolitik açıdan Rusyasız ayakta kalamayacaklarını, güvenliği temin ve ekonomik bağımsızlık açısından onsuz olamayacaklarını anladılar. Nitekim 1992 yılı Mayıs ayında Bağımsız Devletler Topluluğu tarafından Taşkent'te ortak güvenlik işbirliği anlaşması imzalandı. Anlaşma sonrası Rusya üç önemli unsuru dış politikasında kullandı. Birincisi; istikrarı sağlama, ikincisi; sınır güvenliği, üçüncüsü; askeri üsler kurmaktı. Rusya, bu dönemde Orta Asya'ya yönelik oldukça önemli askeri ve siyasal çıkarlar elde etti.

Akimbekov Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Orta Asya Türkî Cumhuriyetleri ve Rusya ilişkilerini şöyle ifade etmektedir: Şunu da ifade etmeliyiz ki bu dönem zarfında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Rusya'nın gücü giderek zayıflamaktaydı. Özbekistan ve Kazakistan kendi askeri güçlerini kurmuşlar ve sınırlarını kendileri koruyorlardı. Moskova bu noktada askeri açıdan zayıf devletlerle, örneğin Türkmenistan ve Kırgızistan'ın sınırlarını korumakla yetinmekteydi.⁶

⁶ Akimbekov S. Rassiskaya Politika V Tsentralnoy Azii (Sostayanie i Perspektivi) Pro et Contra. C. 5, Leta 2000.

Bu durum 1992 yılında Tacikistan'la da yaşandı. Rusya Tacikistan'da başlayan şiddetli iç savaşa müdahale edemedi çünkü Sovyetler Birliğindeki kızıl ordusu elinde değildi.⁷ Moskova, Tacik, Rus kavgasına doğru sürükleniyordu. Kendi çıkarlarını korumak için Tacikistan üzerindeki olaylara müdahale etmesi gerekiyordu. Moskova akıllıca bir manevra ile Tacikistan hükümeti ile işbirliği yaparak olayın seyrini sadece Rusya ve Tacikistan değil tüm BDT devletlerinin sorununa dönüştürdü. Bu çerçevede 1992 yılında Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin sınırları ortak koruma yasaları çıkarmak için Tacikistan ile anlaşma yaptı. Bu karardan sonra Rus Silahlı Kuvvetleri resmen Tacikistan sınırına girdi.

1992 yılında Rusya bölgedeki kilit rolüne dönüş yaptı ve olayları bizzat yönlendirmeye başladı. 1990'lı yılların ortalarına doğru Rusya politikasına yön veren aktörler farklı renk ve isim ama aynı amaç taşıyarak ortaya çıktılar. Rusya, Tacikistan'a barış getirme adına İran ve Pakistan ile müttefik oldu.

1994 yılında Rus tarafının aktif katılımı ile Moskova'da Birleşmiş Milletlerin gözetimi altında Rusya Federasyonu ve Tacikistan muhalif liderleri arasında barışçıl görüşmeler yapıldı. Görüşmelerin birinci etabı Moskova'da bir sonraki ise Tahran'da yapılan görüşmeler başarıya ulaşmadı. Tahran tarafından alınan kararlar pek kabul görmedi ve imzalanmadı. Kararlar içersinde siyasi mahkûmların kısmen de olsa serbest bırakılmasını içeriyordu. Rusya politik sözleşmeden istediğini alamayınca Tacikistan'a geniş çaplı askeri harekât düzenledi ve Tacikistan'ın Dağlık Tavildarı, Davraz ve Karategin, Pripunca kasabalarını ele geçirdi, çok sayıda Tacik hayatını kaybederken büyük ölçüde maddi zarara maruz kalındı.⁸

⁷ S. Akimbekov, Rassiskaya Politika V Tsentralnoy Azii (Sostoyanie i Perspektivi) Pro et Contra. C. 5, Leta 2000.

⁸ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 248

Sonuç olarak 1994 yılında Tacik- Afgan sınırında belli bir zamana kadar ateşkes imzalandı. 21 Ekim 1994'de İslamabad'da Tacik sorununa çözüm bulmak amacıyla Birinci Genel kurul toplantısının üçüncü etap görüşmeleri yapıldı. Taraflar arasında büyük oranda görüş birliği olmasına rağmen 1 Kasım 1994'de üç ay ertelenen ateşkes görüşmeleri altı Şubat 1995 tarihinde yapıldı ve Tacik ve Afgan sınırlarındaki kısa dönemli ateşkes süreci başladı.⁹

Sovyetlerin dağılması sonrası Rusya bizim siyasi belirsizlik ve arayış dönemi olarak nitelendirdiğimiz zaman içerisinde üçüncü taraf konumunda kaldı. Olayların perde arkasında kalan Rusya, Tacikistan Cumhurbaşkanı İmam Ali Rahmanof'un destekçisi ve onun rejimi olarak sahne alıyordu. Çünkü Birleşik Tacik Muhafızları ile yollar tam anlamıyla düğümlenmişti.

1995 yıllarında Orta Asya, özellikle Tacikistan için çok da iç açıcı sayılmazdı. Bu dönemde Afganistan'dan Tacik sınırlarına bölükler halinde çok sayıda militan sızdırma çabaları sürüyordu. Adam kaçırma, karakollara saldırı vb. olaylar yaşanıyor. 1995 yılı akabinde Doğu Tacikistan'da durum tam bir çıkmaza girdi. Karşılıklı görüşme çabaları artık netice vermiyordu. Olaylar giderek askeri çatışmalara dönüşüp Tacikistan'ın iç bölgelerine yayıldı. Bölgede tek donanımlı askeri güç konumundaki Rusya silahlı kuvvetleri artık Orta Asya'nın emekleyen Cumhuriyetleri için güven ve huzur sağlayıcı sembolik bir anlam ifade etmeye başladı.

Yaşanan gelişmeler BDT ülkelerinin güvenlik konusunda bölgesel politikasının oluşmasına yol açtı. Rusya'nın başını çektiği bu plan çok geçmeden uygulamaya kondu. Fakat bölgedeki elit arasında yaygın görüşe göre resmi güvenlik politikasının mimarı olan Moskova aynı zamanda dökülen kanlara, yaşanan onca sıkıntıya zemin hazırlayan şartları da oluşturdu.(4)

⁹ a.g.e s.249

Rusya'nın Bölgeye Dönüşü (1996- 1998)

1990'lı yıllara ait ikinci dönemde Orta Asya'ya yönelik Rusya Federasyonu dış politikasında izlenen çizgiler şekillenmeye başladı. Rusya bu geçiş döneminde dış politikası adına önemli merhaleler kat ederek, bölgedeki etkinliğini daha aktif hale getirdi.

Birincisi; bu dönemde ABD ile Rusya arasında jeopolitik ve jeoekonomik konularda önemli karşılıklı görüşmeler oldu. ABD ve Rusya yönetimi birçok konuda stratejik ortaklık yolunu seçtiler. İkincisi; Rus politik eliti Rusya'nın jeopolitik hükümranlılığını kaybetme endişesini taşıyorlardı. Bundan dolayı Güneye yani Orta Asya'ya yönelik jeostratejik atılımlar yapmak gerektiğini düşünüyorlardı. Üçüncüsü; 1994 yılından beri Afgan politik arenasında boy gösteren Taliban hareketinin etkili gücü Rusya'yı endişeye sevk ediyordu. Sınırları dâhilinde Çeçen harekâtına Afganistan'dan gelen destek, Rusya içerisinde önemli etkiye sahip Narko-biznesin kaynağının altın hilalin bir parçası olan Afganistan menşeli olması, Taliban hareketinin başta Tacikistan olmak üzere Özbekistan'a olan etkileri vb. durumlar Rusya'nın Güney sınırlarıyla daha dikkatlice ilgilenmesine yol açtı.

1996 yılında Rusya Federasyonu yaşanan olumsuzluklardan sonra Tacikistan konusunda çözüme yönelik çareler ortaya koydu. Boris Yeltsin ile İmam Ali Rahmanov'un A. Nuri gözleminde beşinci kez görüşmesi bunlardan birisidir. Görüşme sonrası Tahranda Ekim 1996 ve Hosdehte (Kuzey Afganistan) 1996 Aralık İ.A.Rahmanov ve A.Nuri Moskova'ya gelmeye hazır olduklarını bildirdiler. Görüşme Aralık 1996 yılında Moskova'da gerçekleşti. Görüşmede Moskova tarafı taraflara uzlaşma teklif ederek Uluslararası barış teklifini komisyona sundu. Görüşmeler Rusya Federasyonu hükümet başkanı Viktor Çernomirdin'in katılımı ile yapıldı. Karşılıklı belgeler imzalanarak ateşkes ve barışçıl görüşmeler için tarih belirlendi. 1997 yılının Şubat ayında Tacik görüşmesinin yedinci etabı eskiden olduğu gibi Moskova'nın ev sahipliğinde gerçekleşti. Karşılıklı görüşmeler sonucunda askeri konularda

anlaşmalar imzalandı. Bu anlaşmalar Tacikleri kontrol altına almanın anahtarı olarak yorumlanmaktadır. 21 Haziran 1997 yılında Moskova da görüşmelerin nihai oturumu yapıldı. Sonuç olarak Tacikistan da genel barış anlaşması kararı alındı.¹⁰

Moskova, Tacik ve Afgan sorunlarına eşgüdümlü çözümler üretmeye çalıştı. 1996 yılında Rusya öncülüğünde anti Taliban birimi oluşturuldu. Bu birime Rusya ile birlikte Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve İran da katıldı. Katılımcı ülkelerden olan Özbekistan özel pozisyonda yer almıştı. Afganistan ile Özbekistan arasında özellikle Özbek General Raşid Dostum olayı gibi özel bir problemleri vardı. General Raşid Dostum'a bağlı askerlerin 1998 Eylül ayında Taliban yönetimine teslim olması bölgedeki dengeleri bozdu. Bu arada Taliban birliklerinin harekâtları Özbekistan sınırlarını aşmaya başlamıştı. Talibanlar eski Sovyet Afgan sınırındaki Tirmiz şehrine girdi. Bu aşamada Rusya ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler çıkmaza girmeye başlamıştı. Askar Akayev ve İslam Kerimov 30 Kasım 1999 tarihinde katıldıkları konferansta Rusya'nın Tacikistan'a yönelik askeri müdahalelerinden şikâyetçi olarak sert tavır koydular. Şüphesiz bu durum Rusya'yı zor duruma düşürmekteydi. Anlaşılan, Taşkent ve Bişkek yönetimlerinin işbirliğine gitmeleri Rusya'nın Orta Asya'daki konumunu zayıflatmayı amaçlıyordu. Rusya'nın Orta Asya üzerinde kendi çıkarlarını koruyacak politikalarının uygulamasını bu iki ülkenin tutumu iyice zora soktu.¹¹

Orta Asya ile İlişkilerin yeniden Yapılandırılması (1999–2001)

1999 yılından itibaren 2001 yılının birinci yarısına kadar olan üçüncü dönemi genel anlamda Rusya siyasetinin Orta Asya bölgesinde yeterince aktif olduğu dönem olarak tanımlayabiliriz. Bu hususta Rusya hükümet

¹⁰ Sabraniye Zakonodtelstva R.F. - Moskova., 1995. - №49. - C. 480.

¹¹ A.g.e s. 480

makamlarının, Orta Asya'yı tek bir bölge olarak değerlendirme düşüncesinin değişmeye başladığını görmekteyiz.

Bu bölgedeki devletler hem sosyal- ekonomik gelişim oranı hem de iç siyasetin yürütülmesi gibi birçok hususta artık birbirlerinden farklılık göstermekteydi. Üstelik bölgede gittikçe artan fikir ayrılığı, Rusya için ikili ilişkilerin değerlendirilmesinde karşı tarafın işbirliği yapmaya ne kadar açık olduğunu ve bu karşılıklı işbirliğinden beklentilerini kesin olarak belirleyerek bu devletlerle olan ilişkilerini ayrı ayrı ele alması ve daha hassas davranmasını gerektiriyordu. Bölgedeki Rus siyasi yaklaşımının bu yönde değişmesi, özellikle V.Putin'in önce Başbakan daha sonra Rusya Federasyonu Başkanı görevine gelmesi ile daha da gelişti.

Orta Asya'da sahip olduğu siyasi, ekonomik, kültürel ve etnik pozisyonu Özbekistan'ı diğer cumhuriyetlere göre ön plana çıkarmaktaydı. Özellikle karışıklık yaşanmakta olan gerek Afganistan gerekse Tacikistan'la komşu olması ve bu ülkeler üzerindeki etkisi bu dönemde Rusya'nın Özbekistan'la olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmesine sebep oldu.

Rusya Federasyonu - Özbekistan

Bu dönemde Rus dış politikasının oluşumunda Özbekistan, koşulsuz, bölgede kilit bir rol üstlendi. Artık Rusya geleneksel hale gelen dengesiz ikili ilişkileri ortadan kaldırarak Taşkent ile daha sağlam ve dengeli iki taraflı işbirliğine gitme durumunda kalmıştır. Rusya'nın karşılıklı işbirliğine önem vermesinin temel sebebi, Özbekistan'ın bölgedeki güvenliği sağlama konusunda kilit devletlerden biri olması ve genel olarak Orta Asya bölgesinde etkili güce sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, Özbekistan, Rusya'nın hem politik hem ekonomik yönden ihtiyaç duyduğu önemli ölçüde ekonomik kaynaklara ve imkânlarla sahipti (pamuk, çeşitli metal kaynakları, coğrafik ve politik yerleşimi, yeterince güçlü ordusu v.b.). Böylelikle, Rusya "müttefik eğitime" siyaseti uygulayarak çıkarlarının sadece Orta Asya bölgesi çerçevesinde desteklenmesiyle

kalmaksızın, bu işbirliği sonuçlarını ilk sırada Afganistan ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere komşu devletlere de dış etki faktörü olarak kullanabilmektedir.

Ancak, bu döneme kadar Rus- Özbek ilişkilerinde belli ölçüde gerginlik devam etmekteydi. Karşılıklı ilişkilerin düzeltilmesi yönündeki girişim 1999 yılı yazında Batken olaylarının meydana gelmesi ile yeniden gözden geçirildi. Cuma Namangani yönetimindeki Özbekistan İslamcı Hareketi mücahitleri Tacikistan sınırlarından Kırgızistan'ın dağlı bölgelerine saldırdılar. Mücahitler Fergana Vadisinin Özbekistan sınırlarına sızmaya ve orada İ. Kerimov'un uyguladığı siyasi düzenine karşı isyan çıkarmaya çalıştılar. Bu şartlarda Taşkent, Rusya ile savunma sanayi teknolojisi konusunda işbirliği ilişkilerinin yeniden yapılandırılması konusunda oldukça ilgiliydi. Moskova Özbekistan ile ilişkileri düzeltme yönünde genel tehdidin önüne geçilmesine, Özbekistan da öncelikle Fergana Vadisi hudutlarında ve aynı şekilde Rusya sınırları içerisinde Kuzey Kafkasya'da radikal İslami hareketlere karşı ortak mücadeleye dayanan oldukça etkili taktik uyguladılar.¹²

1999 yılının Aralık ayında Rusya Başbakanı V. Putin'in Özbekistan'ı ziyareti ile Rusya-Özbekistan ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Görüşmeler sırasında savunma ve savunma sanayi teknolojisi alanında daha etkili işbirliği konusunda antlaşma imzalandı.

Vladimir Putin'in Rusya Federasyonu Başkanı seçilmesinden sonra Rusya-Özbekistan ilişkilerinde daha aktif gelişmeler kaydedildi. 2000 yılının Mayıs ayında Vladimir Putin Taşkent'e ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi. Taşkent'te yapılan bir basın toplantısında Putin, "Özbekistan'a yapılan herhangi bir tehdit – Rusya'ya yapılan tehdittir" şeklinde konuştu. İslam Kerimov buna cevaben; ülkesinin Rusya'dan yardım istediğini, çünkü Özbekistan'ın tek başına tehditçi güçlere karşı koyamayacağını bildirdi. Ancak, bu ilişkilerin istikrarlı kalması uzun sürmedi.

¹² Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör),M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G.,Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 268

2000 yılının Ağustos ayında Özbekistan İslamcı Hareketi mücahitleri Özbekistan'ın Surhanderya nahiyesine saldırdılar, Sonbaharda ise Talibanlar "NATO" askeri birliklerini bombalayarak Özbekistan ve Tacikistan sınırlarından sızdılar. Bu dönemde Taşkent, ortak bölgesel askeri güçlerin oluşturulması yönündeki Rusya'nın teklifini veto etti ve Talibanlar ile doğrudan görüşmelere girişti. Bununla birlikte, Özbekistan Cumhurbaşkanı Rusya'yı Özbekistan'ı ve bu bölgede yerleşik diğer ülkeleri Taliban'ın korkutmaması yönünde bir açıklama yaptı. "Taliban tehdidi ve iç İslamcı tehlikeler aşırı derecede abartılmıştır. Olaylar, Orta Asya üzerinde askeri-politik kontrolünü korumaya çalışan sadece kendi amaçları doğrultusunda siyaset yürüten Moskova tarafından boş yere uydurulmuştur." – şeklinde bildiri yapıldı¹³.

Aralık ayında Özbekistan hükümeti, Afganistan'a askeri harekât düzenlenmesi hakkındaki Amerika'nın ve Rusya'nın planlarına karşı çıkarak Taliban ile yapılacak görüşmelere tüm BDT üyesi ülkelerin dâhil edilmesi yönünde teklif sundu.¹⁴ İslam Kerimov "Afganistan'da gerçek bir güce sahip Taliban ile durgun şekilde sürecektir savaşa benim ülkemizin ihtiyacı yok" - şeklinde açıklama yaptı.¹⁵

Fakat ilerde Özbekistan'ın belirlediği strateji beklenen başarıyı sağlamadı ve Taliban ile görüşmeler olumsuz sonuç verdi. Aralık ayında BMT Güvenlik Konseyi Taliban ilişkin hükümleri onaylandı. Bahar ayında "NATO" askeri birlikleri karşı saldırıya başlayarak kaybettiği mevziler geri kazandı ve Taliban hareketini ciddi ölçüde engelledi. Olayların bu şekilde gelişmesi, Rusya politikasının bölgede aktif hale gelmesini sağlayarak Rusya ile Taşkent arasındaki ilişkilerin tekrar canlanmasını beraberinde getirdi.

Mayıs ayının başında İslam Kerimov Moskova'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında on yıllık bağımsızlık süresi boyunca ilk defa

¹³ Kuzneçevskiy V., Prezident Uzbekistana V Stupı V Priyamiye Peregavori s Pravitelstvom İslamskoy Divijeniya "Taliban", Rassiskaya Gazeta. 10.10.2000.

¹⁴ V.Sergiyenko, Nsledniki Timura, Kontinent, Almatı, 2002. - №20. - s. 16-19.

¹⁵ Y. Çörnogayev, Uzbekistan ni dast Talibov v Abidu, Kamersant. - Almatı., 30.11.2000. - s. 11.

Kerimov, Rusya'nın Orta Asya bölgesinde kendi menfaatlerini koruma hakkını kabul etti. Vladimir Putin'le görüşmelerinde, "Orta Asya bölgesi, barış ve istikrar sağlanmasını arzulayan Rusya'nın güney sınırlarıdır. Orada göstermekte olduğunuz faaliyetleri Taşkent tamamen destekliyor..... Biz Rusya'yı sadece bir güvenlik garantörü olarak değil aynı zamanda stratejik ortak olarak kabul ediyoruz" vurgusunu yaptı.¹⁶ Görüşmeler sonunda sınırlarla ilgili İşbirliği Antlaşması ve Özbekistan'a Rus silahlarının tedarik edilmesi konusunda antlaşma imzalandı.

Böylece, uluslararası terör güçleri ve radikal İslam gruplarının Orta Asya'daki durumu zorlaştırmaya çaba gösterirken Rusya ve Özbekistan hem ikili ilişkilerini hem çok taraflı ilişkileri belli ölçüde güçlendirmeye yönelik önemli adımlar attılar. Özbekistan'ın, bu güne kadar bölgesel askeri-politik işbirliği mekanizması olarak mevcut olan "Şanghay Beşlisi" ne katılmasına karar verildi. Nitekim 2001 yılının Haziran ayında Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan Devlet Başkanları "Şanghay Beşlisinin" Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİO) dönüştürülmesi ve aynı zamanda Özbekistan'ın da örgüte dâhil edilmesi hakkındaki belgeleri imzaladılar. Her ne kadar Taşkent bu konuda "serbest pozisyon"unu korusa da, Özbekistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütüne altıncı üye olarak katılması, bölgedeki ortak güvenlik sistemi için olağanüstü önem taşıyordu. Bunun dışında, bu dönemde ikili ilişkilerin geliştirilmesi sadece askeri yönde olmasına rağmen, Rusya ekonomik yönde de ikili işbirliği sağlanması için çaba gösteriyordu.¹⁷

Özbek Rus ilişkileri, Rusya ve Özbekistan'ın karşılıklı coğrafik ve ekonomik çıkarlarına dayanmaktadır. Bunlardan en önemlisi her iki ülke ürünlerini ihraç etmek için oldukça geniş ve coğrafik açıdan yakın Pazar konumundadırlar. Bu iki devlet arasındaki ticari ekonomik ilişkilerin günümüzde gerçek seviyesinde olmamasına rağmen, Rusya eskisi gibi Özbekistan'ın ticari ekonomik ortağı konumunu korumaktadır. 2000 yılında Rusya ve Özbekistan arasında 1,1 milyar dolarlık ticaret gerçekleştirilmiştir.

¹⁶ Çarodayev G. Kilyatvi o Sastavim Pioneram, İzvestiya. , 05.05.2001. - s. 5.

¹⁷ Şanghay Birliği hakkında geniş bilgi için bkz. Bahaddin Yazıcı, Sıcak Nokta Orta Asya, Ozan Yayıncılık 2003

2001 yılında karşılıklı ticaret göstergeleri %15 artış kaydederek ticaret hacmi 1,286 milyar ABD dolarına ulaştı. Özbekistan'ın 2000–2001 yıllarında gerçekleştirdiği toplam dış ticaretteki Rusya'nın payı çeşitli verilere göre %16–18 dir. İki ülke arasında yapılan ticari ilişkilerde sanayi ve tıbbi cihaz ticareti, otomobil, kereste ve Özbekistan'ın Rusya'dan aldığı diğer inşaat malzemelerine öncelik tanındı. Rusya buna karşılık Özbekistan'dan pamuk ve tekstil ürünleri alım oranını arttırdı. Rusya yatırımcılarının iştiraki ile Özbekistan'da 400'den fazla şirket kuruldu, bunlardan yaklaşık 40'ı %100 Rus sermayesi ile faaliyetini yürütmektedir.¹⁸

Rusya Federasyonu - Kırgızistan

Rusya Federasyonu Kırgızistan ile ilişkilerin geliştirilmesi noktasında, bölgedeki etkisi ve konumunun iyice güçlendirilmelisi ve kendi güvenliği için bölgede güvenliğin sağlanması konularına ilgi göstererek, Moskova - Bişkek ilişkilerini genel anlamda istikrarlı tutmaya çalıştı. Bununla birlikte, Özbekistan ile ilişkilerin sık sık düzelmesi ve tekrar bozulması vesilesiyle, Kırgızistan, Tacikistan'daki Rusya askeri üssüne geçiş sağlamak için stratejik nokta olmuştur. Ancak, genel anlamda Kırgızistan'ın bölgedeki pozisyonu Rusya açısından yeterince dengeli değildir.¹⁹

Rusya-Kırgızistan ilişkilerinde inişli çıkışlı bir grafik söz konusudur. Bişkek, öncelikli olarak Asya kaplanları, Japonya, İsviçre, Çin başta olmak üzere Amerikan sistemi gibi birçok siyasi-ekonomik modellere başvurduktan sonra en son Moskova kartına oynamak durumunda kalmıştır.

Son dönemde hem Rusya'nın hem de Kırgızistan'ın dış politikaları birbirine yaklaşma eğilimine girdi. Bu doğrultuda bölge açısından önemli olan bu yakınlaşmanın ana sebeplerine değinmemiz faydalı olacaktır.

¹⁸ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 288

¹⁹ age.289

İlk olarak, 1999–2000 yıllarında meydana gelen Batken olaylarında Kırgız ordusunun zayıflık sergilemesi ülkedeki sosyal politik durumun sağlam olmadığını ortaya çıkardı. Bu durum Moskova ve Bişkek arasındaki askeri-teknik işbirliğinin daha da geliştirilmesi gerektiğini gösterdi. Bununla ilgili olarak Rusya, 1999 yılının Ağustos ayında Tacikistan'dan Kırgızistan'ın güney bölgelerine giren radikal İslam örgütlerine karşı koyabilmesi ve Kırgızistan devlet sınırlarını korumakla görevli güvenlik makamların teknik donanımın sağlanması ve modernize edilmesinde önemli derecede destek sağladı.

Kırgızistan İslami radikal gruplarla yaşadığı sorunlar nedeniyle, uluslararası teröre ve radikal dinciliğe karşı mücadele içine girdi. Henüz devam etmekte olan tehditlerle ilgili, hükümet güvenlik alanında yapılacak ikili işbirliği anlaşmalarına özellikle Rusya ile stratejik işbirliğine ve BDT üyesi ülkeler arasında imzalanan Ortak Güvenlik Anlaşmasına umut bağlıyordu. Bu nedenle, Bişkek'te olağan üstü durum üssünün teşkil edilmesi yönünde çabalar başlatıldı.

İkinciden, Kırgızistan'ı Rusya desteği altına kalmaya mecbur eden önemli etkenlerden birisi, Kırgızistan'ın hemen hemen tüm sanayi işletmelerinin (özellikle eski Sovyet savunma sanayi üretim tesislerinin) yeni teknolojiye ihtiyaç duymalarıydı. Kırgızistan için en mantıklısı Rus teknolojisinin ithal edilmesi idi. Rusya ile ekonomik işbirliği, ülkede genel anlamda sosyal ekonomik istikrarın sağlanması yönünde oldukça iyi fırsatlar sunuyordu. Bu, her şeyden önce, bozulan iktisadi ilişkileri yeniden yola koyarak, yalnız Rusya ve diğer eski Sovyet ülkelerinin piyasalarında rekabet edebilen Kırgız ürünlerinin Rusya piyasasına sürülmesi ile gerçekleştirilecekti.

Rusya'nın bu işbirliğinden çıkarı ise, Kırgızistan'da bulunan birçok stratejik kuruluşların kontrolünü ele geçirmektir. Bu kuruluşların hisseleri Bişkek tarafından dış borcun bir kısmına karşılık olarak Rusya'ya sunuldu. Sovyet düzeninin çökmesinden sonra askıya alınan uranyum, renkli, değerli

metler ve diğ er stratejik malzemelerin üretimi alanındaki işbirliğı antlaşmaları yenilendi.

    nc  sebep, dış borç K rg zistan'ın en önemli sorunlardan biriydi. Rusya ile ilişkilerin yapılandırılmasında K rg zistan Rusya'ya olan dış borcunu yeniden gözden geçirilmesine ilişkin etkili müzakereler sürdürme fırsatını yakaladı.

Dördüncü etken, K rg zistan bölgedeki devletler karşısında Orta Asya'daki dengeyi koruyan Rusya'nın desteğini sağıladı. Bişkek yakın komşuları ile özellikle Özbekistan'la oldukça ciddi sınır sorunları yaşamaktaydı. Bu durumda Rusya ile yapılacak yakın işbirliğı ilişkileri, K rg zistan'ın kendi çıkarlarını korunması yönünde Moskova'nın garantörlüğüne g venmesinde esas teşkil etti. K rg zistan'ın bölgedeki bazı devletler özellikle Özbekistan ile olan ilişkilerinde gergin durumun devam etmesi Rusya'nın hakem görevi üstlenmesine ve böylece bölgedeki etkisini genişlemesine imk n verdi.

Rusya Federasyonu - Türkmenistan

Özbekistan, K rg zistan ve Tacikistan ile görüşmelerinde Rusya'nın en fazla önem verdiğı nokta savunma sanayi teknolojisi alanında işbirliğinin sağılanması şeklinde devam ederken Türkmenistan ile bu alanda hiçbir işbirliğı anlaşması gerçekleşmedi. Bölgesel güvenliğın sağılanması konusunda Moskova ve Aşkabat ilişkilerinin oldukça zayıf olmasının, esas sebeplerinden biri Türkmenistan'ın tarafsız ülke statüsünü koruması ile ilgilidir.

Aşkabat ülkede kendine özgü “tarafsız” siyaset uygulaması y r t leceğı üzerinde durarak, hiçbir uluslararası ortak savunma sisteminde yer almadı. Bu durumda Rusya, Aşkabat'ın girmek istediğı piyasaları hızlı bir şekilde ele geçirerek, Türkmenistan'ın dış piyasalardaki etkisini daralttı. 2000 yılının sonbaharında Türkmen projelerinden oldukça ilerleyen Hazar Geçişli

Boru Hattı (HGB) projesi durduruldu. Türkmenistan bu projeye göre Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye yıllık 30 milyar m3 gaz tedarik edecekti.

Rusya, 2000 yılının Ekim ayında Rus doğalgazının "Mavi akım" üzerinden tedarik edilmesi yönünde Türkiye ile antlaşma imzaladı. Bu antlaşma, Gazprom'un 2010 yılında 30 milyar m3 gaz tedarik ederek yerli piyasalarda en önemli tedarikçi konumuna geleceği anlamına geliyordu. Doğal olarak bu durum Türkmenistan'ın bu piyasadaki şansını azaltıyordu. Türkmenistan tarafında alternatif doğal gaz ihracatı olarak hazırlanan projeler, Çin'e (yaklaşık 6 milyar \$ tutarında 30 milyar m3), Pakistan'a (2 milyar\$ tutarında 20 milyar m3) Rus hattı üzerinden doğal gaz satışı projelerinde yeterince ilerleme görülmedi. Böylelikle, Rusya Türkmen gazının değiştirilemez nakil hattına sahip olarak bu durumu, kendi etkisini güçlendirme kozu olarak ve aynı zamanda ABD'nin Hazar bölgesindeki etkisini daraltmaya yönelik kullandı.²⁰

Moskova, 1999 yılından itibaren Orta Asya'da aktif siyaset uygulamaya başladı ve 2001 yılına geldiğinde gerek askeri-politik yapısı gerekse bölgedeki güvenlik garantörü misyonu ile Orta Asya'da jeo-politik açıdan en güçlü devlet konuma geldi.

Radikal hareketlerin büyümesi, Özbekistan İslamcı hareketinin tekrar aktif hale gelmesi ve Taliban tarafından desteklenen uzlaşmaya yanaşmayan Tacik muhalefet birlikleri 1999–2000 yıllarında bölgedeki ülkeler için gerçek bir tehdit haline geldi. Bu olaylar, Orta Asya ülkelerinin hem ulusal hem de bölgesel açıdan yeterince sağlam korunmadıklarını ve yeterli iç kaynaklara sahip olmadıklarını açıkça göstermekteydi.

Yaşanan gelişmeler neticesinde, Rusya, Orta Asya ülkeleri tarafından bölgede siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında istikrar garantörü olarak

²⁰ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 298

değerlendirildi. Rusya ve bölge ülkeleri arasında yapılan Ortak Güvenlik Anlaşması'nda Rusya'ya önemli görevler verildi.

2001 yılının yaz aylarına doğru Ortak Güvenlik Anlaşması üyeleri, ABD ve diğer NATO ülkelerinin 20 yıldır sahip oldukları gibi kendi Ortak Çevik Kuvvetlerini (OÇK), teşkil etme kararını aldılar. OÇK'nın ilk hedefi Orta Asya olacaktı, gelecekte ise Ortak Güvenlik Anlaşması'nın geçerli olduğu ve uluslararası terör tehdidi oluşturan herhangi bir bölgeye müdahil olunabilecekti. Ortak Çevik Kuvvetler kapsamına Kazakistan hücum taburu "Kazbat", Kırgızistan dağ atış taburu, Rusya özel tim grubu ve ayrıca ulaşım taburu, Tacikistan komando hücum taburu dâhil edildi. Böylece, çevik kuvvetler, Batken olaylarındaki gibi kısıtlı terörist gruplarını yok etmek için düzenlenecek mobil ve çevik operasyonları gerçekleştirecekti.

Ancak, Ortak Çevik Kuvvetler, büyük ölçekli saldırılar esnasında bölgede barışı sağlama operasyonları için yeterli değildi. Bunun dışında, Özbekistan'ın uyguladığı kendine özgü politikalar, tüm ilgili tarafların etkili işbirliği yapmalarını zorlaştırıyordu. Ortak Çevik Kuvvetler teşkil edildikten hemen sonra birçok NATO ülkesi Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan için asker hazırlama, donatma ve eğitime konusunda destek vermeye hazır olduklarını bildirdiler.

Bununla birlikte, ABD, Çin, İslam ülkeleri ve diğer yabancı oyuncuların Orta Asya'daki rollerinin gittikçe artmasına rağmen, bölgede istikrarın sağlanmasında Rusya'nın rolü önceden olduğu etkinliğini sürdürmekteydi. Bu dönemde ABD ve Çin bölgede askeri-politik güç olmaya henüz adaylığını koymamıştı.

Güçler Dengesinin Değişimi: ABD'nin bölgeye dahil olması 2001-

11 Eylül 2001 olayları ve sonrasında gelen ABD'nin Afganistan'daki antiterör mücadelesi, Rusya'nın Orta Asya politikasının da yeni bir dönem açtı.

11 Eylöl olaylarından sonra Orta Asya'daki coğrafik ve politik durumda önemli değişimler kaydedildi. Birçok hususta Rusya'nın pozisyonunun zayıflamasına yol açan tamamen yeni bir askeri ve siyasi yapılanma meydana geldi.

Trajik 11 Eylöl olaylarından hemen sonra Birleşik Devletlerin teröristlere karşı en kısa zamanda operasyonlar başlatacağı yönündeki açıklamasının ardından, Rusya ve BDT üyesi ölkeler arasında en üst seviyede görüşmeler başladı. Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekreteri V. Ruşaylo'nun tüm Orta Asya ölkelerine ziyaretleri gerçekleştirdi. 1 ve 2 Ekimde Duşanbe'de BDT devletleri askeri makamları ve özel güvenlik teşkilatlarının toplantısı yapıldı. Toplantıda, uluslararası teröre karşı mücadelede BDT kapsamına girmeyen ölkelerin özel kuvvetleri tarafından izlenecek adımlar görüşöldü. 8–9 Ekim 2001 tarihinde Duşanbe'de Ortak Güvenlik Anlaşması'na üye ölkelerin Güvenlik Konseyi sekreterlerinin olağanüstü toplantısı gerçekleşti. Yukarda bahsedilen toplantıların hemen-hemen hepsinde, teröre karşı mücadelede BDT işbirliği boyunca ortak hareket meselelerine değinildi. Ancak, ilerde gelişen olaylar genel blok oluşturma'nın mümkün olmadığını gösterdi. Bunun dışında, OGA üyesi devletler, Orta Asya'yı esas tehdit eden Afganistan'da yürütölen geniş antiterör mücadelesine katılmak için uygun savunma teknolojisine ve mali imkânlara sahip değildiler. Bölgeye Rusya'nın BDT üyesi ortakları üzerindeki etkisi azalmaya başladı.

Sonuç olarak esas oyuncuların bölgedeki pozisyonu ve güçlerinin yeniden dağıtılması hakkındaki yaklaşım değışti. Bölgedeki genel durum, Amerika Birleşik devletlerinin etkisini artırması ile Rusya'nın bölgedeki etkisinin azaldığını açıkça gösteriyordu.²¹

Rusya Federasyonu'nun bölgede konumunu zayıflatan faktörler üzerinde duracak olursak;

²¹ A.g.e., s.295

Rusya askeri ve politik açıdan artık bölgedeki tek üstün güç pozisyonunu kaybetti. ABD ise askeri- politik varlığı ile bölgedeki etkisini gittikçe artırmaktadır. ABD'nin Orta Asya'ya askeri ve politik açılardan yerleşmesi Özbekistan ve Kırgızistan'a Afganistan müdahalesinde açmış olduğu askeri üstler sayesinde gerçekleşti.

İkinciden; ABD, Orta Asya'da sadece ekonomik değil, askeri ve politik açılardan, bölgedeki güvenliği sağlayabilme gücünü elde etti. Bu durum Rusya'nın bölgedeki tek elinin kırılması anlamına gelmektedir.

Üçüncü olarak; Petrol boru hatları ve Petrol ikmali konusunda ABD Rusya'nın elindeki kozlara ortak oldu.

Bundan sonra, OPEC devletlerinin başta Rusya olmak üzere Meksika, Norveç ve Umman ile fiilen bağımsız petrol ihracatçıları ile koordineli ihracat politikası uygulama konusunda anlaşma yapılmasıyla birlikte, Rusya üzerinden geçen Orta Asya boru hatları OPEC' ten bağımsız olarak değerlendirilemeyecekti. ABD ise Rusya'dan bağımsız ilerleyecek petrol hattının kurulmasına büyük ilgi gösterdi, bu durum Bakü-Ceyhan projesinin hızlı bir şekilde ilerlemesine ve 2002 yılının Eylül ayından itibaren başlatılmasına zemin hazırladı. Boru hattının kuruluşu Rusya için Orta Asya'da gücünün ve etki alanının daralması anlamı taşımaktadır.

Dördüncü olarak, bölgede BDT üyesi ve Ortak Güvenlik Anlaşmasına üye devletler arasında yaşanan yakın işbirliği ilişkilerinde daha önce oluşan sıcak hava yerini soğuk ilişkilere bıraktı.

Böylelikle ABD tarafından, Rusya'yı bölgeden çıkartma ve etki alanını daraltmaya yönelik önemli adımlar atıldı. Bu dönemde Rusya, bölgeyi tamamen diğer küresel güçlere kapatmaya ve bölge üzerinde tek başına egemenlik kurma konusunda yeterli miktarda politik ve ekonomik güce sahip değildi.

Rusya'nın bölgedeki etkisinin zayıflaması, Moskova'nın dış politikasını yeniden gözden geçirmesini ve Orta Asya'daki ortakları ile ilişkilerini artık bölgede ABD'nin varlığını da dikkate alarak yeniden şekillendirmesini gerektiriyordu.

Günümüzde Rusya, bölgede yeni süreç olan bu dış politikanın daha ilk aşamasındadır. Dolayısıyla bu ilişkilerin gelişmesi ile ilgili perspektifleri değerlendirmek henüz erkendir. Bu bağlamda gelecekteki olayların seyrinin nasıl devam edeceğini kestirmek şimdiden mümkün değildir.

Bu konuda her şeyden önce, Rusya ve ABD arasındaki yeni ortaklığın Orta Asya'da rekabet değil işbirliği ilişkileri süreceğini gösteren gelişmeler yaşanmaktadır. ABD, Rusya'nın özellikle ekonomik, politik ve güvenlik alanlarında bölgedeki çıkarlarını gözardı etmemeye gayret sarf etmektedir.

Bu tür eksikliklerin giderilmesinde "bölgede tam eşitlik" politikasının uygulanması etkili olacaktır. ABD'nin Orta Asya, Kafkaslar ve tüm Asya'da mevcut sorunların askeri yolla yerleşmesinden sonra, bölgedeki sorunların çözümünde askeri metotlar dışında, ekonomik, ideolojik, politik sorunların çıkacağı aşikârdır. Bu durumda Rusya'nın bölgede sahip olduğu tecrübeye ABD yönetimi tarafından ihtiyaç duyulacağı şüphe duyulmayacak bir gerçektir.

Orta Asya üzerinde politik istikrarın güçlendirilmesi, uyuşturucu dolaşımına karşı mücadele, özellikle toplu tahribat silahlarının kullanıma potansiyeli, bölgesel çatışmaların önlenmesi konularında Rus-Amerikan stratejileri kesişmektedir.

Orta ve uzun vadede Rus dış politikasının temel esaslarından birisi bölgede ABD'nin varlığı ile Hazar petrollerinin ve boru hatlarının geleceğidir. Olayların gelişmesinden yola çıkarak, Moskova'nın Hazar ve Orta Asya bölgesindeki ülkeler ve ABD ile ekonomik işbirliği yapması, bölgede meydana gelebilecek rekabet durumunu dengeleyecektir. Böylece, bölgede Rusya politikası aşağıdaki şekilde gelişebilir: Petrol ve gaz rezervleri tam kapasite

çalıştırılacak, Rusya kardan önemli miktarda pay alacak, Bakü-Ceyhan boru hattı inşaatında ve işletilmesinde Rus firmaları da yer alacaktır.

Rusya, Vladimir Putin'in Rusya devlet başkanı olarak seçilmesinden sonra, Rus dış politikasında ikincil bir rol oynayan ekonomik araçları, bölgede nüfuzunu yeniden tesis amacıyla kullanmaktadır.²²

Orta Asya Cumhuriyetleri ile Rusya arasında yakın tarihte sağlanan uzlaşma Cumhuriyetlerin için çok önemlidir. Bağımsız Cumhuriyetler ekonomik alanda Rusya ile sıkı münasebetlere sahip olmaya istekli olmakla birlikte, Rusya'nın politikalarını Rus egemenliğini yeniden canlandırmaya yönelik eylemler olarak görmeleri nedeniyle, politik alanda kendilerini Rusya'dan uzak tutmaya çalışmaktadırlar. Bölgedeki ülkeler esas itibarıyla, bölgede giderek artan Rusya'nın nüfuzunu onaylamamaktadırlar. Bölge devletleri politik yönden güçlü olabilmek ve ekonomik gelişimlerini garanti etme gayesiyle Rusya'nın ve diğer devletlerin bölgeye angaje olmalarından faydalanmaktadırlar.

Özetle, Rusya ile bağımsız Orta Asya devletleri arasında yakın zamanlarda sağlanan uzlaşma Türk devletlerinin ekonomik sorunlarından kaynaklanmaktadır. Bu tür faydaya dayalı ekonomik bağlar, politik işbirliğinin sıkı şekilde ikili münasebetlerle sınırlı olması halinde, uzun vadede bu devletlerdeki siyasi bağımsızlığın sağlamlaşmasına katkı sağlayacaktır.²³

B. Rusya'nın Orta Asya Politikasını Etkileyen Faktörler

Rusya'nın BDT ve genel dış politika hedeflerinden hareketle, Orta Asya politikasını birkaç boyutta incelemek gerekir. Bunlar etnik, ekonomi ve güvenlik boyutlarıdır.

²² Oktay F. Tanrısever, Rusya ve Bağımsız Türk devletler: Bağımsızlığın Anlamını Keşfetmek, Avrasya Etürleri, Yıl 12, S. 27–28, s. 169, Sonbahar- Kış 2005

²³ A.g.m., s. 169

a. Etnik Faktörler

Bölge, 1867’den 1991 yılına kadar Rus hâkimiyeti altında kaldı. Özellikle SSCB döneminde bütün etnik unsurların asimile edilip tek bir “ Üst Sovyet Kimliği “ oluşturmak için uygulanan politikalar, bölgedeki etnik yapıyı alt üst etmiş ve bunun sonucu olarak da, bugün, bölge ülkelerinin sınırları yapay bir nitelik taşımaktadır.

Ülke	Etnik Gruplar	Oranı %	Toplam Nüfus
Kazakistan	Kazak Rus Alman Ukraynalı Özbek Tatar	53.4 30 2.4 3.7 2.5 1.7	15,233,244 (Temmuz 2006)
Özbekistan	Özbek Rus Kazak Tatar Tacik	80 5.5 3 1.5 5	27,307,134 (Temmuz 2006)
Tacikistan	Tacik Özbek Rus Kırgız	79.9 15.3 1.1 1.1	7,320,815 (Temmuz 2006)
Kırgızistan	Kırgız Rus Özbek Ukraynalı Uygur	64.9 12.5 13.8 1.1 1.1	5,213,898 (Temmuz 2006)
Türkmenistan	Türkmen Rus Özbek Kazak	85 4 9 2.5	5,042,920 (Temmuz 2006)

TABLO 1: Orta Asya Cumhuriyetleri’nin Demografik Yapısı²⁴

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, bazı Cumhuriyetlerde ulusal nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde ellinin biraz üzerindeki rakamlarla çoğunluk durumundadır. Kazakistan ise en çarpık demografik yapıyı sergilemektedir. Dikkati çeken diğer bir nokta ise, Tacikistan hariç her Cumhuriyette en büyük

²⁴ Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov>, 08.10.2006

etnik grubu Rusların teşkil etmesidir. Bu durum, bugün Rusların da kabul ettiği gibi; SSCB döneminde yerel kimlik ve dillerin yok edilmesine yönelik uygulanan kültür ve yer değiştirme politikalarının sonucudur.

SSCB döneminde meydana getirilen bu yapı, Rusya'nın bugün "Yakın Sınır Ötesi " doktrinini hayata geçirmenin vasıtalarından biri haline gelmiş bulunmaktadır. Tarihi boyunca insan hakları konusunda en kötü sicile sahip olan Rusların bugün, Rusya Federasyonu dışında yaşayan Rusların insan haklarından söz etmesi güçtür. "Bağımsızlığın ilanı ve bunun uluslararası hukuk tarafından tanınması tam bir devlet olmanın ilk adımıdır, ama yeterli değildir"²⁵ diyen Rus yetkililer, adeta yeni Cumhuriyetleri tanımamaktadır. Onlar, buralardaki Rusların kaderi ile ilgilenmeyi ve bölgedeki istikrarsızlık unsurlarını bertaraf etmeyi, Rusya için zorunlu ve doğal bir hak olarak telakki etmektedirler. Rus Dışişleri eski bakanı Kozirev ise bugün Rusya Federasyonu'nun sınırları olmadığını; tek sınır olarak tanıdıkları ve korumak zorunda oldukları sınırların BDT sınırları olduğunu söylemektedir.²⁶

Daha alt düzeydeki bazı Rus uzmanlar, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde belli bölgelerde çoğunlukta olan Ruslara otonomi verilmesi gerektiği yönünde fikirler beyan etmekte. İleride Cumhuriyetlere bu yönde baskı yapmaya kalkarlarsa, Orta Asya'da ilk akla gelen ülke Kazakistan'dır. Bu durumda, Kuzey Kazakistan Otonom bir Rus Bölgesi olacak ve belki de bir süre sonra Rusya Federasyonu'na katılabilecektir²⁷. Böyle bir durumda Kazakistan'ın iç politikasında ne gibi olumsuzluklar olacağını tahmin etmek hiç de zor değildir. Bu durumda akla ilk gelen örnek, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ konusunda içine sürüklendiği durumdur.

Rusya'nın, Rusya dışında azınlık konumunda yaşayan Ruslarla ilgili bir diğer endişesi ise, haklarının korunamaması halinde bu insanların

²⁵ Stankoviç Sergei, "Rusya Kendisini Arıyor", (Çev.) Funda Özdağ, Avrasya Dosyası, s.42.1994

²⁶ Raphael Therese, Rosett Claudia ve Crow Susan, "An Interview with Russian Foreign Minister Andrei Kozyrev", RFE/RL Research Report, Vol.3, No.28, 15 July 1994, s. 38.

²⁷ The Economist, May 21st 1994, s. 61.

Rusya'ya göç etmeye başlamasıdır. Rusya bu konuda gerçekten çok zor durumdadır. Eski Doğu Almanya'dan çekilen 30 bin askerin ev ve barınma sorunlarını çözmede güçlük çeken Rusya, sadece Orta Asya'da yaşayan 10 milyon Rus'un anavatanına dönmesi durumunda büyük sarsıntılara sahne olabilir. Çünkü Rusya gerçekçi üretime yönelik bir ekonomik örgütlenmeye gidebilmiş değildir ve işsizlik oranı da çok yüksektir. Dolayısı ile, Rusya ne pahasına olursa olsun bu kişileri bulundukları ülkelerde tutmaya çalışmaktadır.

1993 Aralık ayında Aşkabat'ta yapılan Bağımsız Devletler Topluluğu zirvesinde Rusya komşu ülkelerde yaşayan Ruslara çifte vatandaşlık hakkının verilmesi yolunda çaba göstermiştir. Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev, bu isteğe 1930'larda Nazilerin Südet Almanlarının çıkarı için uyguladıkları politikaya benzediğini ileri sürerek karşı çıkmış ve önerinin rafa kalkmasını sağlamıştır. Ne var ki, ekonomisi perişan durumdaki Kırgızistan nitelikli personelin yurt dışına çıkışını önlemek için bu öneriyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun benzeri Kazakistan için de gerçekleşmiş ve bu ülke Rusya ile çifte vatandaşlık hakkının da tanındığı geniş ölçekli bir ekonomik antlaşmaya imza koymak zorunda kalmıştır.²⁸

Rusya yalnız Orta Asya'nın kendi ekonomisine bağlı olmasını istememekte, aynı zamanda bölgedeki Ruslara kalıcı nitelikte ayrıcalıklar tanınması için de çaba göstermektedir. Kozirev, Orta Asya devletlerinin CSCE kapsamı içine alınması yolunda çaba gösterdiklerini, böylece Rusça konuşan azınlıkların vatandaşlık haklarının ihlali durumunda ihlali yapan ülkenin suçlanıp yargılanabileceğini belirtmiştir.²⁹

Temmuz 1994'te Yeltsin'in Dışişleri Bakanlığı nezdinde kurdurduğu vatandaşlık sorunları komisyonu Rusların yaşadığı Bağımsız Devletler Topluluğu devletlerine yönelik Rus politikasını belirledi. Aynı yılın Ağustos

²⁸ Kazakhstanskaya Pravda, in Russian, January 21, 1995, FBIS-SOV-95-017, Almaty, January 26, 1995, s. 67-68.

²⁹ Moscow, ITAR-TASS, in English, FBIS- SOV,94-131, July 8, 1994, s. 10.

ayında yürürlüğe giren taslak metni Rus topluluklarının haklarını ve çıkarlarını gözetmek için Bağımsız Devletler Topluluğu devletleriyle sıkı ekonomik ve askeri işbirliğini öngörmekteydi. İşbirliği kapsamında radyo ve televizyonlarda Rus dilinde yayınlar da yer almaktaydı. Rus işçilerinin çalıştırılması, Rus devlet kuruluşlarına Rusların alınması, bunlara destek verilmesi antlaşma koşulları içinde yer almaktaydı. Ayrıca Rusya'nın vereceği kredilerden bir bölümünün "Rus" fabrikalarının desteklenmesi için kullanılması şarta bağlanmıştır.³⁰

Özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri'nde bulunan Rus azınlığın pek çoğu, bürokrasi, ekonomi ve sanayi dallarında kilit noktalarda bulunmaktadır³¹. Nitelikli insan gücü konumunda olan bu kişiler, Rusya'nın bu ülkelere baskı yapmasını ve buralarda çeşitli manipülasyonlara girişmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü yerli halkın çoğunluğu SSCB dönemi politikalarının sonucu olarak sadece tarımla uğraşmaktadır. Bu nedenle, Cumhuriyetlerin nitelikli eleman açığı çok fazla ve ülke yöneticileri de bu kişilerin ülkelerini terk etmesini istememektedir.

Şimdiye kadar Orta Asya Cumhuriyetleri, Rusya'nın müdahalesini gerektirecek ölçüde etnik çatışmalara sahne olmadı. Buna rağmen Rusya, Tacikistan'a yaptığı müdahaleye gerekçe olarak İslami Köktencilik tehlikesi dışında ayrıca bir de bu ülkede yaşayan Rus azınlığın korunmasını gösterdi. Oysa buradaki çatışmaların sebebi, herkesin bildiği gibi ülkenin etnik yapısından değil, muhalefet- iktidar mücadelesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak, Rus yetkililer, Tacikistan – Afganistan sınırlarında bulunan 201. Rus Mekanize Tümeni'nin bu ülkedeki Rus Azınlığı korumak için orada bulunduğunu söylemeye devam etmektedirler³². Bugüne değin, bu Cumhuriyetlerde büyük ölçüde etnik çatışmaların çıkmamasının sebebi,

³⁰ Kommersant-Daily, in Russian, July 29, 1994, FBIS- SOV-94-147, August 1, Moscow, 1994, s. 1; Rossiyskie Vesti, in Russian, August 16, 1994, FBIS- SOV-94-159, August 17, Moscow, 1994, s. 12-13; Rossiyskaya Gazeta, in Russian, September 22, 1994, FBIS-SOV-94-187, September 27, Moscow, 1994, s. 1-4.

³¹ Chavin James, "Independent Central Asia: A Primer", Current History, April 1994, s. 160.

³² Shahrbanou Tadjbakhsh, "Tacikistan: From Freedom to War", Current History, a.g.e., s. 175.

bölgenin hala göreceli bir istikrara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu göreceli istikrar ise, SSCB dönemi liderlerinin bütün Cumhuriyetlerde seçimlerle tekrar tekrar işbaşına gelip bütün denetimi kendi kontrolleri altına almaları ile sağlanmıştı. Çünkü bölge, SSCB sonrası dönemde gerçek anlamda iktidar değişikliklerine henüz sahne olmadı. Zaten, iktidarı devir alacak şekilde gelişmeye başlayan bütün muhalefet güçleri yasaklanmaktadır.

Sonuç olarak, eski Komünist dönemi liderlerin iktidarı seçimle kaybetmeleri ya da yeraltına itilmiş muhalefetin silahlı güce başvurması ile iktidardan uzaklaştırılmaları durumunda, bu Cumhuriyetlerde neler olabileceğini şimdiden kestirmek güçtür. Ancak, diğer bölgelerdeki olayların da gösterdiği gibi, Rusya'nın ne yapacağı aşağı yukarı bellidir. Eğer yeni yöneticiler, Rusya karşıtı bir politika izlerlerse, Kafkasya'da yaşanan olaylar bu bölgede de tekrarlanabilir.

b. Ekonomik Faktörler

a. Rus ekonomisinin bölgeye olan bağımlılığı ve bölgedeki ekonomik altyapının yarattığı fiili durum

Bugün büyük bir çöküntü içinde bulunan Rus ekonomisi, üretim düzeyi ve kalite standardı bakımından batı ekonomilerinin çok gerisindedir. Rusya, dünya pazarlarına üçüncü dünya ülkeleri gibi petrol, altın ve kereste satabilmektedir. Çok kısa sürede yeni bir müteşebbis grup yaratıp, ekonomide verimlilik ve kaliteyi artırması zor olduğundan, eski Sovyet topraklarını milliyetçi bir anlayışla kendisine bağlayıp, buralardaki kaynakları sömürme yolunu tercih etmesi en yüksek olasılık olarak değerlendirilmektedir³³. Çünkü Rusya'nın kısa sürede ekonomik çıkmazı aşması ve kendi kendine yeterli hale gelmesi için iç kaynakları yeterli değildir.

³³ Hasan Köni, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları", Avrasya Dosyası, C.1, S.1. , Ankara, 1994 s. 7.

Bunun için “Yakın Sınır Ötesindeki” hayati çıkarlardan birisi de bölgedeki doğal kaynaklardır. Süper güç olduğu iddiasını retorik düzeyde de olsa hala sürdüren Rusya, bunu geniş topraklar, büyük nüfus ve dev bir ordu ile gerçekleştiremeyeceğini SSCB’nin çöküşü ile öğrendi. Artık, süper güç olabilmenin diğer bir koşulu da, dünya pazarlarına çok kaliteli ve diğer ülkelerden daha ucuza mal satabilmektir.

Yukarıdaki gerçekler göz önüne alındığında, Orta Asya, Rusya için ekonomisine hammadde transferi sağlayacak bir bölge niteliği taşımaktadır. Mesela, Rusya, Kazakistan olmadan kendi geleceğinin olmayacağı inancındadır. Buradaki nükleer tesisler ve Rus azınlıktan başka, ülke önemli petrol rezervlerine sahiptir. Türkmenistan petrol rezervleri açısından ikinci Kuveyt olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu ülke sahip olduğu doğal gaz rezervleri açısından dünya üçüncüsüdür. Özbekistan ise, petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından bu iki ülkeden sonra gelmektedir. Yine Özbekistan’ı altın rezervleri bakımından Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan takip etmektedir. Pamuk, bölgede yetişen önemli bir endüstri hammaddesidir ve pamuk üretiminde dünya dördüncülüğü Özbekistan’ın elindedir³⁴. Bölgenin enerji ve diğer yeraltı kaynakları bakımından en fakir ülkeleri Tacikistan ve Kırgızistan’dır.

Özbekistan’ın durumu da Kazakistan’inkinden pek farklı değildir. Ekonomisi, tekstil ve enerji hammaddesi üretecek şekilde tasarlanmış olan Özbekistan, bu ürünlerden elde edilen işlenmiş malları büyük ölçüde Rusya’dan olmak üzere diğer Cumhuriyetlerden ithal etmek zorundadır. Devlet Başkanı Kerimov’un ekonomi danışmanı, bu durumu “Özbekistan Rusya’ya binlerce ipten oluşan bağlarla bağlıdır”, sözü ile dile getirmektedir³⁵.

SSCB döneminde Türkmenistan’a biçilen rolde diğer Cumhuriyet’lerden farklı değildir. O da bir hammadde üreticisidir. Ekonomisi

³⁴ İslam Shafigul, “Capitalism on the Silk Route”, Chavin James, “Independent Central Asia: A Primer”, Current History, April 1994 s. 156.

³⁵ Roger D. Kangas., “Uzbekistan: Evolving Authoritarianism” Current History, s. 181.

büyük ölçüde Rusya'ya ve diğer komşularına bağımlıdır. Petrol ve doğal gaz zengini olan bu Türkmenistan, tabii zenginliklerini işletip dünya pazarlarına sunabilecek kapasiteye sahip değildir.

Bu üç ülkenin bu denli zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen, Kırgızistan ve Tacikistan hiçbir önemli kaynağa sahip değildir ve Moskova'dan gelen yardımlarla ayakta durmaktadırlar.

Rusya'nın bu devasa kaynaklara ulaşmasına kolaylaştıracak önemli bir etken şüphesiz SSCB döneminde kurulan ve hala değiştirilmemiş olan ekonomik altyapıdır. Bu yapıyı değiştirmek para ve yetişmiş insan gücüne dayanmakta olup, Cumhuriyetlerin kısa sürede bu sistemi değiştirebilmelerinin zor olacağı açıktır. Bu durum, Cumhuriyetleri bir süre daha Rusya ile yakın ekonomik işbirliğine zorlamaktadır. SSCB döneminde, Moskova'daki planlamacılar öyle bir sistem meydana getirmişler ki; örneğin, Kazakistan ihraç ettiği ham petrol kadar petrol ürünleri ithal etmek zorunda kalmaktadır³⁶. Çünkü Kazakistan rafinerisi olmadığından, çıkardığı ham petrolü işlemek üzere Rusya'daki rafinerilere pompalamak mecburiyetindedir. Yeni dönemde, Rusya, Kazakistan'dan aldığı ham petrolü işledikten sonra dünya fiyatlarından bu ülkeye satacaktır. Yine, Türkmenistan doğalgaz ve petrolünü Rusya üzerinden ihraç etmek ve işlenmiş petrol ürünlerini Rusya'dan ithal etmek zorundadır. Ayrıca, Özbekistan'ın ürettiği pamuk, Rusya'daki tesislerde işlenip, yine bu ülke üzerinden pazarlanmak durumundadır.

Yukarıda ana hatları ile açıklanmaya çalışılan Sovyet dönemi ekonomik altyapı sistemi, Cumhuriyetleri Rusya ile birbirine son derece bağımlı hale getirmiştir. Bunu son dönem SSCB istatistiklerinde de görmek mümkündür. BDT'yi oluşturan Cumhuriyetler, net üretimlerinin %50' sini diğer Cumhuriyetlere ihraç etmek ve ihtiyaçlarının da %40'nı bu Cumhuriyetlerden

³⁶ Patrik Conway, "Kazakhstan: Land of Opportunity", Current History, s. 165.

karşılama zorundadırlar³⁷. Bu durum, bölge politikasında Rusya'ya büyük avantajlar sağlamaktadır. Dolayısı ile Rusya, bu sistemin değiştirilmesini her koşulda engellemeye çalışacak ve hatta sistemi bölge ülkeleri aleyhine daha da derinleştirmeye çalışacaktır. Çünkü ekonomik alt yapı konusunda buradaki ülkelerin Rusya'ya olan bağımlılığı ortadan kalktığı takdirde, Rusya'nın bölge kaynaklarından çok ucuza yararlanma imkanı da ortadan kalkmış olacağından, Rusya'nın buna müsaade etmesi beklenmemelidir.

Moskova'nın ekonomik alanda bölgeye ilişkin ciddi bir kaygısı, bölgedeki kaynakların işletilmesi ve pazarlanmasında kendi dışında bir gücün başat rol oynaması, özellikle, bölgeye fiziki yakınlığı olan Japonya ve Çin, Rusya'yı endişelendirmektedir.

b. Rusya'nın Enerji Politikası

Eski SSCB topraklarında bulunan petrol ve doğalgazın uluslararası piyasalara taşınması gündeme gelince, Türkiye'yi de içine alan bir boru hatları mücadelesi başladı. Çünkü bu coğrafyanın, 21. yüzyılda, Orta Doğu'ya olan petrol bağımlılığına bir alternatif oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu amaçla, batılı petrol şirketleri, Rusya ve diğer petrol zengini Cumhuriyetlerle son birkaç yıldır bu mesele üzerinde çalışmaktadırlar. Her iki taraf da, adeta birbirine mahkûm gibi gözükmektedir. Rusya ve diğer Cumhuriyetler muazzam rezervlere sahip olmalarına rağmen, para ve teknolojileri olmadığı için üretim miktarları yıldan yıla düşmektedir. Ancak, Rusya'nın batılı şirketlerin para ve teknolojilerinden istifade etmek için Orta Asya Cumhuriyetleri kadar acele etmediği gözlenmektedir.

Halen, 50 bin km' lik boru hattı ve 403 pompalama istasyonuna sahip olan Rusya, diğer Cumhuriyetlere göre önemli bir avantaja sahiptir. Çünkü bu hatların toplam kapasitesi Rusya'daki ham petrol üretiminin iki buçuk katı civarındadır ve önemli bir kısmını da, Orta Asya'daki petrol yataklarını Rusya,

³⁷ Bruce D Porter. ve Saivetz Carol R., "The One and Future Empire: Russia and Near Abroad", The Washington Quartely, Vol. 17, No. 3, Summer 1994, s. 78.

Ukrayna ve Beyaz Rusya'daki rafinerilere bağlayan hatlar teşkil etmektedir³⁸. Orta Asya Cumhuriyetleri ise, sadece küçük yerel boru hatlarını kontrol edebilmektedirler. Bu durumda, Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz zengini Cumhuriyetleri bir süre daha bu hatları kullanmak zorundalar. Bu realite karşısında, Cumhuriyetlerin, Rusya'nın oluşturduğu enerji politikasının uygulayıcısı olmaktan öteye bir varlık gösteremeyecekleri tahmin edilmektedir.

Rusya, sahip olduğu enerji kaynaklarını, enerji fakiri Cumhuriyetlere, rafineri ve boru hatlarını da enerji zengini Cumhuriyetlere karşı bir tehdit olarak kullanmaktadır. Mesela, Ukrayna ile Rusya arasında uzun zamandır anlaşmazlık konusu olan Karadeniz Filosu problemi, Rusya'nın bu ülkeye doğal gaz sevkiyatını durdurması ile Rusya lehine çözümlenmiştir. Yine, Rusya kendi boru hatlarını kullanması karşılığında Kazak-Chevron petrolünden %20 pay istenmektedir³⁹ ve Türkmenistan'la yaptığı bir dostluk anlaşmasında, bu ülkenin Rus Gaz şirketi Gazprom'un hatlarından yararlanmasını güneye gaz ihraç etmeme şartına bağlamıştır⁴⁰. Ayrıca, Rusya Hazar Denizi'nin uluslararası bir statüye sahip olduğunu ve bu statünün bölge ülkelerince tespit edilmeden, buradan petrol çıkartılmasına müsaade etmeyeceğini ileri sürmektedir. Rusya, Hazar petroleri konusunda 28 Nisan 1994'te beklenmedik bir adım attı. Bölge petrolü ile ilgilenen İngiliz petrol şirketi British Petroleum öncülüğünde kurulan bir konsorsiyumun Azerbaycan'la yaptığı görüşmeler hızlanınca, Rus Hükümeti, anılan tarihte Londra'ya bir mektup gönderdi. Mektupta, Rusya'nın Hazar Denizi Petrollerine ilişkin antlaşmaları "veto etme hakkına sahip olduğu"⁴¹ileri sürülmekte idi. Mektuptaki "veto hakkı" iddiası ve mektubun gönderildiği adres çok dikkat çekici ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Söz konusu antlaşmaları yapan ülke Azerbaycan olduğundan, mektubun

³⁸ Mehmet Ögütçü, "Avrasya Enerjisi, Stratejik Dengeler ve Türkiye", Yeni Forum, Kasım 1995, s. 5-6.

³⁹ Bruce D. Porter, Saivetz Carol R., a.g.m. s. 80-81

⁴⁰ Mehmet Ögütçü, a.g.m., s.5.

⁴¹ Stephen Blank, "Energy, Economics and Security in Central Asia: Russia and its Rivals", Central Asian Survey, Carlisle Barracks, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, No. 14, Vol. 3, 1995, s. 376.

muhabatı da uluslararası hukuk kuralları ve teamüller açısından bu ülke olmalı idi. Bağımsız bir devletin başka devletlerle ya da uluslararası şirketlerle yaptığı antlaşmaları bir başka devletin veto etme hakkı nasıl izah edilebilirdi? Daha sonra Başbakan Çernomirdin'in böyle bir mektuptan haberinin olmadığını açıklaması ise, Çarlık ve SSCB dönemlerini hatırlatmaktadır. Bu dönemlerde yöneticiler, devletin bir yayın organı vasıtasıyla açıklanan politikalardan haberlerinin olmadığını ileri sürerler ve bu şekilde, hem karşı tarafın muhtemel tepkilerini ölçerler hem de istedikleri mesajları iletmiş olurlardı. Bugün de, benzer metotla, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi bölge ülkeleri ile bu ülkelerle petrol antlaşmaları yapmış olan Batılı petrol şirketlerine benzer mesajlar verilmek istenmektedir. Diğer bir ifade ile Rusya'nın onayı olmadan bu anlaşmaları hayata geçiremezsiniz denilmektedir. Gerçekten de, Rusya'nın bu tür çıkışlarının ilgili firmaları etkilediği görülmektedir. Çünkü firmalar işleri yavaşlatmakta ve Rusya ile işbirliği imkanları arayışlarına girmektedirler. Ancak, Rusya'nın, mevcut hatların iyileştirilmesi durumunda bunların yeterli olacağını; dolayısı ile, yeni hat inşaatlarına gerek olmadığını ileri sürerek, çalışmaları yavaşlatmayı yeğlediği söylenebilir. Bu durumda, petrolün üretilip dünya pazarlarına ulaştırılması gecikmekte ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin çok ihtiyaç duydukları finans girdisi askıda kalmaktadır. Bu durum, Rusya'nın elini güçlendirirken, Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını zedelemektedir.

Rusya'nın bölgeye ilişkin enerji politikasında yaptığı bir diğer değişiklik de, 1993 yılından itibaren Cumhuriyetlere sağladığı karşılıksız teşvik politikasına son vermek oldu. Rusya'nın bu tarihe kadar Cumhuriyetlerle yaptığı işlenmiş petrol ihracatında uyguladığı fiyat, dünya petrol fiyatlarının altında seyrediyordu. Rafinerisi olmadığı için ürettiği petrolü işleyemeyen Kazakistan ve Türkmenistan ekonomileri, Rusya'nın bu kararından olumsuz etkilendiler. Bu iki ülke, petrol üreticisi olmalarına rağmen, petrol ürünlerini dünya fiyatlarından kullanma durumunda kalmaktadır.

Bir süreden beri, Kazakistan ve Türkmenistan enerji konusunda tehdit boyutlarına varan baskılara maruz kalmaktadırlar. Türkmenistan, enerji ihracatı için alternatif hatlara yönelip başka ülkelerle görüşmeye başlayınca, Kasım 1993'te Rus gaz şirketi Gazprom, bu ülkenin Rusya üzerinden Avrupa'ya yaptığı gaz ihracatını durdurdu. Şu an, Türkmen gazını görünürde Rusya satın almakta ve % 300 gibi bir fiyat farkı ile aynı gazı Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye satmaktadır.⁴²

Türkmenistan'a uygulanan baskının bir benzeri de Kazakistan'a uygulanmaktadır. Kazakistan'ın kendi petrolerini dünya piyasalarına ulaştırmak için geliştirdiği Şevron-Tengiz projesi, Ruslar tarafından sürekli engellenmektedir. Rusların sürekli yeni durumlar oluşturmaları, 1994 yılında Şevron şirketinin Kazakistan'daki yatırımları azaltma kararını almasına sebep oldu. Rusya'nın yaptığı bu baskı sonucunda, Kazakistan, aynı yıl Rus boru hatlarına pompaladığı ham petrol miktarını iki katına çıkartmak zorunda kaldı ve transit petrol ihracatı hakkını Rus petrol şirketi Rosneft'e devretti.⁴³ Türkmenistan örneğinde olduğu gibi, Kazak petrolerini de Rusya satın almakta ve kendi şirketleri aracılığı ile pazarlamaktadır. Bazı analistler, Rusya'nın bu alımlar için ödediği paranın, üretim maliyetini dahi karşılamadığını söylemekte. Rusya, böylece kendine ait olmayan kaynaklar üzerinden gelir elde etmekte ve bölge ülkelerinin egemenliklerini hiçe saymaktadır. Ancak, Rusya'nın bölgede hiçbir engelle karşılaşmadan her istediğini yapmasını ve bölgeye bir koloniyal devlet zihniyeti ile yaklaşmasını, sadece bölge ekonomilerinin Rusya'ya aşırı bağımlı oldukları ile açıklamak zordur. Bölgedeki siyasi yapı, siyasi elitlerin geçmişleri, bunların Rusya ile olan şahsi bağlantıları ve siyasi gelecekleri konusunda taşıdıkları kaygılar en az birinci sebep kadar belirleyicidir.

Bütün bunlar göstermektedir ki Rusya'da iktidara kim gelirse gelsin, benzer politikalar üreteceğe benzemektedir. Çünkü Ruslar, Orta Asya'da

⁴² Cumpel Werner, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik ve Politik Gelişme ", Avrasya Etüdleri, C. 1, S.1, Yaz, 1994, s.24

⁴³ Stephen Blank, a.g.m., s.384.

ticaret ve petrol boru hatlarını kim kontrol ederse, bölgenin ekonomik ve siyasi geleceğini de onu tayin edeceğine inanmaktadır. Bu yüzden, bölgenin kısmi de olsa, başka aktörlerin etki alanına girmesine müsaade etmeyecekleri ve burayı kendi öz toprakları gibi gördükleri söylenebilir. Daha öncede belirtildiği gibi, Orta Asya ekonomilerinin SSCB döneminde Rusya ekonomisine entegre edilmiş olması, bu sonucun yegane sebebidir. Cumhuriyetlerin bu yapıyı değiştirebilmeleri ve kendi başlarına dünya pazarına açılabilmesi kısa vadede beklenmemelidir. Bazı Cumhuriyet yöneticilerinin de ifade ettikleri gibi, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Rusya bir süre daha “Ortak bir politik ve ekonomik alan”⁴⁴ içinde kalmaya devam edeceklerdir.

c. Güvenlik Sorunu

Soğuk savaş döneminde iki blok arasındaki askeri ve stratejik dengeye dayanan dünya güvenlik sistemi, SSCB’nin dağılmasıyla ortadan kalkmış oldu. Önceki dönemde, dâhil oldukları blok liderlerinin güdümünde olan aktörler, artık daha bağımsız hareket edebilme imkânına sahip oldular. Bu olgu, devletlerin daha önce aralarında var olan, ancak blok liderlerinin baskıları sebebi ile pek hissedilmeyen eski anlaşmazlıkların tekrar su yüzüne çıkmasına neden oldu. Bunun sonucu olarak, Balkanlar, Kafkaslar ve bazı eski SSCB Cumhuriyetlerinde yerel çatışmalar meydana geldi. Bu çatışmalara konu olan anlaşmazlıkların pek çoğuna henüz ilgili tarafların kabul edebileceği gerçekçi çözümler bulunabilmiş değildir.

Rusya, sürekli hayati çıkarları söz konusu olduğu için eski SSCB topraklarında meydana gelen çatışmalara seyirci kalamayacağını beyan etmekte ve bu bölgedeki anlaşmazlıkların çözümünde uluslararası toplumun kendini yetkili kılması gerektiğini iddia etmektedir. Bu amaçla, Rusya’nın baştan beri çeşitli girişimlerde bulunduğu gözlenmektedir.

⁴⁴ Geumpel Werner, a.g.m., s.22

BDT'yi oluşturan 8 Aralık 1991 tarihli Minsk ve 21 Aralık 1991 tarihli Almatı anlaşmaları ile BDT Ortak Silahlı Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı oluşturulması uygun görüldü.⁴⁵ Her ne kadar, yeni bir oluşumu öngörmesine rağmen, bu antlaşmalar, SSCB'nin dağılışının resmi belgeleri niteliğindedir. Siyasi bir birliğin belgelerini dağılmasını düzenleyen belgelere ortak savunmayla ilgili hükümlerin konulmuş olması, Rusya'nın uzun vadeli hedefleri açısından dikkat çekicidir. Burada Rusya'nın hedefi, kendi kontrolünde sözde bir BDT ordusu kurmaktır. Diğer bir ifade ile Rusya ordusunun adı BDT ordusu olarak değiştirilmiş olacaktı. Çünkü Cumhuriyetlerin gerçek anlamda ordu kurmaları mümkün değildi. Bunun sebebi ise, SSCB döneminde ordunun fonksiyonel bölümlerinde kendi vatandaşlarına aktif görevler verilmediği için savunma konularında tecrübesiz olmalarından kaynaklanıyordu. Rusya'nın yayılmacı niyetlerinden çekinen Cumhuriyetler, daha sonra yapılan BDT zirvelerinde ortak ordu ve ortak savunma konseptlerine karşı çıktılar. Haziran 1993'te Moskova'da yapılan BDT Savunma Bakanları toplantısında, Ortak Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanlığına son verilerek, yerine Askeri İşbirliği Koordinasyon Merkezi kuruldu.⁴⁶ Bu tarihten itibaren Cumhuriyetler kendi ordularını kuracaklarını beyan ettiler.

Kendi kontrolünde bir BDT ordusu kuramayacağını anlayan Rusya, yakın sınır ötesi politikasını hayata geçirebilmek için BDT üyeleri ile ikili ve çok taraflı savunma anlaşmaları yapmaya ve bu ülkelerde üstler edinmeye başladı. Bu doğrultuda, 15 Mayıs 1992'de Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında Kollektif Güvenlik anlaşması imzaladı.⁴⁷

Rusya'nın güvenlik konusunda kullandığı araçlardan birisi de, BDT ülkelerinin katılımı ile kurulacak bir barış gücü kurulması ve BDT'de meydana

⁴⁵ International Legal Materials, Vol. 31, No. 1., Washington January 1992, s. 138-154.

⁴⁶ Özen Çınar, "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Bütünleşme Olgusu", Yeni Forum, Haziran 1995, s. 25.

⁴⁷ Alvin Z. Rubinstein,, "The Russian Interior: The Geopolitical Pull on Russia", Orbis, Fall 1994-1, s. 575.

gelecek anlaşmazlıklara bu gücün müdahale etmesi isteğidir. Bu bağlamda, 20 Mayıs 1992'de Kiev'de 11 BDT üyesi devlet (Türkmenistan hariç), "BDT Askeri Gözlemci Grupları ve Kollektif Barış Gücü" antlaşması imzaladılar.⁴⁸ Ancak daha önceki ortak ordu girişiminde olduğu gibi bu antlaşmada hayata geçirilemedi. Barış Gücü Operasyonları, Rusya ve çatışmaya taraf devletlerarasında yapılan ikili ve bölgesel antlaşmalarla yürütüldü. Şimdiye kadar bu çerçevede, Gürcistan, Moldova ve Tacikistan'da meydana gelen çatışmaları önlemek için Barış gücü operasyonları gerçekleştirildi.

Rusya'nın oluşturmaya çalıştığı BDT güvenlik sistemi içinde Orta Asya'nın rolü Rusya Federasyonu'nun kendi sınırları ile BDT'nin güney sınırları arasında bir tampon bölge olarak tanımlanabilir. Çünkü Rusya, BDT'nin güney sınırlarının üç ayrı tehdit altında olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi, İran, Pakistan ve Afganistan'dan kaynaklanabilecek radikal İslami akımların bölgeye nüfuz etmesi ve Tacikistan'dakine benzer olayların bölge geneline yayılma tehlikesidir. Diğer, bölge ülkelerde bulunan Rusların saldırılara maruz kalması ve göçe zorlanması olasılığıdır. Sonuncusu ise, açıkça dile getirilmemekle birlikte, İran, Hindistan, Çin ve Japonya gibi ülkelerin bölge ekonomisinde kendine rakip olabileceği endişesidir. Barış Gücü Operasyonları adı altında bölgeye yapacağı müdahalelerle, Rusya'nın bölge ülkelerinde istemediği rejimlerin iktidara gelmesini önlemek, bölgede yaşayan Rus azınlığın, bulundukları ülkelerde kalmasını sağlamak ve bölge dışı ülkelerin Orta Asya'ya müdahalelerini engellemek istediği anlaşılmaktadır.

Tacikistan iç savaşında Rusya'nın tutumu incelendiğinde, yukarıdaki tespitin doğru olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Rusya'ya göre, nedenleri itibariyle bu iç savaş, Orta Asya tampon bölgesinin istikrarını bozucu nitelik taşımaktaydı. Savaş, ilk önce yönetimi elinde bulunduran eski komünistlerle muhalefeti oluşturan koalisyon (Demokratik ve İslami gruplar) arasında

⁴⁸ Maxim Shashenkov, "Russian Peacekeeping in the Near Abroad", Survival, Vol. 36, No. 3, Autumn 1994, s. 51.

çıktı.⁴⁹ Bu, tipik bir iktidar mücadelesi idi. Ancak, ülkede devlet otoritesi zayıfladıkça, etnik tansiyon arttı ve ülke nüfusunu teşkil eden üç etnik grup (Tacik, Özbek ve Pamirler) arasında da çatışmalar başladı. Daha sonra, Afgan Mücahitleri'nin de sınır boylarındaki İslami gruplara destek vermesi ile, mesele, uluslararası boyut kazandı. Görüldüğü gibi, Tacikistan iç savaşının sebepleri, Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik Güvenlik politikasının ana hedeflerini tehdit eder nitelik taşımaktadır. Yani, iktidar mücadeleleri, etnik çatışmalar ve dışardan bir gücün doğrudan ya da dolaylı çatışan tarafların yanında yer alması, diğer Cumhuriyetler için de söz konusu olabilir. Bütün bunları hesaba katan Rusya, 1992 yazında Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve kendi kuvvetlerinden oluşan bir Barış Gücü kurdu. Oysa Özbekistan hariç diğer iki Orta Asya devletinin Barış gücüne katkısı sembolik düzeydeydi. Barış gücünün esasını, dağılma sonrası Tacikistan'dan çekilmeyen 201. Rus Tümeni ile Özbek askerleri teşkil ediyordu.⁵⁰ Bu gücün müdahalesi ile, 1992 Aralık ayında Tacikistan'daki iç savaş sona erdirildi ve eski bir komünist olan İmam Ali Rahmanov devlet başkanlığına getirildi.⁵¹

Bugünkü sınırlarını kabul etmeyen ve esas sınırlarının BDT sınırları olduğunu iddia eden Rusya, kendi güvenliğinin ancak bu sınırları korumakla sağlanabileceğini savunmaktadır. Bu yüzden, diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi, Orta Asya'da varlığını devam ettirmekten yana tutum sergilemektedir. Eski SSCB topraklarında hayati çıkarları olduğunu Batı'ya da kabul ettirmiş olan Rusya, günümüz itibarıyla avantajlı bir konum elde etmiş durumdadır. Batıysa bu çıkarların sadece askeri yöntemlerle sağlanmaması gerektiğini söylemekle yetinmektedir.⁵²

Orta Asya'da Rus askerleri en fazla Türkmenistan ve Tacikistan'da bulunmaktadır. Bu iki ülke, İran, Afganistan ve Pakistan'la uzun sınırlara sahiptir. Rusya, Tacikistan'daki iktidar- muhalefet çatışmasına İslami

⁴⁹ Bruce D Porter, ve Savietz Carol R., a.g.m., s. 86

⁵⁰ Roland Dannreuther, "Russia, Central Asia and the Persian Gulf", Survival, Vol. 35, No. 4, Winter 1993, s.100.

⁵¹ Porter, Bruce D. Ve Savietz Carol R., a.g.m., s.86.

⁵² Time, March 1994, s. 75.

köktencilik süsü vererek, BDT'nin Güney Doğu sınırlarının tehdit altında olduğunu uzun zaman iddia etmekteydi. Yine Rusya'ya göre bu hareketler, yukarıda adı geçen üç ülkeden kaynaklanmaktaydı. Batı, İslami köktencilik hususunda çok hassas olduğu için uzun zamandır Rusya'nın bu yönde yapmış olduğu propagandanın etkisinden kurtulabilmiş değildir.⁵³

Oysa yukarıdaki iddiaları bazı Rus araştırmacılar dahi yalanlamaktadır. Onlara göre BDT'nin Müslüman Cumhuriyetlerinde “aşırı İslamcı korkusu” henüz iç politikayı belirlemekten uzaktır.⁵⁴

Rusya'nın Orta Asya'da İslami köktendincilik olarak tanımladığı yapılanmalar aslında normal şartlarda gerçekleşmesi gereken hareketlerdir. Çünkü bugün Orta Asya'da cami ve dini okulların artması köktendinci bir gelişmesinin sonucu değil, insanların yıllarca baskı altında yerine getirmeye çalıştıkları dini vecibelerini yerine getirme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

⁵³ Oya Mugisuddin Akgönenç, “Rusya Federasyonu’nun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler”, Avrasya Dosyası, a.g.e., s. 23.

⁵⁴ Sagadeev Arthur, a.g.m., s.35

İKİNCİ BÖLÜM

A. Rusya'nın Orta Asya Politikasına Küresel Aktörlerin Etkileri

I. ABD'nin Orta Asya Politikası

SSCB'nin yıkılmasından sonra ABD'nin Orta Asya'daki etkinliği bir hayli artmıştır. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte bu ülkeler ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ile sıkı ilişkiler kurmaya başladıkları gözlenmiştir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya bölgesindeki ülkeler ile sahip oldukları jeopolitik konumları, zengin doğal kaynakları, özellikle sahip olunan hidrokarbür kaynaklarından dolayı yakından ilgilenmekteydi.

Bu bağlamda ABD'nin Orta Asya bölgesi ülkelere yönelik olan dış siyaset politikası öncelikle jeopolitik düşünce ekseninde realist yaklaşıma dayanmaktadır. Amerika'nın bölge genelindeki temel menfaatlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Birincisi, Amerika'nın bölgeyle ilgilenmesi tüm dünyada kurmaya çalıştığı küresel hâkimiyet düşüncesi ve stratejisinin bir parçasıdır. İkincisi, ABD, petrol üreten Arap ülkelere olan bağımlılığının azaltılması, yeni petrol ve doğalgaz kaynaklarının oluşturulmasını, günümüzde ve gelecekte petrole olan bağımlılığının tekelden kurtarılmasını amaçlayan enerji politikası çerçevesinde Hazar Denizi ülkelerinin doğal kaynaklarına ilgi ve ihtiyaç duymaktadır. Üçüncüsü, Amerika, bölgesel ve küresel sorunlarda sürekli rakip tavrı takınan Çin'i durdurabilmek ve İran üzerinde yaptırımlarını arttırmak maksadıyla, Orta Asya ülkelerinin siyasi ve iktisadi potansiyellerine ilgi duymaktadır. Dördüncüsü, Amerika, Orta Asya bölgesindeki etkinliğini arttırarak, Rusya Federasyonu ve Çin başta olmak üzere bölgede Amerikan varlığına darbe vurabilecek bölgesel ve küresel güçlere karşı kendi çıkarlarını garanti altına alma gayesindedir. Beşincisi, İran, Irak, Kuzey Kore gibi "*sorunlu ülkelere*" karşı bölgede üst edinme çabası içindedir. Altıncısı,

Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya ülkelerinin sahip olduğu yeni ve geniş pazara Avrupa ve Amerika ürünlerini satmayı hedeflemektedir. Yedincisi, günümüzde oluşturulan stratejik ulaşım kavşağında (Kuzey Avrupa – Hindistan, Batı Avrupa – Çin – Japonya ulaşım koridoru, değişik istikametlerdeki doğal gaz ve petrol boru hatları) varlığının olması Amerika açısından son derece önemlidir.

Yukarıda belirtilen menfaatler çerçevesinde, Amerika bölgede Rusya'nın siyasi ve ekonomik etkinliğini azaltarak, etkinliğini artıracak koşullar sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, "Büyük Jeopolitik Oyundan" Çin ve İran gibi oyuncuları uzaklaştırmak ve onlara Orta Asya bölgesinden ekonomik ve siyasi baskı yapabilmek için gereken ortamın sağlamayı düşünmektedir.⁵⁵

1990'ların sonuna kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Ortadoğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova olayları, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, Orta Asya bölgesine ikincil önem atfetmeye devam etti. Ancak, bir taraftan Rusya'nın 1993'te ilan ettiği "Yakın Çevre Doktrini"yle Orta Asya'daki etkinliğini tekrar artırma çabası içerisine girmesi, Avrupa Birliği'nin "Avrupa - Kafkasya - Asya Taşıma Koridoru" (Transport Corridor Europe - Caucasus - Asia / TRACECA) ve "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma" (Intersate Oil and Gas Transport to Europe / INOGATE) projelerini geliştirmesi, Çin'in bölgede etkin olmaya başlaması, Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye ilgisini yavaş yavaş artırdı.⁵⁶

Mayıs 1995'te Orta Asya ülkelerini dolaşan Clinton yönetimi 1994–1995 döneminde Trans-Kafkasya bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekelini kırmak için yoğun çaba göstermeye başladı. Şubat 1995'te

⁵⁵ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 246

⁵⁶ İlhan Uzel, "ABD'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul, İletişim, 2001, s. 278.

Washington, Rusya üzerinden değil, Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattını destekleme kararı aldı. Enerji ve dış politika arasındaki bağı da bilinçli bir şekilde kuran ABD, Rusya'nın BDT ülkeleri üzerindeki denetimini zayıflatabilmek için, Moskova'nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalıştı. Mesela, parasını ödeyemeyen Ukrayna'ya doğalgaz göndermeyi kesmemesi için Türkmenistan'a baskı yaptı. Kazakistan'a, "Moskova'nın petrol vanasını kapatması halinde" bu ülkeyi destekleyeceği yönünde garantiler verdi. Mayıs 1995'te Orta Asya ülkelerini dolaşan ABD Enerji Bakanlığı Müsteşarı William White, bu ülkeleri enerji konusunda Rusya ve İran'a rakip olmaları yönünde cesaretlendirdi.⁵⁷

Aslında Clinton döneminde Washington'un bölgeye bakışı ikili bir politikayı yansıtıyordu. 1997'ye kadar süren birinci Clinton döneminde, 1994'te Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevine getirilen Strobe Talbott'un başını çektiği Dışişleri ekibi "önce Rusya" (*Russia First*) anlayışıyla Rusya'nın Batı tarzı demokratik piyasa modeline dönüşümüne katkı yapılması, yönetimdeki Boris Yeltsin gibi ılımlı reformcuların Vladimir Jirinovski gibi aşırı milliyetçiler ve eski komünistler karşısında desteklenmesi ve bunun için de Rusya'nın "anlaşılabilir güvenlik sorunlarına" saygı gösterilmesi gerektiğini söyleyerek, Orta Asya'nın ihmal edilmesine yol açmışlardı. Onlara göre, Orta Asya gibi ABD'nin öncelik sıralamasında arka bölgelerde kalan ve çeşitli sorunlarının çözümüne bulaşmak istemediği bölgelerde uluslararası güvenlik ve istikrar ancak bu konuda istekli ve yetkin olan Rusya tarafından sağlanabilirdi.⁵⁸

Bu ekibin karşısında, 1996 sonunda Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Madeline Albright'ın liderliğini yaptığı ve Rusya'nın SSCB geçmişine işaretlerle bu ülkeyi hâlâ daha çok jeopolitik çerçevede değerlendiren ve bu kapsamda Orta Asya'da SSCB'nin boşalttığı boşluğun Rusya tarafından

⁵⁷ Stephen Blank, "The United States and Central Asia", Central Asian Security: The New International Context, Roy Allison and Lena Jonson (der.), London, Royal Institute of International Affairs, 2001, s. 131.

⁵⁸ Ariel Cohen, US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New Silk Road, Heritage Foundation, <www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1132.cfm>, June 24, 1997, (5 Mart 2006).

doldurulmasının engellenmesi, bunun için de bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge devletlerinin egemenliklerinin güçlendirilmesi gerektiğini söyleyen görüşün taraftarları yer aldı. Bu görüşü savunanlar SSCB'nin boşalttığı alanda ılımlı politikalarıyla Batı yanlısı NATO müttefiki Türkiye'nin etkili olmasını istemekte ve Türkiye'yi bu rol için desteklemekteydiler. Zamanla, bu iki görüş arasında uzlaşmaya varıldığına ve Orta Asya enerji kaynaklarında söz sahibi olabilmek için bölge ülkeleriyle daha yakın işbirliğine girilmesi yönünde çabalara şahit olundu. Aslında, "Russia First" politikasının yaratıcısı Tablott bile 1997'deki bir konuşmasında şunları söylemekteydi:⁵⁹

“Eğer Kafkasya ve Orta Asya ülkelerindeki reform çabaları başarıya ulaşırsa, bu kuşkusuz Rusya ve Ukrayna'yı da kapsayacak biçimde diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki dönüşüm çabalarını da cesaretlendirecektir. Bu bölgenin Çin, İran, Türkiye ve Afganistan'la olan sınırlarının istikrara kavuşmasına yardımcı olacaktır. Pakistan ve Hindistan'la büyüyen ekonomik ve sosyal bağların kurulmasını sağlayacaktır. Karadeniz'den Pamir Dağları'na kadar uzanan bir coğrafyada kendi içlerinde ve birbirleriyle barış içinde olan özgür toplumların varlığının sağlanması, eski İpek Yolu boyunca Avrupa ve Asya arasında değerli bir ticaret ve nakliye koridorunun açılmasına hizmet edecektir. Eğer ekonomik ve siyasal reformlar başarısız olursa, içerideki ve sınır ötesi ihtilaflar derinleşirse, bölge terörizm için bir kuluçka alanı, dini ve siyasi aşırılığın odağına ve bir çatışma sahasına dönüşebilir. 200 milyar varillik petrol rezervinin bulunduğu bir bölgenin bu hale gelmesine ABD seyirci kalamaz.”

Orta Asya ülkelerinin NATO'nun Barış için Ortaklık (BİO) programına dâhil edilmesi, bölgede bulunan geniş hidrokarbon rezervlerinin dünya piyasalarına aktarılması için Chevron, Amaco, Arco, Exxon gibi Amerikan firmalarının devreye girmeleri, bölge ülkelerinde dinin egemen olmadığı rejimlerin devam etmesi, Sovyetler Birliği'nden arta kalan kitle imha silahlarının bu bölgeden ABD'nin "asi" olarak nitelendirdiği devletlere ve terör gruplarına aktarılmasının engellenmesi, bölgenin uyuşturucu ticareti için bir

⁵⁹ Stephen Blank, "The United States and Central Asia", s. 130.

üs olmaktan çıkarılması ve bölge ülkelerinin serbest ekonomik modeli benimseyerek uluslararası ticarete uyum sağlaması gibi hedefler zamanla ABD'nin bölgeyle ilişkilerinin temel parametrelerini oluşturdu. ABD Dışışleri Bakanı James Baker'ın 1992'de beş Orta Asya Cumhuriyetine gerçekleştirdiği ziyaretlerin ardından bölge başkentlerinde diplomatik temsilcilikler açan ABD, 1990'ların ortalarına kadar Orta Asya politikasını bu unsurlara dayandırmaya devam etti.⁶⁰

Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren, Orta Asya ve Kafkasların ABD'nin yaşamsal çıkarları için son derece önemli olduğunu ileri süren Amerikalı strateji uzmanları, Mackinder ve Spykman'ın "Merkez Bölge" nitelendirmesinden hareketle, bölgede denetim sağlayacak devletin dünya güç dengelerini baştan aşağıya değiştireceğini savunuyorlardı.⁶¹ Buna göre, Orta Asya ve Kafkasya'da 19. yüzyılda yaşanan "Büyük Oyun"un bir benzeri sahneye koyulmaktaydı. İkinci Büyük Oyun'un temel aktörleri Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran'dı. ABD, AB, Pakistan, Hindistan, Çin, İsrail, Japonya ve Suudi Arabistan ise potansiyel aktörler olarak sırada beklemekteydiler.⁶² Başta Z. Brzezinski olmak üzere bir çok Amerikalı uzmana göre, ABD'nin "Kuveyt, Meksika Körfezi ve Kuzey Denizindekileri açık farkla geride bırakacak enerji rezervlerine sahip" bu bölgede temel aktör olabilmek için önüne çıkan tüm fırsatları değerlendirmesi ve sonunda bölgeye yerleşmesi gerekmektedir.⁶³

Öte yandan, Hazar enerji potansiyelinin uluslararası piyasalara çıkarılmasında, Afganistan-Pakistan-Hindistan hattı yoluyla Hint Okyanusu kullanılabilirdi. Diğer alternatiflere göre maliyeti düşük bu projenin gerçekleşebilmesi bir yandan Afganistan'da istikrarlı bir yönetimin kurulmasına, diğer yandan da bölgeye komşu Orta Asya cumhuriyetlerinin

⁶⁰ Shireen Hunter, Central Asia Since Independence, The Washington Papers, No. 168, Westport, Praeger, 1996, s. 158.

⁶¹ Uzgel, "ABD'yle İlişkiler", s. 278.

⁶² Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 123; Mustafa Aydın, "Büyük Oyun ve İkinci Büyük Oyun'un Ayırd Edici Özellikleri", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul, İletişim, 2001, s. 392;

⁶³ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 98.

risk unsurlarından arındırılmasına bağılıydı. Orta Asya'nın başta köktenci terör örgütleri gibi risk unsurlarından arındırılması, sadece bu ülkelere yapılan ekonomik yardımla sağlanamazdı. ABD'nin askerî varlığıyla da bölgede bulunması gerekmektedir. Fakat Orta Asya'daki çıkarlarından henüz vazgeçmemiş olan Rusya, ABD'nin bölgede "bayrak göstermesine" karşı çıkmaktaydı. ABD'nin Rusya'yı da ikna ederek bölgeye askerî varlığıyla yerleşmesi ancak 11 Eylül 2001'den sonra yaşanan gelişmeler çerçevesinde mümkün olacaktır.

1990'ların ikinci yarısında ABD'nin Orta Asya'daki yaşamsal çıkarlarının giderek farkına varmasına paralel olarak, Amerikan ulusal güvenlik stratejilerinde bu bölgeye ayrılan yer de artmaya başladı. 1998'deki Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde, bölgedeki enerji rezervlerinin uluslararası pazarlara aktarılmasının ve bölgenin istikrarının ABD için taşıdığı önem açıkça ifade edilmekteydi.

İstikrarlı ve müreffeh Kafkasya ve Orta Asya, Akdeniz'den Çin'e uzanan geniş bir bölgede istikrar ve güvenliğe katkı sağlayacak ve Kafkasya gaz ve petrol rezervlerinin, ABD'nin muazzam ticari katılımıyla, dünya piyasalarına aktarılmasını mümkün kılacaktır. Bu bölgedeki ülkeler, egemenliklerini ve uluslararası camiadaki yerlerini teminat altına aldıysalar da, demokratik ve ekonomik alanda gerçekleştirilmesi gereken reformlar vardır. Bu ülkelerin bağımsızlıkları, egemenlikleri, toprak bütünlükleri ve demokratik ve ekonomik reformları gerçekleştirmeleri Amerikan çıkarları için önemlidir. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için ikili ilişkilerimizi ve uluslararası kuruluşlardaki liderliğimizi kullanarak milyarlarca doların bölgeye akmasını sağlıyoruz.”⁶⁴

Bölgenin ABD için taşıdığı önemin giderek farkına varılmasına paralel olarak Temmuz 1999'da ABD Kongresi'nden geçen "İpek Yolu Strateji Yasası" ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarının ana hatları

⁶⁴ A National Security Strategy for a New Century, Washington D.C., The White House, October 1998, s. 39-41

açıkça ortaya koymaktaydı. İpek Yolu Strateji Yasası'nın gerekçesini oluşturan bölümde 7 nokta ön plana çıkarılmaktaydı.⁶⁵

Buna göre,

- (I) Bir zamanlar Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın en önemli ekonomik hattı olan tarihi İpek Yolu, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan geçmekteydi.
- (II) İpek Yolu üzerindeki halkların birbirine bağımlılığı ve karşılıklı işbirliği yoluyla eski ekonomik ilişkilerini tekrar tesis etmeleri, egemenliklerinin teminat altına alınması kadar, demokratik ve pazar reformlarının başarısı için de önemliydi.
- (III) Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkeleri arasında siyasi, ekonomik ve güvenlik ilişkilerinin güçlendirilmesi bölgenin istikrara kavuşmasına da hizmet edecekti.
- (IV) Bölgede demokrasilerin ve serbest pazar ekonomilerinin gelişimi, uluslararası özel sektör yatırımcılarının bölgeye girişlerini teşvik edecekti.
- (V) Bölgedeki Müslüman ülkeler, ABD ile yakın ittifak kurmak isteyen ve İsrail'le yoğun ticari ve diplomatik ilişkiler içinde bulunan laik yönetimlere sahip bulunmaktaydı.
- (VI) Bölgede, ABD'yi sorunlu Basra Körfezi'ne bağımlı olmaktan kurtaracak çok değerli enerji kaynakları bulunmaktaydı.
- (VII) ABD dış politikası ve uluslararası yardımları bölge ülkelerinin ekonomik ve siyasal bağımsızlıklarının yanı sıra, demokrasi inşası, serbest pazar politikaları, insan hakları

⁶⁵ US House of Representatives, H.R. 1152, "Silk Road Strategy Act of 1999 - A Bill To Amend the Foreign Assistance Act of 1961 to Target Assistance to Support the Economic and Political Independence of the Countries of the South Caucasus and Central Asia", 106th Congress, 1st Session.

ve bölgesel ekonomik bütünleşme konularına da yoğunlaşmalıydı.⁶⁶

George Walker Bush'un ABD Başkanı seçilmesinden 11 Eylül 2001'e kadar geçen süre zarfında da ABD'nin bölgeye olan ilgisi esasen ekonomik temelli olmaya devam etti. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın eski Sovyet Cumhuriyetlerinden sorumlu danışmanı Clifford Bond ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi'ne sunduğu bir raporda, ABD'nin bölgede yaşamsal çıkarları bulunduğunu, bunun da enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sorunsuz aktarılması ve bölge ülkelerinin serbest piyasa koşullarını benimsemelerine odaklandığını ifade etmekteydi.⁶⁷

ABD'nin bölgedeki çıkarlarının sadece ekonomik alanla sınırlı olmadığını ileri süren görüşlerde 2000 yılı başından itibaren artış gözlemlendi. Jeopolitik açıdan bölgenin taşıdığı önemin vurgulandığı bu görüşlerde altı çizilen noktalar, ABD'nin bölgede Rusya, Çin ve Hindistan'ın etkisini dengeleyecek biçimde aktif bir politika izlemesi, bunu yapabilmek için de bölge ülkeleriyle çok boyutlu stratejik ilişkiler içine girmesiydi. Fakat Rusya'da Vlademir Putin'in iktidara gelmesinden sonra Kremlin'in Orta Asya'da izlemeye başladığı ekonomik bağları sağlamlaştırmaktan, askerî varlığı artırmaya uzanan çok boyutlu politikalar, Çin'in Şangay İşbirliği Örgütü yoluyla bölgede giderek artan ağırlığı gibi faktörler ABD'nin Orta Asya bölgesine doğrudan müdahil olmasını engelledi. Bunun yerine Washington aktif "bekle-gör" politikasına devam etti.⁶⁸

2001 yılı sonunda ABD 11 Eylül olaylarının faili olarak gördükleri Taliban'a karşı harekâtı tamamlayarak, geçici hükümet oluşturmaya rağmen, 2002 Ocak ayında Afganistan'da sürekli barışı devam ettirmek için Orta Asya bölgesine Amerikan askeri güçlerinin gelmesine karar verildi.

⁶⁶ US House of Representatives, H.R. 1152, "Silk Road Strategy Act of 1999 - A Bill To Amend the Foreign Assistance Act of 1961 to Target Assistance to Support the Economic and Political Independence of the Countries of the South Caucasus and Central Asia", 106th Congress, 1st Session.

⁶⁷ Jim Nichol, "Central Asia's Security: Issues and Implications for US Interests" CRS Report for Congress, Washington D.C., 2001.

⁶⁸ Çağrı ERHAN, Abd'nin Orta Asya Politikası Ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları, www.stratigma.com, (5 Mart 2006)

Washington bu konuyu yeni askeri üstler kurarak halletmeyi hedeflemişti. Bu müphem bir adımdı. Böylece, Amerika'nın bölgedeki askeri ve siyasi denetiminin ilk temeli atıldı.

Bu bağlamda ABD, Afganistan'da El-Kaide'ye ve ona destek veren Taliban rejimine karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında ilk etapta Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarından yararlanmaya başladı. Ayrıca Özbekistan'ın *Termiz ve Hanabad*,⁶⁹ Kırgızistan'ın *Manas* ve Tacikistan'ın *Kulyab, Kurgan-Tyube ve Hokant* havaalanları Amerikan ve İngiliz uçaklarına açıldı. Kırgızistan'a 3000, Özbekistan'a 1000 Amerikan askeri yerleştirilirken, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a yapılan ekonomik yardımlar bir önceki yıla göre 2 kat artarak 2002 mali yılı için 580 milyon dolar olarak belirlendi.⁷⁰ Bu arada, Kazakistan'la ABD arasında yapılan bir anlaşma uyarınca da, Amerikan savaş uçakları acil durumlarda Almatı havaalanına inme hakkını elde ettiler. Ayrıca, tarafsız ülke statüsü taşıyan Türkmenistan Silahlı Kuvvetleri'ne Amerikan subayları tarafından askerî eğitim verilmesi konusu da gündeme getirildi.⁷¹

Orta Asya'da kurulan Amerikan üsleri Afganistan sorununun dışında, ABD küresel güvenliği için son derece önemli olan bir takım hedefler içermektedir:

- Pakistan'daki siyasi durumun sekteye uğraması halinde, Hindistan ile Pakistan arasında meydana gelebilecek askeri çatışmalara hızlı müdahale edebilmek için (çevik kuvvetler) bu bölgede bulundurulması.

⁶⁹ Termiz, Afganistan-Özbekistan sınırındaki Amuderya kıyısında kurulu bir kent olarak tarih boyunca Kabil ve Delhi'ye uzanan yolların başlangıcı olmuştur. 1894'te Afgan sınırındaki ilk Rus garnizonu da bu kentte kurulmuş, 1979'da Afganistan'ı işgal eden Rus birlikleri Termiz üzerinden harekete geçmişti. Özbekistan'ın Karşi şehrinden 12 km uzaklıkta olan Hanabad üssü ise 1980'li yıllarda Afganistan'a yönelik have harekâtları için Sovyet hava kuvvetlerince kullanılmıştı. Nermin Guliyeva, "ABD-Özbekistan İlişkileri, 1992-2000", basılmamış yüksek lisans ödevi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2003, s. 13-14.

⁷⁰ Charles William Maynes "America Discovers Central...", s. 121. 01-MAR-03, <http://goliath.ecnext.com/> (08.10.2006)

⁷¹ Menon, "The New Great Game...", Mandelbaum (ed), 1998 s. 192.

- İran'ın nükleer politikasına engel olabilmek için gereken altyapının oluşturulması.
- Amerikan üstlerini Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarına ayarlanarak yapılandırılması.
- Çin topraklarını, özellikle uzun menzilli füze üslerinin bulundukları bölgeleri ve Çin'in gelişimini kontrol altına tutabilmek.

Amerika'nın 2002 yılında Orta Asya'da sürdürdüğü politika, Amerikan Kongresi Senato Heyeti'nin Özbekistan'a Ocak ayının başında yaptıkları ziyaret raporu ile başladı. Söz konusu ziyaret ABD dış politikası için çok büyük anlam ifade ediyordu. Bu heyette Kongre Senatosunun silahlı güçler, uluslararası ilişkiler ve istihbarat komiteleri üyelerinden oluşan, Senato üyelerinden %10'u katılmıştı. Senatör George Libermann (Albert Gore ile birlikte son seçimlerde Vice-president olarak seçilebilmek için katılmıştı) ve Senatör G. McCein, Özbekistan Cumhurbaşkanı, Özbek havaalanlarını ABD'ye verdikleri için teşekkür etti. Amerikan Senatörleri konuşmalarında Orta Asya'nın dünyanın en önemli siyasi, ekonomik ve stratejik bölgelerinden birisi olduğunu belirttiler. Senatör Libermann, Amerika Hükümetinin Özbekistan'a dostluk muamelesini yapacağını (İMF aracılığıyla) ifade etti. Aynı zamanda, Amerikan Senatörleri insan hakları konusunun ikili ilişkilerde her zaman ön planda bulunan bir mesele olacağını açıkça belirttiler.⁷²

Genel olarak Senatörlerin bu ziyareti ABD'nin bölgedeki yürütecek stratejilerinin önceliklerini ortaya çıkarmıştı. Söz konusu önceliklerin seçimi bölgenin stratejik öneminden, metotlar ise – yerel rejimlerin hassas olmalarından kaynaklanmıştı. 28 Ocak'ta düzenlenen İslam Kerimov'un Cumhurbaşkanlık görevinin uzatılması referandumuna Amerika Dışişleri Bakanlığı ile OSCE'nin gözlemcilerini "adaletsiz ve demokrasi prensiplerine aykırı geliyor" gerekçesiyle göndermemeleri bu metotların uygulanmasının bir örneğidir. Ancak, 11 Şubat'ta ABD Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Edward

⁷² Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 296

Jones (ABD'nin eski Moskova Büyükelçisi) Taşkent'e moral vererek: "...Özbekistan demokrasinin öne sürdüğü şartları yerine getirmiyorsa dahi, bu ülkeye verdiğimiz desteğimizi kesmemeliyiz, çünkü o demokrasi ve insan haklarının korunması için mücadele veren grupların arasında yer almaktadır" demişti.⁷³

Mart ayının başında Özbekistan'a Amerika Kongresi'nin başka bir heyeti geldi. Bahsettiğimiz olayların tümü İslam Kerimov'un Washington'a yapacak resmi ziyaretinden önce yaşanmıştı. İşin en ilginç tarafı, Amerikalılar Özbekistan'da insan hakları konusuna hiç değinmeden, bu ülkeye askeri ve mali yardım üzerinde yoğunlaşmışlardı. Amerika Kongresi'nin üyelerinin hemen hemen hepsi Orta Asya bölgesinin Afganistan'daki harekâtların gerçekleştirilmesi için büyük öneme sahip olduğunu açıklamışlardır. Şubat ayı sonunda amiral Craig Quigley (ABD Pentagon Halkla İlişkiler Bölümü Müdürü) ve General R. Myers bu üsteki askeri güçlerinin artacağını açıkça ifade etmişlerdi.

Amerika ile Özbekistan arasındaki ilişkilerinin doruk noktası 12 Mart tarihinde Washington'da "İkili Ortaklık ve İşbirliğinin Temelleri Antlaşmasının" imzalanması olmuştur. Antlaşma tarihinden 7 yıl önce Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev ile Bill Clinton'un arasında imzalanan ve 5 temel bölümden oluşan antlaşmanın tekrarıdır. Aralarındaki tek fark – Orta Asya'daki değişen askeri ve siyasi durumdur.

Amerikan-Özbek ilişkilerinin geliştirilmesi çalışmaları çerçevesinde Washington Exim Bank aracılığıyla Özbekistan'a 55 milyon ABD doları tutarında kredi sağlamıştır (2001'de – Amerika'nın Özbekistan'a yapmış olduğu ihracatının desteklenmesi için 138 milyon ABD Doları verilmiştir). Ancak, sonraki gelişmelerden izleyebildiğimiz gibi ne bu tür krediler, ne de uluslararası mali kuruluşlardan alınan krediler (Dünya Bankası'nın 40 milyon ABD doları tutarındaki kredi), ne de üstlerin kiraya verilmesinden alınan

⁷³ a.g.e., s. 297

ücretler, ülkenin düştüğü finanssal ve ekonomik darboğazdan kurtaramamıştır.⁷⁴

ABD bağımsızlık sonrası Kırgızistan'a çeşitli ekonomik yardımlarda bulundu. Bişkek'te Amerikan Senatörleri, Kırgızistan'a mali, askeri ve siyasi yardımlarını arttıracaklarını açıklamışlardı. Bu yardım Kırgızistan'ın terörle mücadele çalışmalarında kilit rol oynamasından kaynaklanmıştır. Nisan ayının başında Dünya Bankası Amerika'nın desteği ile Kırgız Hükümeti'ne mikro finansman programı çerçevesinde 1 milyon ABD doları, IMF ise Haziran ayında 16 milyon ABD doları vermiştir. Eylül ayının ortasında A. Akayev Amerika'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında George Bush ile stratejik işbirliğinin (ekonomik reformlar, demokratikleşme, Kırgız Cumhuriyeti'nde insan haklarının korunması) devam ettirilmesine dair iki taraflı Anlaşamaya imza attı. Eylül ayının sonunda 2002 yılında Kırgızistan'a 92 milyon ABD doları tutarındaki Amerikan yardımının gerçekleştirileceği belli olmuştur.⁷⁵

2002 yılının Nisan ayının ortasında Washington Orta Asya'ya yönelik olası çatışmaların önüne çıkılması gibi somut stratejik planının mevcut olduğunu daha bir kere ispat etmeye çalıştı. Bu bağlamda USAİD⁷⁶ "sivil toplumun oluşturulmasına, istihdam oranının arttırılmasına, eğitim, sağlık ve çevre korunmasına" yönelik yardım edeceğini belirtmişti. Ancak, sağlanan mali yardım tutarı bölge geneline göre düşüktü (örneğin, bir önceki yıl Özbekistan'a -37 milyon \$ ve 2003 yılı için - 27 milyon \$). Bununla birlikte USAİD yardımları ülkede insan haklarının korunması ve Hükümet dışı kurumların serbest çalışabilmesi şartlarının yerine getirilmesini talep ediyordu.⁷⁷

ABD'nin Orta Asya politikasını bilimsel bir temele oturtma çalışmalarını Dışişleri Bakan Yardımcısı B. Linn Pasko tarafından Yale Üniversitesi'nde

⁷⁴ a.g.e., s. 307.

⁷⁵ a.g.e., s. 308.

⁷⁶ ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (the U.S. Agency for International Development - USAID)

⁷⁷ a.g.e., s. 308.

yaptığı konuşmasında gerçekleştirilmiştir. Konuşmasında Pasko bir taraftan son 10 yıl içinde bu bölgede ve Amerika politikasında meydana gelen değişmelere olan görüşünü; diğer yandan Washington tarafından çözümlenecek sorunların listesini oluşturmaya çalışmıştır. Böylece, Pasko “ABD daha küresel hedefleri koymaları ve Orta Asya’daki temel sorunlarının giderilmesiyle yakından ilgilenmelerini gerektiğini” öne sürmüştür. Pasko’ya göre bölgenin başlıca sorunları – yolsuzluk, insan hakları ile demokrasi prensiplerinin bozulmasıdır”.⁷⁸

Orta Asya bölgesine yönelik olan ABD dış politikalarını genel olarak sekiz (8) ana başlık altında toplamak mümkündür;

a) Yardım programları ve yatırım politikaları: Bölge ülkelerinin ekonomisinde Amerikan sermayeli şirketlerin sayısının çoğalmasını hedefleyen ABD, bu ülkelere demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçme süreçlerinde sürekli destek olmaktadır. 1992–1998 yılları arasında Orta Asya ülkelerine yapılan mali yardımın genel tutarı 1,3 milyar ABD doları olmuştur. Tüm Orta Asya ülkelerinden Kazakistan en fazla ekonomik yardım alan ülkedir: 1997 – 35,5 milyon \$; 1998 – 40,5 milyon \$; 1999 – 44,2 milyon \$; 2000 – 53,5 milyon \$. Bu trend son dönemlerde de aynen devam etmektedir: 2001 yılında – 71,5 milyon \$; 2002 – 81,6 milyon \$ (planlanmıştır). Ancak, 2002 yılındaki ABD’nin Orta Asya’ya yaptıkları mali desteğin yapısı tamamen değişmiştir: bu dönemde ön plana Özbekistan çıkmıştır (161,8 milyon \$; 2001 yılında ise – 55,9 milyon \$); ikinci sırada Tacikistan gelmektedir (85,3 milyon \$; 2001 yılında – 56,4 milyon \$). Bu değişimler Afganistan’daki terörle mücadele sırasında bölgedeki jeopolitik durumun değişmesi ile bahse konu ülkelerin ABD için öneminin bir hayli artmasıyla yakından ilgilidir.⁷⁹

b) ABD’nin bölge ülkelerinde etkin rol oynayarak ve Amerikan siyasetçilerin Orta Asya ülkeleri liderleri ile sıcak temaslarda bulunmaları

⁷⁸ a.g.e., s. 315.

⁷⁹ a.g.e., s. 317.

sağlamak: Orta Asya ülkeleri liderlerin Amerika'ya ve Amerikan siyaset adamlarının bölge ülkelerine ziyaretlerine önem verilmektedir. Karşılıklı ziyaretler en çok Kazakistan ile ABD arasında gerçekleştirilmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı ABD'ne BMT ve NATO zirve toplantıları çerçevesinde birkaç kez ziyaret etmiştir: 1992, 1994, 1997, 1999, 2001, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Amerika'ya 1999 ve 2002 yıllarında, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev ise 1997 ve 2002 yıllarında resmi ziyaretlerde bulunmuşlardır. Türkmenistan Cumhurbaşkanı ABD'ni 1998 yılında ziyaret etmiştir. Orta Asya ülkelerine ABD Vice-president'i (1994, Kazakistan), first-lady H. Clinton (1997, Kazakistan, Kırgızistan), Devlet Sekreterleri (1992, G. Baker – Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan; 2000, M. Allbright – Özbekistan), Amerikan Kongresi milletvekilleri ve senatörler ziyaretlerde bulunmuşlardır.

Bu ziyaretler, yapılan yardımlar Orta Asya'nın Amerika için büyük önem taşıdığını göstermektedir. Uzun vadeli gelecekte şahsi ziyaretler ve görüşmeler Amerikan dış siyasetinin önemli araçlarından biri olarak kalacaktır. Bölge ülkelerinin herhangi birisiyle yapılan ziyaret ve görüşmelerin sayısı azaldığında ABD ile bu ülke arasında soğuk havalar estiğinin sinyali olacaktır.⁸⁰

c) İnsan hakları ve demokratikleşme süreçlerini kapsamaktadır: Kâğıt üzerinde Amerikan siyasetinin temel prensipleri olarak ilan edilen bu değerler, gerçekte politik etkinlik ve baskı araçları olarak kullanıldığına sıkça tanık olmaktayız.

Gerçekten de, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan insan hakları raporları Orta Asya ülkelerindeki durumu ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. 2001 yılı raporunda Orta Asya ülkelerinin durumları ana hatlarıyla şöyle sunulmaktadır:

⁸⁰ a.g.e., s. 317.

Kazakistan: Ülkenin insan hakları karnesi zayıftır. Demokratik kurumlar yetersizdir. Hükümet, vatandaşların hükümeti değiştirme hakkını büyük oranda sınırlamaktadır. Güvenlik kuvvetlerinin yargısız infazları, gözaltında ölümler ve işkence yaygındır. Kadınlara, engelli kişilere ve azınlıklara karşı ayrımcılık uygulanmaktadır.⁸¹

Kırgızistan: 1993 anayasası yönetim biçimini demokratik Cumhuriyet olarak tanımlasa da, Cumhurbaşkanı Askar Akayev hükümete egemen konumdadır. Ülkenin insan hakları karnesi zayıftır. Hükümet, vatandaşların hükümeti değiştirme hakkını sınırlamaktadır. Yine de, sivil toplum örgütleri ve milletvekilleri bazen Cumhurbaşkanının gücünü parlamento ve büyük kamuoyu kampanyaları yoluyla sınırlayabilmektedir. İşkence, kötü muamele, keyfi gözaltılar ve tutuklamalar devam etmektedir. Hapishane koşulları kötüdür.⁸²

Özbekistan: Özbekistan kısıtlı medeni hakların bulunduğu otokratik bir devlettir. Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve merkezi yürütme kanadı tüm siyasal hayata hükmetmektedir. Basında sansür vardır. Parlamantonun neredeyse tamamı Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Muhalefet partilerinin varlığına izin verilmemektedir. Eski KGB ajanlarından kurulu Ulusal Güvenlik Servisi (UGS) ve polis sayısız insan hakları ihlali yapmaktadır. Yolsuzluk, örgütlü suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı UGS ve polisin bilgisi dâhilinde yürütülmektedir. Çok sayıda insan işlemedikleri suçlarla itham edilerek keyfi olarak gözaltına alınmakta ve tutuklanmaktadır. Uluslararası Kızılhaç Örgütü yetkililerinin hapishaneleri ziyaret etmesine izin verilmemektedir.⁸³

Tacikistan: Tacikistan ismen demokratik olan bazı kurumların bulunduğu otokratik bir rejimle yönetilmektedir. Cumhurbaşkanı İmamali Rahmanov ve

⁸¹ U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Kazakhstan, www.state.gov (March 4, 2002)

⁸² U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Krygyz Republic, www.state.gov (March 4, 2002)

⁸³ U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Uzbekistan, www.state.gov (March 4, 2002)

onun Kulyab bölgesinden hemşerileri yönetime hâkimdirler. Yolsuzluk ve devlet birimlerinin örgütlü suçlara karışmaları yaygındır. Devlet birimleri ciddi insan hakları ihlalleri yapmaktadır. Bunlar arasında kaybolma, adam kaçırma, işkence, kötü muamele, tehdit, yağmalama, keyfi gözaltı ve tutuklama sayılabilir. İfade özgürlüğü ağır biçimde sınırlandırılmıştır.⁸⁴

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2002 yılı İnsan Hakları raporunda da, hemen hemen aynı cümlelerle bu ülkelerdeki insan hakları ihlallerinin boyutları ortaya konulmakta ve Orta Asya ülkelerindeki otokratik yönetimlere dikkat çekilmektedir.⁸⁵

Günümüzde Washington Afganistan'da teröre karşı askeri harekâtlarla sınırlı kalmadan "insan haklarının korunması" başta olmak üzere sorunlu bölge olarak nitelendirilen Orta Asya'da ciddi demokrasi değişimlerini gerçekleştirmeyi hedefledikleri sık sık vurgulanmaktadır.⁸⁶

Gelecekte ABD ve uluslararası finansman kurumlarından gelecek yardım, önerilen "demokrasi ve yasalara uyumluluk" programlarının birebir yerine getirilmesi sözüne karşılık verilecektir. Bu durumun ilk belirtileri şimdiden görülmektedir. Örneğin, ABD merkezli Dünya Din Özgürlüğü Komisyonu, ABD Hükümetine Türkmenistan'a yapılacak insani yardımlar dışında tüm yapılan yardım ve kredilerin durdurulmasını ve Türkmenistan'da insan hakları ve din özgürlüğüne izin verilmesine kadar ülkeye resmi ziyaretlerinin gerçekleştirilmemesini teklif etmiştir.⁸⁷

ABD'nin bu yöndeki stratejik hedefleri Dışişleri Bakanı yardımcısı B. Linn Pasko'nun Amerika Kongresi'nde yaptığı konuşmasında belirtilmiştir:

⁸⁴ U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Tajikistan, www.state.gov (March 4, 2002)

⁸⁵ U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2002, www.state.gov (31March, 2003)

⁸⁶ Helsinskaya Komissiya Kongressa SŞA obsudila palajeniye v TSentralnoy Azii// Ofitsalniy Sayt Abyedinennoy Appozitsii Turkmenistana, <http://www.erkın.net/chronicle/obse.html> (10 Aralık 2005)

⁸⁷ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 320

“...demokrasi ve din özgürlüğünün göz ardı edilmesine rağmen, etkinliğimizi bundan sonra da devam ettirmektedir”.⁸⁸

d) Serbest piyasa ekonomisine yönelik reformlara destek verilmesi: 1999 yılında bu yöndeki Amerikan yardımı en çok Kazakistan’a yapılmıştır. Orta Asya ülkelerine yapılan 46 milyon ABD doları tutarındaki yardımın hemen hemen yarısı – 21,2 milyonu sanayi sektörünün yeniden yapılandırılmasına, teknik yardımın verilmesine, uzmanların yetiştirilmesine ve girişimcilik ortamının iyileştirilmesine yönelik verilmiştir. ABD Hükümetinin bu yöndeki çalışmaları, bölge ülkelerinde kanunların üstünlüğünün sağlanması, şartların revize edilmesi, merkezi ve yerel idare organların arasında çelişkilerin giderilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır.⁸⁹

Savunma alanındaki işbirliği yukarıda belirtilen ABD dış politikasının temel çizgileriyle sıkı ilişkilidir. ABD bu alanda Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile yapmış olduğu ortak çalışmaları genel olarak NATO’nun “Barış için İşbirliği” programı çerçevesinde “Orta Asya Taburu” vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Amerikan askeri güçlerinin bölgede yerleştirilmesi ABD’nin bölge güvenliğinden kendisini sorumlu tutmaya ve gereken yardımların verilmesiyle savunma alanında ülkeler ile iki taraflı işbirliğinin yürütülmesine hazır olduklarını vurgulamaktadırlar. Teröre karşı mücadele programının çerçevesinde Amerika Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan’a, bu ülkelerin askeri güçlerinin reforma edilmesi için 110 milyon ABD doları tutarındaki mali destek göstermiştir.⁹⁰ Günümüzde Washington, elindeki fırsatlardan istifade ederek Özbekistan ve Kırgızistan ile sıkı bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Tacikistan ve Kazakistan’ın ABD için stratejik önemi çok büyüktür, ancak Rusya’nın aldığı tavır, orta vadede bu ülkeleri, özellikle Kazakistan’ı Amerika’nın etkisinden dışarı tutmaktadır.⁹¹

⁸⁸ a.g.e., s. 320

⁸⁹ a.g.e., s. 321

⁹⁰ S. Buşev, “Pereseçeniye Geopolitičeskiy İnteresov v Tsentralnoy Azii”, <http://www.stratcom.kz>, (26.08.2002.)

⁹¹ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 323

11 Eylül olaylarından önce Amerika, Orta Asya'da Rusya'nın bölgedeki etkinliğini olabildiğine azaltabilmek için, 1997 yılında Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan GUAM kurumunu oluşturdu. GUAM bölgesel nitelikteki askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda NATO ile işbirliği yaparak hareket edip, eski Sovyet Birliği ülkelerinden oluşan bir kuruluştur. Birliğe ilk olarak katılan Orta Asya ülkesi Özbekistan'ın katılımı Ukrayna-Kafkasya-Orta Asya koridorunda GUAM'ı güçlendirmiştir.

Ancak 2002 yılının Haziran ayında Özbekistan GUAM'dan çıkacağını ilan etti. Bu duruma ABD tarafından oldukça olumsuz tepkiler geldi. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yapılan açıklamada, "GUAM'a üyeliğin devam ettirilmesi Özbekistan'ın bölgesel liderliğinin güçlendirilmesine yol açacaktı" denilmiş ve Özbekistan'ın aldığı karardan vazgeçmesine yönelik siyasi baskı yapıldı. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı temsilcisi L. Kleiner'in konuşmasında "Özbekistan'da insan haklarının korunmasına olumlu gelişmelerin gözlendiği" belirtilmiştir. Buna paralel olarak ABD, Özbekistan'a yapacağı yardımları artırma kararı aldı. Maliye Bakanı P. O'Nil Özbekistan'ı ziyaret ederek, ülkede yeni işletmelerin açılma olasılığını konuşmuştur. Ağustos ayı sonunda Amerika ayrı bir jest yaparak, Özbekistan'a 53 milyon ABD doları tutarında insani yardımda bulunmuştur. Neticede Özbekistan "GUAM'dan tamamen çıkmayacağını, sadece bazı alanlarda faaliyetlerini durduracağını" açıkladı.⁹²

Bölgedeki Amerikan Dış Politikasının temel değerlerinden birisi ABD enerji menfaatlerinin korunmasıdır. Amerika'nın bu tutumu Hazar Denizi havzasının yeni asrın enerji kaynağı ocağı olacağı fikrinden gelmektedir. Amerikalılar bu bölgeyi "Amerika'nın hayati öneme haiz menfaat bölgesi" olarak kabul edilen Körfez bölgesinin doğal devamı olarak

⁹² "Uzbekistan ni Namaren Vıhodit iz Obyedineniya GUAM, a liş Priastanovil Uçastiye v Otdelnih Meropriyatiyah Etoy Organizatsii", <http://www.mirtv.ru>, (26.06.2002.)

algılamaktadırlar.⁹³ Burada ABD'nin Hazar Denizi bölgesinde Amerika'nın enerji güvenliğini sağlayacak olan somut ekonomik çıkarlarının bulunduğunu da söylememiz gerek. Bu enerji stratejisi aşağıdaki prensipler üzerine kurulmuştur:

- Amerikan politikasına olabildiğine çok hidrokarbür kaynaklarının sağlanması.
- Dünya petrol üretiminin çeşitlendirilmesi.
- Petrol fiyatlarının düşürülmesine yönelik siyasetin yürütülmesi.
- ABD'nin dünya petrol üretiminde teknolojik tekelinin korunması.
- Amerikan ve Uluslararası şirketler için cazip yatırım ortamlarının oluşturulması.
- Doğal gaz ve petrol boru hatları üzerinde ekonomik denetiminin oluşturulması.

Orta Asya doğal gaz ve petrol kaynaklarının Amerikan denetiminin altına alınması – ABD'nin siyasetinin stratejik maksadıdır. Buna ulaşabilmek için Amerika iki temel yolu seçmiştir; birincisi, doğal gaz ve petrol üretim sanayisine direkt yatırımların yapılması. İkincisi, petrol boru hatlarının yapımı işlerini denetlemek.⁹⁴

Afganistan'daki savaşın neticeleri ve teröre karşı yürütülen mücadelede ABD'nin katıyen kararlı olması, George Bush'un "tehlike eksenini" adlı yeni doktrini, Amerika'nın Hazar Denizi bölgesindeki menfaatleri uğruna sonuna kadar (Rusya'nın dışlanması, İran'ın yalıtılması, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapımının devam ettirilmesi) doğrultusunda mücadele vereceğini doğrulamaktadır. Bu strateji Hazar Denizi bölgesinde Amerikan askeri ve siyasi güçlerinin bundan sonraki dönemlerde bulunmasını gerektirecektir ki bu durum ABD'nin Orta Asya'daki dış siyasetinin bir sonraki etabını oluşturmaktadır.

⁹³ Laumullin M.T. Tsentralnaya Aziya Posle 11 Sentyabrya, Tsentralnaya Aziya i Kafkaz. – Şveşiya, 2002. - № 4. - s. 33-44.

⁹⁴ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 333

Amerika, Orta Asya ülkelerini kendisinin küresel ve bölgesel siyasetinin çerçevesinde bulundurmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda ABD'nin Orta Asya dış siyaset stratejisi aşağıda belirtilen hedeflere ulaşılmasına göre ayarlanmaktadır:

- Teröre karşı mücadele sırasında, Orta Asya ülkeleri ile çok taraflı ilişkilerin düzenlenmesi ve bu yönde edinilen üstlerden faydalanılması.
- Orta Asya'daki siyasi gidişatta diğer aktörlere karşı Amerikan menfaatlerinin korunması.
- Amerikan üslerin güçlendirilmesi, Orta Asya bölgesinde yeni savunma ünitelerinin Amerika'ya verilmesinin sağlanması.
- Yerel güvenlik sistemi olan Şanghay sürecinin zayıflatılması.
- Çin'e yönelik savunma geliştirilmesi, tampon alan oluşturulması.
- Uyuşturucu madde üretim ve satışının kontrol altına alınması.
- Bölge ülkelerinde demokratikleşme süreçlerinin desteklenmesi, hükümetler ile doğrudan/dolaylı diyalog koşullarının sağlanması.
- Amerikan iş adamlarına Orta Asya enerji kaynaklarına kolayca erişebilmeleri için uygun ortamın oluşturulması.
- Bölge ülkelerini Amerikan denetimi altında bulunan uluslararası ticari ve iktisadi kurumlara (başta Dünya Ticaret Örgütü olmak üzere) üye olmalarının sağlanması.
- Orta Asya bölgesi pazarlarını Amerikan şirketlerinin, yatırımlarına, mal ve hizmetlerine açılmaları, yapısal ekonomik reformların hızlandırılması.⁹⁵

Bunun dışında, ABD'nin 17 Eylül 2002 tarihinde kabul ettiği yeni strateji çerçevesinde Orta Asya'ya yönelik dış siyaset stratejilerinin değişebileceğini göz ardı etmemiz gerekir. Yeni strateji eskilerinden bir hayli farklıdır. Bunda ABD'nin dış siyasetteki menfaat ve hedefleri açık ve net yazılmıştır. Hangi ülke ve bölgeye nasıl ve ne şekilde davranılacağı, hangi metotlar kullanılacağı belirtilmiştir. Bu belgede Orta Asya ve Hazar Denizi bölgesi ülkelere yönelik ABD'nin dış politikasının ana hatları çizilmiştir. Yeni

⁹⁵ a.g.e., s. 334-335

açıklama belgesi Amerika'nın uluslar arası siyasette daha aktif ve canlı bir şekilde katılacağı belirtilmiştir. Bu da Amerika kendisini dünyada bir numara, askeri, ekonomik ve diğer alanlarda kendine eşdeğeri olmayan bir ülke gibi gördüğünü yansıtmaktadır.⁹⁶

⁹⁶ a.g.e., s. 335

II- Çin'in Orta Asya Politikası

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Çin arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girdi. Yeni dönemde Pekin Orta Asya bölgesini dış stratejik planı dâhilinde ele alarak, yürüttüğü dış siyasetini geleneksel Çin devletine özgü ölçülü dış siyaset çizgisiyle yürütmektedir. Pekin, uluslararası siyasi alanda kendi çıkarlarını ileri sürerek, sürekli taktik değiştirmektedir.⁹⁷

Çin her şeyden evvel, ülke bütünlüğü için tedirginlik uyandıran batı sınır ve hudut bölgelerinde istikrarı sağlamayı hedeflemektedir. Çin'in Orta Asya devletleri ile olan sınırları 3.700 km. olup, bu konuda Çin hükümeti özel bir hassasiyet göstermektedir. Pekin'in tedirginliğe düşmesi Uygur Özgürlük hareketinin muhtemel gelişmesine bağlıdır. Orta Asya'da yer alan Cumhuriyetler özgürlük mücadelesi veren çeşitli Uygur müesseseleri için uygun şartlar sağlamaktadır. Bundan dolayı Çin, Orta Asya'ya yönelik dış siyasetinde temel hedeflerinden birisi: *separatizmin* gelişmesini önlemek ve bölgedeki ayrılıkçı hareketlere yapılan dış desteği kesmektir.

Ayrıca Çin, gelişmekte olan sanayisi için enerji kaynaklarından doğru ve güvenilir bir şekilde temin ve kullanmayı amaçlamaktadır. Çin ülkesinin batı bölgelerine yönelik "açılma" politikasını hayata geçirmesiyle birlikte ülkenin petrol ve gaz kaynaklarına olan ihtiyaçları daha da artacaktır. Bu hususta hidrokarbon kaynaklarının çeşitlendirilmesi ülkenin stratejik planlarında önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde enerji "kıtlığı"nın (geleneksel kaynaklardan petrol ihracatı gerekli bir düzene sokulmuştur) çekmiyorsa bile ekonomisi gelişmekte olan Çin için 2010 yılında daha çok hidrokarbonat ürünlerine gereksinim duyulacaktır. Çinli politikacı ve uzmanlar Orta Asya petrol ve gazının Çin için önemli bir enerji kaynağı olacağı kanaatinde dirler. Uzmanların değerlendirmelerine göre, Orta Asya dünyada Yakın Doğu ve Batı Sibirya'dan sonraki üçüncü petrol ve gaz merkezi haline

⁹⁷ Kan Sam Gu. "Kıtay i Tsentralnoazitskiy Region, Problemi Dalnevo Vastoka", №5. - s. 39. ,2002.

gelecektir. Üstelik de bu bölgeden uzanan petrol boruları Çin için diğer alternatiflere göre daha yakın ve daha güvenlidir.⁹⁸

Çin'e komşu olan Kazakistan, Pekin için önemli petrol ve gaz kaynaklarından biri olma yolundadır. Eylül 1997 tarihindeki Çin Devlet Konseyi Başbakanı Li Pen'in Almatı'ya ziyareti sırasında iki hükümet arasında "Petrol ve gaz alanında işbirliği" ve "Kazakistan'ın batısından Batı Çin'e ve İran'a Petrol boru hattı döşenmesi" önemli iki anlaşma imzalandı. Çin'in Kazakistan piyasasına yaptığı mali yatırımların önemli alanı petrol ve gaz sanayisidir. Bu suretle yakınlarda Çin'in ticari ve ekonomik işbirliğini pekiştirmesi, Hazar Havzası hidrokarbonatlarının üretimi, işlenmesi ve nakliyatı üzerine faaliyet yürütmekte olan işletmelerin desteklenmesi veya bu gibi işletmelerin inşa edilmesi için çok azami gayretlerini sarf edeceği kesindir.⁹⁹

Çin, bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşmada herhangi bir sorunun çıkmasını önlemek istemektedir. Böylece, Orta Asya ülkelerini Çin pazarına ticari ilişkilerle bağımlı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Aslında, Çin'in kendi topraklarında geniş petrol yatakları olmasına rağmen, Orta Asya ülkelerine ilgi göstermesi bölgedeki enerji yataklarının güvenliğinden kaynaklanmaktadır. Çin'in enerji güvenliği için belirlediği stratejinin başarısı, Rusya ve Kazakistan ile yapmış olduğu işbirliğine dayanmaktadır.¹⁰⁰

Çin'in Orta Asya ile ilgilenmesine yol açan bir başka etken BDT ve Avrupa ülkelerinin piyasalarına çıkışı sağlayacak güvenilir ulaşım koridorlarının oluşturulmasında aktif rol alma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bölgenin doğal zenginlikleriyle birlikte Çin'in ilgisini çeken Petrol boru hatları ve transit geçişlerin stratejik önemidir. Çin sahip olduğu konumuyla, Orta

⁹⁸ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 258

⁹⁹ a.g.e., s. 259

¹⁰⁰ Christoffersen, Gaye, "China's Intentions for Russian and Central Asian Oil and Gas", The Natioal Bureau of Asian Reserch, Vol. 9, No.2, March 1998, s.5.
<http://www.nbr.org/publications/issue.aspx?ID=322> (8.10.2006)

Asya toprakları BDT ve Avrupa ülkeleri ile mal dönümünü gerçekleştirmek için önemli bir kara koridoru ve en iyi ulaşım kanallarından biridir. Çin'in Kazakistan'a olan çıkışı "Horgos" Güvenlik Kapısı üzerinden "Drujba" demir yolu istasyonu ve otoyol aracılığıyla sağlanmaktadır. Ayrıca, Tzinhe Kuzey Şincan demir yolu istasyonundan Kulca şehrine ve sonra "Horgos" Güvenlik Kapısına doğru uzunluğu 296 km. olan demir yolu yapımı planlanmaktadır. Halen bu ülke tarafından Kırgızistan ve Özbekistan üzerinden Orta Asya, Kafkasya ve Avrupa piyasalarına olan çıkışı genişletmek için ulaşım yollarının yapımı ile ilgili imkânlar ele alınmaktadır. Çin sanayisinin gelişme hızı dikkate alınırsa, bu ülke Orta Asya bölgesi üzerinden ulaşım koridorlarının genişletilmesine büyük bir ilgi göstermektedir.¹⁰¹

Son yıllarda ekonomik ve askeri açıdan büyük bir hızla gelişmekte olan Çin, bölgedeki durumu gittikçe etkileyen başoyuncuların birisi haline gelmiştir. Çin 90'lı yılların birinci yarısında Orta Asya bölgesine belirgin bir etkinlik gösterememiştir. 1992 yılında Orta Asya ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurduktan sonra, Pekin, öncelikle Sincan - Uygur Özerk bölgesindeki siyasi istikrar sorunlarıyla ilgilenmiştir.

Ancak, Orta Asya'da meydana gelen siyasi gidişat (İslami tehdidin artması; bölgedeki hidrokarbür rezervleri için mücadele; bölge devletlerinin bölge dışı stratejik ortaklara ilgi duyması vb.) Pekin'i bölgeye yönelik daha ciddi bir siyaseti uygulamaya sevk etti.

Genel olarak 1990'lı yılların ikinci yarısından sonraki Çin siyaseti, Orta Asya bölgesinde kendi etkisini ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve yoğunlaştırılması aracılığıyla arttırma çabası içerisindedir. Çin iş dünyası Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan'ı dış ekonomik açılımlar için istikrarlı ülkeler olarak görmektedir. Tacikistan da yaşanan geçmişteki

¹⁰¹ Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezapastnost, Almatı, 2005, s. 259

siyasi istikrarsızlık ve Afganistan- Tacikistan sınırındaki askeri gerginliklerden bu ülke Çin girişimcilerine cazip gelmemektedir.

Çin’le olan ekonomik ilişkilerde Kazakistan ilk sırada yer almaktadır. Karşılıklı ticarete Kazakistan’ı, Özbekistan ve Kırgızistan takip etmektedir. 1995 yılında Asya ile yapılan ticaret Orta Asya ülkelerinin toplam ihracatının %14 ünü ve ithalatın da %15 ini oluşturmuştur.¹⁰² Asya’nın ithalatının %25,6 sı Çin’e çıkıyordu. Asya’nın ihracatındaki Çin’in payı %29 u göstermişti. Günümüzde Atlantik ve Pasifik Okyanusu bölgesindeki devletler Orta Asya’nın Rusya ve Avrupa’dan sonraki dış ticaret ortağı konumuna gelmişlerdir. Çin ise Orta Asya’nın (özellikle Kazakistan ve Kırgızistan) ihracat piyasasında ikinci büyük güç konumundadır.

Çin ile bölge ülkeleri arasında yaşanan ekonomik ilişkiler Çin ekonomisi dikkate alındığında yeterli düzeyde değildir. Örneğin, Çin’in Kazakistan ile olan ticaret hacmi mevcut ekonomisi içerisinde ancak 1,5 milyar ABD Dolarını oluşturmaktadır. Çin’in bölge ülkeleri ile olan alışverişi toplam dış ticaret hacminin %1 den aşağıda seyretmektedir.¹⁰³

11 Eylül’den sonra Orta Asya’daki jeopolitik durumun değişmesi ve özellikle, ABD’nin Orta Asya’da konumunu güçlendirmesi Pekin’i stratejik bir çıkmaza sokmuştur. Washington’un küresel çapta baskıcı siyaseti, bölge ülkelerince ABD’nin Orta Asya’daki askeri varlığının desteklenmesi ve politik açıdan güçlendirilmesi Çin’in menfaatlerini önemli ölçüde baltalamaktadır. Özellikle, ABD askerlerinin Şincan yakınlarında konuşlanması Çin için milli güvenlik ve arazi bütünlüğü konusunda potansiyel bir tehlike doğurmuştur.

Washington’un bölgenin zengin maden yataklarına, özellikle Hazar havzasına hâkim olup gelecekte bu enerji kaynaklarının tekelleştirilmesi ve dünya piyasasına enerji kaynaklarının petrol boru hatlarıyla nakledilmesi

¹⁰² Reznikova O., “ Tsentralnaya Aziya i Aziatsko-Tihaokeanskiy Region”, Miravoya Ekonomika i Mejdunarodnie Atneşeniye, №4. Moskova, 1999, s. 100-105.

¹⁰³ A.g.m. s.105

hususunda ABD'nin eline geçen tarihi fırsat, Orta Asya enerji kaynaklarına ilgi gösteren Çin'i son derece tedirgin etmektedir.

11 Eylül sonrası Rusya'nın batıya doğru yönelmesi Çin'in iyice tedirgin olmasına sebep olmuştur. Rusya Afganistan'a konusunda gösterdiği destek karşılığında (ABD'nin askeri üslerini kendi jeopolitik çıkarları bölgesinde yerleştirilmesine izin vermesi, "NATO", istihbarat değişimi v.s.) ABD ile olan ilişkilerini geliştirip, batının ekonomik desteğini arkasına almış gözükmemektedir. Bütün bu faktörler Orta Asya'daki Çin'in jeopolitik konumunu günümüzde belirsizleştirmektedir.

Ayrıca Pekin, Rusya ile girdiği ilişki çerçevesinde, Rusya'nın bölgeye yönelik hassasiyetlerini dikkate almak zorundadır. Çin ve Rusya'nın bölgede istikrarın sağlanması, kökten dinci ve Pantürkizm'in yükselmesinin önlenmesinde ortak çıkarları vardır. Çin, Rusya ile ilişkileri göz önüne alındığında, bölgede, Rusya'nın birinci devlet olmasına karşı çıkamaz ve bölgede Rusya'yı gücendirecek atak bir politika izlemesi, Çin'in bölgeyle ilgili sınırlı amaç ve araçları yüzünden mümkün değildir.¹⁰⁴

Afganistan'ın ABD tarafından işgalinin ardından yeniden şekillenen Orta Asya politikasında Rusya ve Çin ortak hareket etme yönünde eğilimler sergilemektedirler. Bölgede giderek artan ABD hegemonyasını sınırlama, karşılıklı teknoloji transferi, enerji ve hammadde tedariki ve özellikle Orta Asya'daki göreceli İslami akımların gelişim ve yayılmasını önleyici tedbirler üzerinde Rusya ve Çin ortak tavır takınmaktadırlar.

Çin' in Orta Asya' da Rusya ile hâlihazırdaki işbirliğine rağmen, bu ülke zamanla Orta Asya devletlerinin Rusya'ya olan bağımlılığı karşısında bir karşı denge oluşturacaktır. Çin' in ağırlığı, büyüklüğü, çıkarlarının acilliği, olayları yönlendirme yeteneği ve bölgede büyük rol oynama isteği bunun nedenidir. Çin ve Asya'nın gittikçe artan ölçüde enerjiye gereksinim

¹⁰⁴ Menon Rajan, "After Empire: Russia and South Near Abroad", in Mandelbaum (ed), 1998

duymaları Çin' in Orta Asya' yı istikrara kavuşturması ve enerji ve ticaret alanındaki karışıklıkları önlemesi gerekmektedir. Nihai olarak ekonominin yanı sıra siyasi alanda da büyük yatırımlara girişmesi ve bölgedeki etkisini artırması gerekmektedir. Çin ile Orta Asya ülkelerine olan ticaretin büyüklüğü bunu göstermektedir. Çünkü hem Güney Kore hem de Japonya Orta Asya ve Çin' den geçen boru hatlarındaki yatırımlar ile ilgilenmektedirler. Ayrıca bu eğilim, yalnızca Rusya'nın etkisini azaltır (tabii Rusya Çin' in artan ekonomik büyümesini taklit edemezse), Çin, Rusya'nın diğer potansiyel rakiplerinden daha önemli bir konuma sahiptir. Çin' in çıkarları reformcular ile köktendinciler ile uyuşmamaktadır. Kazakistan ve Özbekistan için herhangi birine bağımlı olmaktan kaçınmak için Moskova ile Beycing'i karşı karşıya getirmek faydalı olacaktır. Hem Rusya hem de Çin' in Orta Asya ekonomileri üzerindeki etkililiklerine rağmen, Rusya'nın cazibesi var olan ve geçmişteki bağlara dayanmaktadır. Çin' in çekiciliği ise, Orta Asya'yı kalkındırmada yararlı olacağına inanılan kendi ayakları üzerinde durma dinamizmine dayanmaktadır. Çin ve Rusya hâlihazırda müttefik olmalarına rağmen, Orta Asya' da aralarında var olan uzaklık ve hatta rekabet ileride aralarında büyük ayrıklıklara neden olacaktır. Çin, gücü, zenginliği ve konumu itibarıyla dünya işleri ile ilgili önemli bir rolü olduğuna inanmaktadır. Bu inanış Orta Asya'daki çok önemli çıkarları doğrudan doğruya etkileyecek bir davranıştır. Öte yandan Clinton ve Bush yönetimleri, Orta Asya'nın demokratikleştirmesi, Pazar ekonomilerinin getirilmesi, nükleer silahlardan arındırılması ve köktendinciliğin geriletilmesi ile ilgili çabalarda bulunmaktadır. Amerikan Politikasının temel ilkesi, Irak ve İran' ı da içine alan geniş bir politikanın bir parçası olarak Orta Asya ülkelerinin İran ile yakınlaşmalarını engellenmeye dayanmaktadır. Bu tutum pratikte dış İşleri Bakanı Strobe Talbott' un söylemi ile "Dünyanın bu bölgelerine dikkatimizi yöneltmemiz gerekir. Bu bölgedeki bir ülkenin başarısı diğer ülkeleri doğrudan doğruya etkiliyor."¹⁰⁵

¹⁰⁵ Under Secretary of State Strobe Talbott, "Promoting Democracy and Prosperity in Central Asia," address at the U.S.-Central Asia Business Conference, Washington, DC, May 3, 1994, U.S. Department of State Dispatch, Vol. V, No. 19, May 9, 1994, p.280.

Orta Asya'da siyaset özellikle 11 Eylöl sonrası Çin- ABD- Rusya ilişkilerine göre şekillenmektedir. Günümüzde bu üç büyük devletin iştiraki olmadan veya en azından çıkarları dikkate alınmadan Orta Asya'da güdülecek tüm dış politikaların sekteye uğrayacağı aşikârdır.

B. Rusya'nın Orta Asya Politikasına Bölgesel Aktörlerin Etkileri

I- Türkiye'nin Orta Asya Politikası

Sovyetler Birliğinin dağılması Türkiye Cumhuriyeti için unutulmaya yüz tutmuş sınır ötesi aynı din, dil ve ırkı paylaştıkları Türki halklarla yeniden buluşmaya zemin hazırladı. Soğuk savaşın bitmesi tüm dünyada ilgi ve şaşkınlıkla karşılanırken bundan en fazla etkilenen ülkelerden birisi şüphesiz Türkiye oldu. Varşova ve NATO sınırları arasında tampon bölgede yer alan Türkiye'nin bir yandan üstleneceği yeni pozisyon diğer yandan bağımsızlıklarını kazanan Türki Cumhuriyetlerle olan dini ve milli bağları, NATO'nun kuruluş amacını ortadan kaldırmasıyla, Türkiye'nin Orta Asya'ya yakından ilgi duymasına yol açtı.

Soğuk savaşın sona ermesi yalnız Türkiye'yi değil tüm dünyayı hazırlıksız yakaladı. Bölgede yer alan nükleer enerji kaynakları ve İran'ın bölge ülkelerine model oluşturması kaygısı, Batı nezdinde Türkiye'nin bölge ülkelerine model olarak sunulmasına ve desteklenmesine olanak tanıdı. Özellikle İran kaygısı ve Rusya'nın içine düşmüş olduğu siyasi, ekonomik ve askeri darboğaz bu ülkenin tarihte ilk defa bölgedeki Türk varlığına sessiz kalmasını sağladı. Bölge ülkelerinin dünyayla bağlantı sağlayabilmeleri ve gerekli değişimi gerçekleştirebilmeleri açısından Türkiye sahip olduğu konum itibariyle ön plana çıktı.

Türkiye ve Orta Asya; Tarihsel Bakış

Siyasal ve kültürel açıdan Orta Asya'da 15. yüzyıla kadar İran'ın başat etkisi söz konusuydu; bu andan itibaren Türki nüfus ezici dilsel, siyasal ve kültürel etki sağladı. Türki unsurlar 19. yüzyılda daha da ağırlık kazanıp siyasal bilinçleri netleştirirken İstanbul'daki halifelik Müslüman birliğinin ve yabancı devletlerin işgaline karşı direnişin simgesi haline geldi. Tek bir İslami

kimlik konusunda giderek artan duyarlılık, Sünni- Şii unsurlar arasındaki uçurumu daraltmayı bile başarsa da tamamen yok edemedi. Anayasanın kabulü ve 1876'da meclisin kurulmasıyla sonuçlanan bir dizi reforma 1839'da başlamış olan Osmanlı devleti, reform peşinde olan Müslümanların gözünde çağdaşlaşmanın ve kalkınmanın simgesi haline geldi. Rusya'nın Müslüman aydınları İstanbul'u bir reform modeli olarak kabul ettiler. Rusya'nın dört bir yanından gençler öğrenim görmek, İstanbul'da Rusya'da olduğundan çok daha özgür bir biçimde yayılmakta olan batılı fikirlerle tanışmak, değişme ve çağdaşlaşma yolundaki başarılı çabalara tanık olmak için İstanbul'a akın ettiler. Bu dönem boyunca İran oldukça durağandı ve bu da Türklerin kendileri için yeniliklere ve değişime açık olan ilerlemeci grup imajını yaratmalarına olanak sağladı. Türklerle Rusya Müslümanları arasındaki ilişkiler o derece yoğunlaştı ki, Rusya Türkleri Osmanlı devleti içerisinde etnik ulusçuluk, pantürkçülük, hatta panislamcılık fikirlerinin yayılmasında önemli bir rol oynadılar.¹⁰⁶

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin ve Rus Çarlığının dağılması akabinde Türkiye Cumhuriyetinin ve SSCB'nin kurulması Orta Asya Türk Halkları ile Türkiye Türkleri arasındaki ilişkilerin 70 yıl kadar kesilmesine neden oldu.

Mart 1921'de Sovyetler ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Dostluk ve kardeşlik antlaşmasının 8.maddesi ile Türkiye, Sovyetlerin Türkiye'de komünizmi yaymama garantisi karşılığında Turancı akımları desteklememe sözü verirken, "Dış Türkler" konusunu da 1990'lı yıllara kadar rafa kaldırıyordu. Bu çerçevede Soğuk savaş döneminde Türkiye, SSCB sınırları içerisinde yaşayan "Dış Türkler" konusuna ilgi duymaktan kaçınarak Sovyetleri bu konuda tedirgin etmemeye çalıştı. Orta Asya Türkleriyle birlikte bir Türk birliği oluşturmak amacıyla SSCB'ye karşı cihat edilmesini savunan kimi gruplar dışında, hükümetler bu konuya ilgi göstermedi. Orta Asya ve Kafkas halkları da Moskova'nın sıkı kontrolü altında Türkiye'yle ilişkiye girme

¹⁰⁶ Karpat H., Türkiye ve Orta Asya,, İmge Kitabevi, Çev. Hakan Gür, İstanbul 1 Nisan 2003, İstanbul, s.313-314,

şansına sahip olmadılar. Dolayısıyla, SSCB’de merkez kontrolünün gevşetildiği Gorbaçov yönetiminin en son günlerine kadar Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’yla dikkate değer bir ilişkisi olmadı.¹⁰⁷

Sovyetler Birliği’nde Gorbaçov’un devlet başkanlığına gelmesinin ardından esen Glastnost ve Perestroika rüzgârları dünyayı şaşırtan büyük değişimlerin başlatıcısı oldu. Soğuk Savaş’ın ve iki bloklu dünyanın sembolü olan Berlin duvarının yıkılması, SSCB’nin çatırdayan yapısının çöküşünü hızlandırdı ve bu devlet içindeki cumhuriyetler bir bir bağımsızlıklarını ilan etmek için uygun zemine kavuştular. 1989–1991 arasındaki çözülme döneminde Türk politikacıların ne gibi politikalar izleyecekleri büyük önem taşımaktaydı, çünkü bağımsızlığına kavuşan devletler tarihsel, dilsel ve kültürel açıdan Türkiye’ye yakınlığı olan devletlerdi ve o dönemde Türkiye, dış politikasında yeni açılımlara ihtiyaç duyuyordu.¹⁰⁸

1990’dan itibaren yeniden başlayan Türkiye ve Orta Asya ilişkileri her iki tarafta da heyecan uyandırmaktaydı. Türkiye bölgedeki bağımsızlığını ilan eden her bir Cumhuriyetin bağımsızlığını ilk tanıyan ve bölgedeki ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkileri başlatan ilk ülke oldu.

Hem Türkiye hem de İran SSCB’nin dağılmasını (büyük ölçüde rahatlayarak) yüksek düzey bir Türk diplomatın ifadesiyle, “iki yüzyıllık bir karabasanın sonu” olarak gördüler. Fakat 1991’de Türkiye’nin iç rejimiyle uluslararası konumu iki yüzyıl önce olduğundan çok farklıydı. Türkiye artık çeşitli uluslar arası örgütlerin yanı sıra NATO üyesiydi ve ABD’nin yakın ve sadık müttefikiydi. Öte yandan İran, hem Batı’dan soyutlanmıştı hem de 1979’da Tahran’daki elçilik personelini rehine alarak ABD’yi küçük düşürmüş ve kızdırmıştı. Böylece, 1991’de Türkiye’nin İran karşısında kesin bir ideolojik avantajı vardı ve bu avantaj Orta Asya halklarının ezici çoğunluğu (yaklaşık

¹⁰⁷ Mustafa Aydın, Der. , Küresel Politikada Orta Asya, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası”, s. 101, Nobel yayın dağıtım, Mayıs 2005, İstanbul

¹⁰⁸ Doç. Dr. Uslu Nasuh, “Türkiye’nin Orta Asya Ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler” , Kırıkkale Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, http://strateji.cukurova.edu.tr/turk_dunyasi/01.php, (20.08.2006)

%90) ile olan dinsel (Sünni), dilsel, tarihsel ve kültürel bağlarıyla da güçlenmekteydi. Diğer yandan, İran Türkmenistan ve Azerbaycan'la uzun bir ortak sınıra sahip olmanın avantajına sahipti ve petrol satışlarından elde edilen (yada gerektiğinde elde edilebilecek) dövize sahipti. Elli milyar dolarlık dış borca¹⁰⁹ ve kronik ticari açığa sahip olan Türkiye'nin ayıracak çok az parası vardı. Fakat Türkiye ekonomisi 1980'lerin ortalarından beri yıllık %3 ile % 9 arasında büyümekteydi ve kronik yıllık % 60–70 enflasyona karşın, ülke mucizevi biçimde zengin gözükmekteydi. İran'da zaten düşük olan yaşam standardı 1980'den sonra daha da düşmüştü.¹¹⁰

İran'ın görüşüne göre, Orta Asya kültürel açıdan Farsî ve Müslüman'dı ve özüne dönmesi gerekirdi; ancak teşvik dolu çağrılara kulak asan olmadı, hatta Farsça konuşan (ama Sünni olan) Tacikistan ile nüfusu büyük ölçüde Şii olan (ama Türkçe konuşan) Azerbaycan'da bile. Birçok Orta Asyalı devletin gözünde İran her açıdan zamanın çok gerisindeydi. Oysa Türkiye'nin konumunu pazar ekonomisindeki göreceli başarısının yanı sıra, çeşitli zorluklara karşın ayakta kalmış ve yerini sağlamlaştırmış olan parlamenter demokrasi sistemi de desteklemekteydi. Ancak her şeyin ötesinde Orta Asyalı Türkler Türkiye'yi modern, etnik bir ulusal devletin başarılı modeli ya da bir Orta Asyalı liderin yazara söylediği gibi “bir insan topluluğunun ulus olma ve kendi ulusal kültürüyle dilini çökmüş İmparatorluğun yıkıntılarından çıkarıp şekillendirme iradesi” nin sonucu olarak gördüler. Aslında Türkiye, Türklerin başarılı bir ulus devlet olma becerileri nedeniyle Orta Asyalılara bir model olarak uygun gelmekteydi. Kültürel yönden ulusçu ve toprak yönünden sınırları çok iyi çizilmiş olan Orta Asya'ya uygun gelmekteydi; çünkü modernleşmeyi kabullenmişti ya da farklı bir biçimde ifade etmek gerekirse çağdaş Batı tipi uygarlığı tüm unsurlarıyla temel yaşam tarzı olarak benimsemişti. Önce Ruslar, ardından da Sovyetler Orta Asya halkına “çağdaşlaşma” sözü vermişlerdi. Ama bu sözü asla tutmamışlardı. Oysa Orta

¹⁰⁹ 2006 yılı itibarıyla 170 milyar dolar

¹¹⁰ Karpat H., Türkiye ve Orta Asya, s.314-315, 1 Nisan 2003, İmge Kitabevi, Çev. Hakan Gür, İstanbul

Asyalılara bir yandan yalnızca Orta Asyalıların çağdaş konfora olan açlığının artmasına yardımcı olurken, bir yandan da kendi yerli uygarlıklarını ve kültürlerini bozan Rus yaşam tarzının ucuz bir taklidini sunabilmişlerdi. Ayrıca, Türkiye açısından avantajlı olan bir nokta da, Batı ile siyasal ve kültürel açıdan bütünleşmesi Müslüman Arap komşularından soyutlaşmasına neden olmuşsa da Türkiye'nin İslami topluma ilişkin görüşleri Arap topraklarındaki görüşlerden büyük ölçüde farklı olan Pakistan'la ve diğer Doğu Asya ülkeleriyle ilişkilerini korumuş olmasıydı.¹¹¹

Bu dönemde Türk liderlerin, Sovyet faktörünü göz önünde bulundurarak bölgeyle ilgili politikalarını geleneksel çerçevede tuttukları söylenebilir. SSCB'nin çözülüşü, Türk makamları açısından bir bakıma endişe kaynağı bile oluşturmaktaydı. Zira Türkiye'nin Batı dünyası için öneminin Komünizme karşı kalkan vazifesi görmesinden kaynaklandığını düşünmekte idiler. Fakat bu yersiz endişe kısa bir süre sonra yerini, yine yersiz bir sevince bırakacaktı. SSCB'nin 1991'de kendisini feshetmesi ve eski cumhuriyetlerin teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonrasında "Dış Türkler", yani Azerbaycan ve Orta Asya'da yaşayan topluluklar, sadece belirli bir siyasi söylemin meselesi olmaktan çıkarak Türk dış politikasının önemli konularından biri haline gelmişti. 1991'in sonrasında Türkiye, bu devletleri uluslararası arenada resmen ilk tanıyan devlet olarak heyecanlı bir şekilde onlara önderlik etmeye soyundu. İki yıl süren balayı döneminin ardından ise Türkiye çeşitli dış faktörlerin etkisiyle ve kendi kapasitesinin sınırlarının farkına vararak 1993 sonrasında bu politikada bazı değişiklikler yapmak zorunda kalacak ve bu arada bazı büyük hayal kırıklıkları da yaşanacaktır.¹¹²

Aslında Türkiye de diğer dünya devletleri gibi SSCB'de yaşanan bu ani ve akıl almaz değişime hazırlıklı değildi. Daha sonraki dönemlerde de

¹¹¹ Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumu için bkz., Philip Robins, Turkey and the Middle East, New York, Council on Foreign Relations, 1991 ve Graham E. Fuller, Central Asia: The New Geopolitics, Santa Monica, Rand, 1992.

¹¹² Mustafa Aydın, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkler" içinde Şaban H. Çalış et. al (der.), Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Ankara: Liberte, Kasım 2001, s. 276.

bölgeyle ve buradaki halklarla ilgili kapsamlı, düzenli, uzun vadeli bir politika geliştiremediği de açıktır. Türkiye'nin bölgeye yönelik olarak takip ettiği politika kararsız ve değişken bir tutum sergilemiştir.¹¹³

Bu konuda Amerika'nın bile tavrının sık sık değişiyor olması ve olacakların kestirilememesi Türk dış politika yapıcılarını haklı gösterse de, bölgeye yönelik daha etkin politikalar izlenebileceği, izlenmesi gerektiği kendisinden kaçınılması mümkün olmayan gerçektir. Ancak şu iki hususa dikkat çekmek önemli bir gerekliliktir. Birincisi, Türk dış Petrol Rafinerisi politikasının Ege gibi, Avrupa Birliği gibi diğer bazı önemli konulan kimi zaman Kafkaslar ve Orta Asya meselesini gölgede bırakmış ve bu durum, bölgeye yönelik tutarlı ve uzun vadeli politikalar üretilmesinde olumsuz rol oynamıştır. İkincisi de iç faktörler olarak adlandırabileceğimiz Türkiye'nin kendi iç meseleleri, Orta Asya'ya yönelik politikaların belirlenmesinde ve değişiminde genel olarak olumsuz yönde rol oynamıştır. Türkiye'de yaşanan siyasi, bürokratik, ideolojik ve ekonomik dalgalanmalar, değişimler ve krizler en azından yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler konusunda tutarlı bir politika izlenmesini engellemiştir. Türk dış politikasını etkileyen dış faktörler arasında, bölgesel güçler olarak Rusya, Birleşik Devletler Topluluğu üyesi ülkeler, İran ve Çin ile bölge dışı güçler olarak ABD, Japonya, Avrupa ülkeleri, uluslararası şirketler ve bu güçlerin bölgeyle ilgili olarak takip ettiği politikalar ve gerçekleştirdikleri girişimler bulunmaktadır. Ayrıca bölgedeki zengin yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi konusunda yaşanan rekabet ve bölgesel ittifakların tutumu da Türk dış politikasının oluşumunda belirleyici nitelikler göstermektedir. Çin'in batısındaki Sincan bölgesinden Balkanlar'ın içlerine kadar uzanan hat boyunca mevcut devletler içinde Türkçe'nin değişik lehçelerini konuşan aynı etnik soya ve İslam dinine mensup büyük bir kitle yaşamaktadır ki, bu halkların üzerinde yaşadığı topraklar geniş coğrafyası ve dünyanın ilgisini çeken yeraltı ve yerüstü kaynakları ile dikkat toplamaktadır. Aynı dil ailesine, aynı dine ve aynı etnik kökene mensup olmaları hasebiyle

¹¹³ Timur Kocaoğlu, "Özbekistan ile Türkistan'daki Diğer Bağımsız Devletlerin Siyasi Durumu" içinde Alaaddin Yalçınkaya (der.) Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul: Bağlam, Kasım 1998, s. 91.

gerek Azerbaycan gerekse Orta Asya'da yer alan diğer cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri 1991 ve sonrasında Türkiye büyük bir heyecanla bu devletlerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devlet olmuş, bu devletlerin uluslararası örgütlere üye olmasında aracı rol üstlenmiştir.¹¹⁴

1991-1993 tarihleri arasında Orta Asya, Azeri ve Türk devlet başkanları yedi kez bir araya geldiler. Turgut Özal, ilk Orta Asya gezisine Mart 1991'de çıktı ve Nisan 1993'te son gezisinden döndükten kısa bir süre sonra vefat etti. Ayrıca her iki taraftan başbakan, bakan ve yüksek düzeyde de ziyaretler gerçekleşti. Bu toplantılarda hüküm süren ruh halini, zamanın Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ile Türki cumhuriyetlerin devlet başkanlarının, Demirel'in 1992'de Nisan sonu ile Mayıs başı arasında Orta Asya'ya yaptığı on günlük ziyaret esnasında imzaladıkları anlaşmanın girişi oldukça iyi anlatmaktadır:

*Her iki taraf da, tarihten gelen dostane ilişkilerin ruhuna uygun olarak, sıcak bir dostluk havasında bir araya geldiler ve ikili ilişkileri ilgilendiren bölgesel ve uluslar arası konuları ele alarak ilgili ülkelerin siyasal ve ekonomik durumu hakkında görüş alışverişinde bulundular.*¹¹⁵

Bu anlaşmalar, daha önceki anlaşmalarla birlikte, ekonomik kültürel ilişkilerin ve projelerin bütünsel bir yelpazesini kapsıyordu; bir çalışma konseyinin yönetiminde gerçekleşecek olan ilişkiler, projeler, küçük ve orta ölçekli girişimlerin yaratılmasını demiryolu ve radyo-televizyon iletişimi oluşturulmasını ve hammadde dış alımını içeriyordu. Türkiye her cumhuriyete iki bin burs (orta öğrenim için altı yüz, yüksek öğrenim için bin dört yüz) vermeyi ve Avrasya TV programlarını Orta Asya'ya iletmeyi kabul etti. İkili görüşmeler on Mayıs 1992'de Akşabat'da yapılan bir doruk toplantısıyla sonuçlandı. Toplantıya Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan,

¹¹⁴ Doç. Dr. Uslu Nasuh, "Türkiye'nin Orta Asya Ve Kafkasya Politikası Üzerinde Etkili Olabilecek Faktörler" , Kırıkkale Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, [Http://strateji.cukurova.edu.tr/turk_dunyasi/01.php](http://strateji.cukurova.edu.tr/turk_dunyasi/01.php), 20.08.2006

¹¹⁵ Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile Orta Asya ve Azeri hükümetlerinin kendi dillerinde çıkardıkları sınırlı sayıda basılmış resmi bültenlerden.

İran, Türkiye ve Pakistan'dan yetkililer katıldılar (Azerbaycan katılmadı). Taraflar bir trans-Asya ana demiryolunun inşasına 1995'e kadar Tecen-Sarah- Meşhet demiryolunun tamamlanmasına ve Kazak – Çin sınırındaki Drujba istasyonunun geliştirilmesine karar verdiler. Türkmenistan'dan çıkıp İran ve Türkiye üzerinden Doğu Avrupa'ya uzanacak olan bir doğalgaz boru hattı ile İstanbul'dan Tahran, İslamabat, Aşkabat, Taşkent, Bişkek ve Almatı'ya uzanacak bir otoyolun yapılmasına karar verildi.¹¹⁶

Bu anlaşmalar büyük ölçüde yerine getirildi. Türkiye Dışişleri Bakanlığının yanı sıra TİKA'yı kurdu ve bu kuruma Azerbaycan ve Orta Asya'da olan çok yönlü ilişkilerin düzenlenmesi, finanse edilmesi ve denetlenmesi görevini verir. Türkiye'nin eski Japonya büyükelçisi olan Umut Arık kurumun başına getirildi.¹¹⁷Orta Asyalı öğrenciler 1993'te çeşitli Türk Üniversitelerine kaydedildiler ve (öğrencilerden yaklaşık 6/1 inin ülkelerine dönmelerine neden olan sayısız sorunlar ve zayıf planlamaya karşın) proje genel olarak başarılı oldu. Kanada'nın NETAS şirketinin bir ortağı olan Türk telefon şirketi dijital hizmet sunan iletişimin kalitesine (eski SSCB'de ilk kez olarak) Türki cumhuriyetlere kadar genişletip artırdı ve Türk PTT'si 2500 iletişim hattı döşedi; öyle ki bugün Türkiye'den bu ülkelere yapılacak bir telefon iletişimi ABD'de olduğu kadar kolay. Ayrıca Türkiye, Orta Asya devletlerinin ve Azerbaycan'ın başkentlerine düzenli uçak seferleri düzenledi ve Orta Asya devletlerinin resmi havayolu şirketleri de aynını yaptı.

Orta Asya ve Türkiye liderleri, işbirliği olanaklarının artırılması amacıyla 29 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da bir araya geldiler. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliği yaptığı bu toplantıya Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov katıldı. Beş ülkenin Ankara'da büyükelçiliklerini açmasıyla gelişen bu zirvenin

¹¹⁶ H.Karpat, Türkiye ve Orta Asya, s.322-323, 1 Nisan 2003, İmge Kitabevi, Çev. Hakan Gür, İstanbul

¹¹⁷ TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi) çatısı altında sürdürülen çeşitli projelerin ayrıntıları için bkz., "The New independent States and Turkish Foreign Policy", bu cilt içinde

sonunda Ankara Bildirisi olarak isimlendirilen belge imzalandı. Bu 11 maddelik sonuç bildirisinde devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde "içişlerine karışmama" ve "eşitlik" ilkesinin gözetileceği, demokrasi, laiklik, sosyal adalet ve piyasa ekonomisi ilkelerinin esas alınacağı vurgulandı. İkinci zirve İstanbul'da bir sene gecikmeyle 1994 yılında yapıldı. Yine bu zirvenin sonunda yayınlanan bildiride işbirliği alanları ve dayanışmanın ölçüleri belirlendi. Ayrıca bildiride toplantıların Dışişleri Bakanlarının yapacakları danışma toplantılarıyla zirvede alınan kararların uygulamalarını gözden geçirecekleri şeklinde bir karar da yer aldı. Bu iki zirve Moskova'da alarm zillerinin çalmasına yetti. Rus yönetimi, Türkiye'nin Türki Cumhuriyetler üzerindeki etkisinin artacağı ve Ankara'nın bölgede bir nüfuz alanı yaratmak niyetinde olduğu endişelerine kapıldı. Rus Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Demurin'in, "İstanbul'da etnik temele dayalı bir zirvenin Rusya'yı tedirgin etmemesi düşünülemez" şeklindeki ifadesi Moskova'nın bu konudaki rahatsızlığının bir ifadesidir. Ankara ise kesinlikle bir yayılmacılık peşinde koşmadığını, bu toplantıların Rusya'ya karşı yapılmadığını belirtmiştir. Süleyman Demirel İstanbul Zirvesi'ne katılanlar adına şu mesajı vermiştir:

Türkiye Cumhuriyeti olarak ülkemizin oluşturduğu coğrafyayı, müstakbel bir nüfuz alanı veya bir rekabet bölgesi olarak görmüyoruz. Bilakis, elele vererek bu bölgenin bir işbirliği ve dayanışma alanı haline getirilmesinin, ülkelerimizin ve bölgemizin kalkınmasına ve refahına ve böylece dünya barışına hizmet edeceğine inanıyoruz.

Türki Cumhuriyetler ile aynı dili, dini ve kültürü paylaşan Türkiye'nin, bu cumhuriyetler ile yakınlaşmasından daha doğal hiçbir şey olamaz. Ancak baştan beridir vurguladığımız gibi, Moskova Türk dünyasındaki bu müstakbel bütünleşmeden son derece rahatsızdır ve bunu engellemek için bir yandan Orta Asya cumhuriyetlerini kendi egemenliği altına almak için uğraşmakta, bir yandan da Türkiye'yi zayıflatmayı denemektedir. Bu ikinci hedefi için kullandığı yeni araçların başında da "Kürt kartı" gelmektedir.¹¹⁸

¹¹⁸ Yahya H. "Türkiye için Milli Strateji", Vural Yayıncılık, 1996, İstanbul, s. 17

İlk heyecanın gerçeklerle törpülenmesi ve Türkiye'nin mali ve teknolojik olanaklarının eski Sovyet Cumhuriyetlerinin devasa ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceğinin anlaşılması uzun sürmedi. Umutlar yerini hayal kırıklığına bırakırken, Türkiye'nin bölgedeki olası konumu ve bunun Türkiye'nin geleceği (iç ve dış politikaları, kimlik tartışmaları vb.) için ne ifade ettiği üzerine daha ciddi ve soğukkanlı analizler yapılmaya başlandı.¹¹⁹

Değişim sürecini kapsayan 1989-1991 döneminde Türkiye, henüz nereye gideceği pek de kestirilemeyen Sovyet Cumhuriyetlerindeki milliyetçi hareketlerden genelde uzak kalmayı tercih etti ve geleneksel dış politikası çerçevesinde ilişkilerini Moskova merkezli yürüttü. SSCB'nin feshi ve Orta Asya-Kafkas ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991–1993 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabalarıyla Rusya'yı dışlayan ve bölgedeki etkisini kırmaya yönelik aktif politika izledi. Rusya ve İran'la artan rekabet ortamında Türkçü-Tutancı ve İslamcı söylemler önem kazandı ve Türkiye dramatik değişimlerin yarattığı heyecanla bölgede plansız, programsız etki mücadelesine girişti.¹²⁰

Takip eden 1993–1995 döneminde bölgesel açıdan SSCB'nin dağılmasından doğan boşluğu artık Rusya Federasyonunun dolduracağı anlaşıldı. Bu dönem Türkiye'nin de kendi yetersizliklerini ve sınırlarını algılamasıyla birlikte bölge ülkeleriyle ilişkilerini istediği düzeye çıkartamamaktan duyduğu hayal kırıklığının yaşandığı zaman dilimi oldu. 1995'den bu yana ise Türkiye'nin hem kendi gücünü hem de bölgesel gerçekleri daha iyi tahlil eden, Rusya Federasyonunu dışlamayan, daha gerçekçi, dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayalı bir politika geliştirme çabası içinde olduğu gözlemlendi.¹²¹

¹¹⁹ Mustafa Aydın, Der. , Küresel Politikada Orta Asya, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası", s. 102, Nobel yayın dağıtım, Mayıs 2005, İstanbul

¹²⁰ a.g.e, s. 105

¹²¹ a.g.e, s. 105

1995–2000 yılları arasında Orta Asya’ya olan hamasi politikalarından vazgeçen Türkiye kendi ekonomik altyapısı ve bölgesel oyuncuları dikkate alarak bölgeye yönelik dış politikasını daha gerçekçi bir zemine oturturmaya başladı. Özellikle İran ve Rusya Türkiye’nin bu dönemde Orta Asya politikasını şekillendirdi.

1994, 1998 ve 2001 krizleri sonrası daha çok kendi iç ekonomik sorunlarıyla uğraşan Türkiye, Avrupa Birliği müzakerelerinin hızlanmasıyla 1995–2000 döneminde Orta Asya’yı ihmal etti. Bununla birlikte özellikle Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Türkiye’den geçmesiyle diğer bölgesel aktörlere ve Rusya’ya karşı avantaj elde eden Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan’ın Latin alfabesini kabulüyle bu ülkelerle kültürel birliğini artırdı. Günümüzde eğitim, kültür ve ekonomik ilişkiler Orta Asya ve Türkiye ilişkilerinde temel argümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında geçen kısa süreç Türkiye ve diğer bölge ülkeleri açısından karmaşık sonuçları beraberinde getirdi. Türkiye’nin uluslararası siyasette çıkış kapısı olarak görülen Orta Asya Türkiye için taşıdığı uluslararası partnerlik misyonunu yerine getirememiş olmakla birlikte, gerek Türk siyasetçilerinin gerekse Türk iş dünyasının dışa açılımında farklı açılımlar kazandırdı.

Türkiye dış politikasında geleneksel olarak bölgesel meselelere karışmaktan kaçınmasına rağmen, sınır ötesi gelişmeler ve iç politik evrimi, 1990’larda Türkiye’yi uluslararası politikada daha etkin bir konuma gelebilmek ve Orta Doğu ile eski Sovyetler Birliği’nin Müslüman/Türk bölgelerinde nüfuzunu artırabilmek için çevresindeki sorunlarla ilgilenmeye zorladı. Etnik milliyetçiliğin yıkıcı etkilerinin farkında olan Türkiye ise Orta Asya ve Kafkasya’da genelde ulusallaşmanın olumlu yönlerini vurgulamaya çalıştı. Bu arada milliyetçiliğin olumsuz yanlarını törpüleyebilecek ve Türki cumhuriyetleri bir şekilde bir araya getirebilecek gevşek bir “Türk Birliği” oluşturma olasılığının olmadığı görüldü. Zaten Türkiye’de Türkçülüğe veya

İslam'a dayanacak uluslar üstü oluşumların bölgeye yönelik politikalarının bir parçası olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Fakat ortak dil ve kültüre dayalı yakınlaşmanın uzun dönemli işbirliğini kolaylaştıracağını vurgulamaktan kaçınmadı.¹²²

Türkiye, bağımsızlığın ilk yıllarındaki coşkulu dış politik söylemlerini, zamanla daha akılcı ve hesaplanmış diplomatik ilişkilere dayandırma gayreti içindedir. Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine demokrat bir model olma iddiasıyla yola çıkan Türkiye, bu iddiasına bu ülkelerdeki petrol, doğal gaz gibi enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden batıya ulaştırılması projesini de ekleyerek, Orta Asya'ya açılacak önemli bir kapı olma kimliğini yakaladı. Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ile Kafkaslar ve Orta Asya'da etkinliğini artıran Türkiye, bölgede siyasi ve ekonomik dengeleri etkileyebilecek konuma sahiptir.

Türkiye Orta Asya devletlerine nüfus etmek için bir dizi avantaja sahiptir. Sovyetler Birliği'nin yıkılması çoğulculu, milliyetçilik, din ve piyasa ekonomisi ile denemelere girişen yeni cumhuriyetler doğurmuştur. Birkaç merkezden ekonomik ve ideolojik rekabete rağmen Türkiye'nin daha gelişmiş bir ekonomiye ve teknolojiye sahip bir ülke olarak önemi açıktır; Türkiye'nin demokratik ve laik özellikleri, bölgedeki halkla kültürel ve tarihsel yakınlıkları Türkiye'yi Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerde avantajlı bir konuma yerleştirmektedir.¹²³

Küçük Asya ve Asya'nın Türkçe konuşan halkları arasındaki bağlantıları pekiştiren diğer anahtarda eğitim olmuştur. Anadolu iş adamlarının – ki bunların çoğu küçük ve orta ölçeklidir- yatırımları sonucunda bu bölgede eğitim dili İngilizce olan ve bu ülkelerin yeni kuşaklarını modern dünya sistemiyle bütünleşmeye hazırlayan 130'dan fazla okul açılmıştır. Türk devleti de bölge ülkelerinden 10.000 öğrenciyi Türk yüksek öğretim

¹²² Mustafa Aydın, Der. , Küresel Politikada Orta Asya, “Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslar Politikası”, s. 146, Nobel yayın dağıtım, Mayıs 2005, İstanbul

¹²³ Yılmaz Bingöl , “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası ve Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler”, Avrasya Etüdları, s.5, 14 Yaz- Sonbahar, 1998

kurumlarında eğitim görmeye davet etmiştir.¹²⁴

Türkiye'nin sahip olduğu ikinci avantaj parlamenter demokrasisidir. Bazı sorunlara rağmen, Türkiye'de parlamenter sistem işlemekte ve demokratik değerlere saygı gösterilmektedir. Türkiye'nin yüz yılı aşkın bir parlamenter geleneği vardır ve Orta Asya devletlerinin parlamenterlerine bazı eğitim imkânları sunmuştur. Orta Asya cumhuriyetlerinin tümü demokrasiyi her türlü "pan" ideoloji yada otoriter sisteme tercih ettiklerini tekrar tekrar vurgulamışlardır.¹²⁵

Türkiye'nin son avantajı da Orta Asya Türki devletlerinin kültürü ile din, etnik köken ve dil gibi ortak birleşenleri paylaşan kültürüdür. Türkiye Orta Asya alfabelerinin Latin harflerine dönüştürülmesini desteklemeyi sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye çok sayıda dini eğitimci göndermiş ve camiler ve diğer dinsel hizmetler için personel sağlamıştır.¹²⁶

Orta Asya'daki Türk kökenli Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen devletlerine batılı demokratik sisteme ulaşmalarında yol gösterici rol oynayan Türkiye, bu ülkelerle tarihten gelen bağlarını sağlamlaştırma ve geliştirme gayretlerini devam ettirmektedir. Türkiye bölgede özellikle İran ve Rusya ile yaşamakta olan nüfuz mücadelesinde yapıcı rol üstlenmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin Rusya ve İran'la olan ticaret hacminin hızla artması bölgesel rekabetten bölgesel ittifaka geçiş süreci olarak değerlendirilebiliriz.

II- İran'ın Orta Asya Politikası

İran İslam Cumhuriyeti İran Körfeziyle Hazar Denizi ve Orta Asya bölgesinin enerji kaynaklarını bir birine bağlayan bir nokta da bulunup Avrasya Hartland'ının bitişiğinde yer alması neticesinde büyük jeostratejik öneme kavuştu. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve İran'ın kuzeyinde sekiz yeni devletin (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İran'ın kuzey kısmına yönelik dış politikası yeniden

¹²⁴ A.g.m, s. 6

¹²⁵ A.g.m, s. 6

¹²⁶ A.g.m, s. 7

şekillendi.

İran bölgenin yeni haritasında önemli yere sahip olmasını, bu konudaki avantajlarını kullanmaktaki heveslerini kamçılayıcı bir etken olarak algılamaktadır. İran'ın en önde gelen avantajı Orta Asya'ya rahat geçiş avantajına sahip olmasıdır. İran, jeopolitik üstünlüğü ile Türk Cumhuriyetlerine kendi topraklarına geçiş ve altyapı imkânları vaat ettiği kadar bu ülkeler için dış dünyaya yönelik bir köprü olabileceğini de vurgulamaktadır.¹²⁷

Tarihsel Bakış: İran ve Orta Asya

Tebriz'de Safevi devletinin kurulduğu yıl olan 1501, modern İran tarihinin başlangıcı kabul edilir. Fakat aynı zamanda İran'ın Orta Asya'yla bağlarının kopmasının da milâdıdır. Türkistan olarak adlandırılan Orta Asya'da Özbeklerin başat olduğu Sünni hanlıklar ile Azerilerin başat olduğu Şii Safeviler arasında başlayan mezhep savaşları, daha önce organik bağları olan Türkistan ile İran'ı birbirinden koparmıştır.¹²⁸ Şiilik İran'ı Orta Asya hanlıklarının siyasal düşmanı haline getirdi; Safeviler daha yeni oluşmuş Özbek devletini yendikten hemen sonra Çaldıran Savaşında Osmanlı padişahı I. Selim (1512–1520) tarafından bozguna uğratıldılar ve bu zafer Özbek devletinin yeniden canlanmasına ve Osmanlıyla uzun süren bir ittifakın oluşmasına yol açtı.¹²⁹

Öte yandan, Rusların 19. yüzyılda Kafkasya ve Orta Asya'yı işgal etmeleri ve bunu 1813 Gülistan ile 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla İran'a kabul ettirmeleri, İran'ın Azerbaycan'ın kuzeyini kaybetmesinin dışında söz konusu kopuklukta bir değişiklik yaratmamıştır. Türkmençay Antlaşması bugünkü İran-Kafkasya sınırını belirlemiştir ama çizilen sınır ne mezhepsel,

¹²⁷ Anoushivan ehtehami ve Emma C. Murphy, "The Non-Arab Middle East States and the Caucasian/Central Asian Republics: Iran and Israel," *International Relations* 12, no.1, Nisan 1994, s.82.

¹²⁸ H. Karpat, a.g.e s.313

¹²⁹ a.g.e, s. 346

ne de etnik açıdan anlamlı olmamış ve Şii Azerileri bölmüştür. 1863'te Herat'ın Afganistan'a katılmasıyla İran-Afganistan sınırı bugünkü halini almıştır. Sınır mezhepsel temele dayanmakla birlikte Farsı etnik grupları bölmüştür. Son olarak, Rusya'nın 1872'de Hiva Hanlığına son verdikten sonra Orta Asya'da denetimi tamamen sağlamasıyla birlikte 1900'de günümüzdeki Türkmenistan-İran sınırı da çizilmiştir.¹³⁰

1797–1925 arasında İran'ı yöneten Kaçarlar döneminde İran'ın Orta Asya'yla temas etmesi bir yana, Çarlık Rusya İran'da nüfuz bölgesi oluşturarak zaman zaman doğrudan müdahalelerde bulunmuştur. Rusya'da 1917'de rejimin değişmesi de bu dengesiz ilişkiyi değiştirememiştir. Moskova'nın müdahaleleri 1949'da sona erdiğinde, İran bu sefer ABD şemsiyesi altına girerek SSCB ve Orta Asya'ya tümüyle yabancılaşmış, kuzey sınırında oluşan sanal duvar (SSCB) nedeniyle bölgeyle bağları kopmuştur.¹³¹

1979'da meydana gelen ihtilal İran'ın dış politikasında ve etki alanı olan çevresinde köklü değişiklikler meydana getirdi. İhtilal sonrasında İran bölgede potansiyel tehdit olarak görülmeye başlandı. 1979–1989 yılları arasında özellikle Basra Körfezine yönelik rejim ihraç etme isteği İran tarafından gizlenmemiştir. Bu dönemde izlenen dış politika İran için oldukça ağır sonuçlar doğurarak ülkenin bölgesel ve küresel açıdan dışlanmasına sebep oldu. 1989 yılına gelindiğinde ortada uluslararası siyasetten tecrit edilmiş bir İran karşımıza çıkmıştı. Bu durum İran dış siyasetinde değişimlere neden oldu ve böylece İran ideolojiden arınıp ulusal çıkar merkezli dış politika uygulamaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması akabinde uluslararası yalnızlığa itilen İran, Türkiye gibi Orta Asya ve Kafkaslardaki yeni oluşumu yalnızlığa son olarak algılamıştır.

¹³⁰ Olivier Roy, "The Iranian Foreign Policy toward Central Asia", www.soros.org

¹³¹ a.g.e.

İran'ın bölgeye yaklaşımını belirleyen unsurların siyasi nitelikli olmasına karşılık, avantajları ve bu avantajlarının yaratacağı sorunlar ekonomik niteliklidir. Söz konusu avantajlar (potansiyeller) üç ayrı başlık altında toplanabilir.

İlk olarak, hem Kafkasya (Ermenistan ve Azerbaycan) hem daha yoğun biçimde Orta Asya devletleri kıta içine sıkışıp kalmış olmalarını aşmaları gereken öncelikli sorun olarak görmektedirler. Pratikte iki ana çıkış noktaları vardır: Rusya ve İran. Rusya'nın bu yolu zora koşmasının yanında, bu devletler de Rusya'dan mümkün olduğunca uzak kalmak istemektedirler. Bu durumda doğal olarak İran öne çıkmaktadır. Gerçi, şu ana kadarki gelişmelere bakıldığında bu devletlerin İran'ı tercih etmedikleri görülmüştür, fakat bu tutum ekonomik anlamda rasyonel nedenlerle olmaktan uzaktır. Dolayısıyla İran'ın coğrafi konumunun, temel avantajı olduğu kabul edilmelidir. Diğer yandan, Türkiye'nin de Ermenistan üzerinden bölgenin üçüncü çıkış yolu olabileceği düşünülse de, Karabağ sorunu başta olmak üzere Ankara-Erivan siyasal ilişkilerinin kimi sorunları aşamaması nedeniyle, bu yolun kısa vadede açılması mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Gürcistan-Azerbaycan ve Hazar üzerinden Orta Asya'yla bağlantı kurması daha olasıdır ve İran'ın bölgenin başat transit ülkesi olabilmesinin asıl rakibi de bu güzergâhtır.¹³²

İran'ın bölgenin birincil limanı olması konusu özellikle hidrokarbon nakliyatı konusunda önem kazanmaktadır. Hidrokarbon nakliyatı, bu kaynaklara sahip olmayan Ermenistan ve Kırgızistan gibi bölge ülkelerinin coğrafi bakımdan İran'ın limanlarına ihtiyaç duymasından daha yaşamsal bir nitelik taşımaktadır. Hidrokarbon sahibi ülkeler ve rejimleri, olası rant üzerine sosyo-politik yapılanma içindedirler. Bu nedenle de nakliyat konusunun

¹³² Atay Akdevelioğlu, “İran'ın Orta Asya, Afganistan Ve Azerbaycan Politikası (1)”, Ankara Üniversitesi,Siyasal Bilgiler Fakültesi, www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html , (27.08.2006)

    lmesine ve bunun için her yolun denenmesine çalışmaktadırlar ki İran bu   lkelerin beklentilerine cevap vermeye hazırdır.¹³³

Bir diğer potansiyel yukarıdakinin bir uzantısıdır: Hidrokarbonunda de i -toku  (swap) olanağı. İran'ın hidrokarbon üretim alanlarının ülkenin güneyinde yo unla masına karşılık, başta Tahran, Tebriz ve Me hed olmak üzere büyük tüketim merkezleri kuzeyindedir. Dolayısıyla, İran'ın kuzey bölgelerinde hidrokarbon arz eksikliği bulunmaktadır. Bu durum İran'a bölge ülkeleriyle de i -toku  anlaşmaları yapabilme imk nı sağlamaktadır. Buna göre, İran bu ülkelerden hidrokarbon alarak kuzey illerinde kendisi kullanmakta ve bunun karşılığında güneyinde ürettiği hidrokarbondan e  değerde olan miktarı söz konusu ülkeler adına Basra Körfezi üzerinden satmaktadır. Bu işlem hem Hazar-Basra Körfezi boru hatlarına ihtiyaç g stermedi inden, hem de döviz kullanılmadığından, İran açısından olduğu kadar çıkış ülkesi açısından da ekonomiktir. De i -toku  sayesinde İran'ın önerdiği Hazar-Basra Körfezi hattına boru d  enmesi olasılığı güçlenmektedir. Üstelik  imdiden, Basra Körfezindeki hidrokarbon arzında İran'ın etkinliği artmıştır. Hepsinden  nemlisiyse, İran'ın Orta Asya hidrokarbonları için tıpkı Türkiye gibi bir pazar olmasıdır. Bu sayede İran hem bölge ülkelerini kendisine bağımlı kılmada bir aşama daha kaydetmiş, hem de olası boru hatları için önerdiği g zerg hın şansını artırmıştır.¹³⁴

İran'ın bölgeyle ilişkisinde üçüncü avantajı, RCD'nin devamı olan ECO'dur.¹³⁵ Bu  rg t çerçevesinde en azından ekonomik ilişkilerini kurumsal bir temele oturtabilen İran, gene bu örgüt şemsiyesi altında ABD müdahalesini açabilmektedir. Apolitik niteliği belirgin olan bu  rg t, İran'la bölge ülkeleri arasında, ideolojik sorunların engellemesi olmadan, ticari

¹³³ Roy, "The Iranian Foreign Policy toward Central Asia".

www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html , 27.08.2006

¹³⁴ Bülent Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu", Avrasya Dosyası, C. V, No. 3 (Sonbahar 1999), s. 95.

¹³⁵ Economic Cooperation Organization-ECO: Ekonomik İ birli i Konferansı, hükümetlerarası bölgesel bir organizasyon olup, 1985 yılında  ye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel i birli ini desteklemek amacıyla İran İ lam Cumhuriyeti,

ilişkileri katalize etmektedir. Buna rağmen, (ileride değinileceği gibi) ECO'nun işlevi yapısal nedenlerden dolayı sınırlıdır.¹³⁶

Tahran'ın yukarıda açıklanan yapıcı yaklaşımına ve coğrafi avantajına rağmen İran'ın bölgeyle ilişkileri gelişmemiştir. Aradan geçen on beş yıla rağmen, İran'ın hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerinde potansiyelini kullanamadığı görülmektedir. İlişkilerdeki düzeyin düşük olmasının sorumlusu ise şüphesiz İran değildir. Yeni devletlerin İran'dan kendilerini uzak tutmalarının dört temel nedeni vardır. Bu dört neden ortadan kaldırılmadıkça, İran'ın bölgeye yönelik dış politikası hep sınırlı kalacaktır. İşin garip tarafı, söz konusu nedenlerin büyük kısmı İran dışından kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerin incelenmesi, sadece İran'ın bölgeye yönelik politikasının sınırlarını göstermeyecek, aynı zamanda ilişkilerin niteliğini de ortaya koyacaktır. Bu sorunlar sırasıyla; bölge ülkelerindeki mevcut İslamî muhalefetlerin İran bağlantısı iddiası, İran'ın ekonomik örgütlenmesi ve teknolojik-malî yetersizliği, Türkiye-İran ve ABD-Rusya rekabetinin yansımaları ile Hazar'ın statüsünün belirsizliğidir.¹³⁷

Türkmenistan'la uzun bir sınıra sahip olması (yaklaşık 1.000 mil) ve döviz kazanma kapasitesi nedeniyle İran Orta Asya'da stratejik ve ekonomik avantajlara sahip; ancak Orta Asya'nın İran'ın tarihsel ve kültürel çevresinin bir parçası olduğu düşüncesi günümüz eğilimlerine ters düşmekte. Bugün, Orta Asya devletlerinin temel siyasi kimliği ulusal kültürün bir katkı malzemesi haline gelmiş olan dinden değil etnik köken ve dilden kaynaklanmakta. İranlı bir kültürel kuşak kavramının kökleri öncelikle dini

¹³⁶ ECO: Pakistan ve Türkiye tarafından kurulmuştur. ECO 1964 yılından 1979 yılına kadar varolan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Kuruluşu'nun (RCD) yerini almıştır. Daha sonra bu kuruluş ECO adı altında yeniden yapılanmıştır. Bu nedenle de RCD'nin ana anlaşması olan 1977 yılındaki İzmir Anlaşması revize edilmiş ve ECO için yasal bir temel oluşturulmuştur. 1992 yılında organizasyon 7 ülkeyi kapsayacak şekilde genişlemiştir. Organizasyonun temel amaçları; karşılıklı ticareti arttırmak, bölgede sürdürülebilir gelişme için koşullar yaratmak ve kültürel ve dostluk ilişkilerini güçlendirmektir. 1992 yılında ECO'nun genişlemesiyle birlikte Quetta Plan of Action formunda bölgesel ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayacak kapsamlı bir proje geliştirilmiş, İstanbul Deklarasyonu ile de 2000 yılı ve uzun dönem hedeflerle, sektörel öncelikler belirlenmiştir. Sektörel öncelikler ekonomik kalkınma için önemli olan ticaret, endüstri, tarım, ulaşım ve haberleşme, enerji, uyuşturucu bağımlılık önlemleri ve insan kaynakları alanlarını içermektedir. ECO'nun on üyesi bulunmaktadır: Afganistan, Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyeti, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan.

¹³⁷ a.g.m, s. 95.

kimlik ve dini devlet kavramına uzanır ve Farsça konuşan Tacikler de dahil olmak üzere Sünniler açısından çok az çekiciliği olan bir siyasal ve teokratik Şiilik tarafından beslenir. Ayrıca İran, bir yandan dilden kaynaklanan Farsi kimliklerini hitap etmek yoluyla Tacikleri kazanmaya çalışırken, diğer yandan da Türkçe konuşan Azerbaycan'da İslam'ın (Şii formunda) değerini ön plana çıkarıp dile dayalı her türlü siyasal bağlantıyı kötüleyerek kendisini bir ikileme soktu. Bazı İran ulusçularında dile getirilen Türk dilini konuşan Orta Asyalıların ve Azerbaycanlıların tümünün Türkleştirilmiş Acemler olduğu savı dikkate bile alınmayacak kadar saçma ve saldırgandır. Birçok Özbek, İran'ın Tacikistan'la olan tarihsel bağlantılarını sorgulamakta. Bunların savına göre, Tacikistan, yüzyıllar boyunca Buhara Emirliğinin ve Özbek Müslüman birliğinin bir parçasıydı. Yaşam tarzları, toprakla özdeşleşme dereceleri ve uygarlıkları Tacikleri İranlılardan çok Özbeklere yakın kılmaktadır ve bu yüzden de pek çok Özbek, Tacikistan'daki Tacikleri Farsça konuşan Özbekler olarak görmektedir.¹³⁸

Özbekistan'ın Tacikistan'daki anlaşmazlığa askeri yönden (görünüşte kökten dinciliğin yayılmasını engellemek uğruna, devlet başkanı Kerimov'un totaliter politikasını haklı çıkarmak amacıyla) katılması oradaki konumunu güçlendirdi. Tacikistan'daki olaylar İran'da büyük kaygıya neden oldu, taki ulusçu politika izleyen Elçibey'in Azerbaycan'da devlet başkanı seçilmesi, İran'ın dikkatini batısına yöneltmesine neden olana kadar. Hem Rusya hem de İran, Elçibey'in tam bağımsızlık ve Türkiye'yle yakın ilişkiler girişimini kendi temel stratejik çıkarları açısından bir tehdit olarak gördü. Rusya, Azerbaycan'ı kaybetmesinin güneyindeki özerk (büyük ölçüde Müslüman) Cumhuriyetleri İslami etkilere maruz bırakacağından korkarken, İran da kendi topraklarındaki Azeri Türklerin özerklik isteyebileceklerinden korkuyordu. Devlet Başkanı Elçibey, İranlıların bu korkularını, İran'ın birkaç yıl içinde dağılmaya mahkum köhne bir siyasal yapı olduğunu açıkça ilan ederek körükledi. Kuzey İran'ı da içerecek olan "Büyük Azerbaycan"ı açıkça destekledi. Tarhan'daki Azeri gençler ülkenin Ermenistan'a yaptığı askeri

¹³⁸ H. Karpat, a.g.e, s.334

yardımı protesto için gösteri düzenleyince ve Azeri halk Müslümanları öldürmekte olan Hristiyanları silahlandırmış olan kendi mollalarının İslami inançlarını sorgulayınca, İran'ın kaygılanmak için daha fazla nedeni oldu. İran ile Rusya arasındaki Azerbaycan ve Türkiye karşıtı mevcut ittifak, Elçibey'in devrilmesine ve Türkiye'nin Karabağ sorununda dışlanmasına neden oldu. Fakat Rusya'nın Gürcistan'a askeri varlığını (üç büyük üs yoluyla) yerleştirmesinden ve Azerbaycan üzerindeki etkisini yeniden tesis etmesinden sonra, İran Rusya'nın nihai niyetleri (bu niyetler, Jirinovskiy'e göre İran'ın fethini içermekte) konusunda bir kez daha uyandı. ¹³⁹

Belli ki İran Orta Asya için uzun vadeli bir politika oluşturmayı başaramadı, ama şimdiye kadar dünyadaki gelişmelere tepkide bulunmayla sınırlı kaldı. 1992'nin ikinci yarısıyla 1993 boyunca akıllı bir diplomat olan İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ve çeşitli bakanlarla uzmanlar eski SSCB'nin Müslüman devletlerine ziyaretler gerçekleştirdiler, kültürel ve bilimsel bağların yanı sıra ticaret, ulaşım, baraj yapımı alanlarında ekonomik ilişkileri geliştirmenin yolunu araştırdılar. İran inceden inceye İslamcı politikasını ilerletirken, Orta Asya kültürünün ve sanatının "Farsı geçmişi"ni vurgulayan çeşitli sergiler düzenledi. İran ayrıca bölgeye özellikle de Azerbaycan'a, kendi Türkçe konuşan insanları arasından atanan ve bazen de sıradan turist görünümünde çok sayıda vaiz ve dini ajan gönderdi, ayrıca kitaplarla dergilerin basımını finanse etti. İran'ın petrol gelirinin %10'u Orta Asya ve Azerbaycan'daki her türlü harcama için ayrıldığı rapor edilmekte. Daha öncede belirtildiği gibi Türklerden oluşan bazı küçük gruplar halen etnik ulusçuluğu ve hükümetlerinin laik politikasını reddetmekte ve bunlar İran gibi Müslüman enternasyonalcilerle işbirliğine gitmeye hazırlar. ¹⁴⁰

Şimdiye kadar İran'ın Orta Asya'daki temel ekonomik hedefi Türkmenistan oldu; Türkmenistan'ı İran'la olan uzun sınırı Ekim 1991'de serbest ticarete açıldı ve bunun sonucunda Kızılatrek, Karakala, Gavdan,

¹³⁹ a.g.e, s.336-337

¹⁴⁰ a.g.e, s. 337

Başgıran ve Hasankulu kentleri giriş noktaları yapıldı.¹⁴¹ İran Türkmenistan'da petrol ve doğalgaz arama uzmanlığını devreye sokmakta ve bu devletin kendi tekstil ve tarım ürünlerini geliştirip pazarlamasına yardım etmeyi ve hayvan yetiştiriciliği ile gıda üretimi konularındaki bilgisini aktarmayı planlamakta. Türkmenistan Orta Asya'nın geri kalanına oranla görece daha az gelişmiş bir endüstriye sahip olmasına karşın, yine de İran'a politen boru, mineral hammadde, asbest, motosiklet, pamuk ve elektrik satmayı başardı. Fakat İran Türkmenistan'ın temel ekonomik kaynağının (doğalgaz) tamamını İran topraklarından boru hattıyla iletilmesini sağlama çabaları Türkiye ve Rusya'dan gelen rekabetle karşılaştı. Birçok Batılı gazeteci ve politikacı İran'ın Türkmenistan'la (Bu ülkenin nüfusu İran nüfusunun 10/1 den az) yakınlaşmasını, İran'ın bu ülkeyi kendi etki alanı altına sokma çabası olarak gördü. Bu görüşü reddeden ve köktencilüğün tehlikelerini de küçümseyen Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, ülkesinin Türkiye'yle olan ilişkilerini genişletip derinleştirmekte ve ortak paylaşımında olan Türki dillerin, geleneklerin ve göreneklerin Farsı etkilerden daha ağır bastığı görülen Türkmen ulusçuluğunun gelişmesini desteklemekte.¹⁴²

İslami Muhalefet ve İran Bağlantısı Savı

1989 sonrası İran'ın dış politikasında görülen ulusal çıkar eksenli değişim bölgesel ve küresel açıdan sürekli göz ardı edilmektedir. Başta ABD olmak üzere Rusya, Çin, Türkiye vb. bölgede etkin güçler İran'ı sahip olduğu mevcut siyasal yapılanmasından dolayı potansiyel bir tehdit olarak bölge ülkelerine sunmaktadır.

Bölge liderlerinin, ülkelerindeki İslamî muhalefetin iktidarlarına yönelik en büyük tehdit olduğuna dair inançları neredeyse bir "paranoya" halindedir. Bu paranoya, bölge devletlerinin dış politikalarını belirleyen temel faktörlerden biridir ve İran'la aralarında mesafe bırakmalarının da görünen

¹⁴¹ Vlademir Kushelov, "Iran Intends to Cooperate with Turmenistan" Current Digest of the Soviet Pres, 43, no. 41, 1991, 25.

¹⁴² Karpat H., Türkiye ve Orta Asya, s.338, 1 Nisan 2003, İmge Kitabevi, Çev. Hakan Gür, İstanbul

nedenidir. Siyasal İslam'dan bu derece korkulmasının ardındaki temel neden bölgedeki rejimlerin aşağıda açıklanan kökeni ve niteliğidir. Dolayısıyla, bölgedeki siyasal İslam sorununu iç dinamikler üretmiştir ve iddiaların veya kuşkuların aksine bir dış dinamik varsa, bu İran değildir, fakat buna rağmen İran'ın bölgeyle ilişkilerini zedeleyen temel unsur olan siyasal İslam konusunu incelememiz en azından İran'ın dış politikasını yürütmek zorunda kaldığı çerçeveyi anlamamıza yardımcı olacaktır.¹⁴³

Çarlık döneminde bölgedeki medreselerin yeraltına inmek zorunda bırakılması ve İslam dünyasından yalıtılmaları, Hanefi ekolünde çalışmalar yapan İslamî elitin halk üzerindeki etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Oysa, Hanefi ekol mevcut otoriteye isyan konusunda radikal olmayan görüşlere sahiptir. Benzer uygulamalar SSCB döneminde güçlenerek devam etmiş ve sonuçta halk arasında bir kısmı daha 1970'lerde siyasallaşan sufî inançlar yaygınlaşmıştır. Öte yandan, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından başlayan mücahit direnişine Pakistan'ın sağladığı destek, SSCB'de siyasal İslam'ın etkinliğinin artmasında bir dönüm noktası olmuştur. Afganistan sınırına yakın Pakistan topraklarında kurulan kamplarda eğitim alan mücahitlere çeşitli yollardan yüzlerce Sovyet Müslüman'ı da katılmıştır. Genelde Suudi Arabistan sermayesiyle finanse edilen ve ABD-Pakistan gizli servislerince organize edilen bu kamplar bir yandan askerî eğitim verilen mekanlarken, diğer yandan da siyasal İslamî ideolojilerin öğretildiği okullar olmuştur. Dikkat edilmesi gereken nokta, hem sufî öğretiye, hem de Pakistan'daki kamplarda verilen köktenci Sünni öğretiye Tahran'ın destek vermesi bir yana, Şii doktrinin bu anlayışlara karşı olduğudur. 1980'lerde İran'ın SSCB'li Müslümanlara tek etkisi, bir İslam devletinin hayata geçirilebileceğine dair örnek oluşturmaktan ibaret olmuştur. Bu örnek, bölgedeki Sünniler için bir model dahi olamamıştır.¹⁴⁴

¹⁴³ Atay Akdevelioğlu, a.g.m

¹⁴⁴ Shireen T. Hunter, "Religion, Politics, and Security in Central Asia", SAIS Review, Vol. XXI, No. 2 (Summer-Fall 2001), s. 68-72.

Günümüzde İran'ın Orta Asya'ya yönelik politikaları başta ABD olmak üzere Rusya tarafından sınırlandırılmaktadır. Bölgeye yönelik ekonomik ve kültürel ilişkilerini sürdürmekte olan İran politik açıdan baskı unsuru olamayacağının bilincindedir. Sovyet sonrası dönem itibariyle bölgede Rusya ile birlikte hareket etme gayreti gösteren İran bölgede Rusya'nın gölgesinde siyaset sürdürmektedir. Özellikle Afganistan'a ABD'nin yaptığı işgalin ardından Orta Asya'da değişen dengelere İran'ın takındığı tutum şimdilik belirsizdir.

SONUÇ

Bu tezde ortaya konan veriler göstermektedir ki Rusya Federasyonu, İran, Hindistan, Çin arasında tampon bölge olan Orta Asya Cumhuriyetleri Rus dış politikası açısından hayatiyet ifade etmektedir. Rusya, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuştukları Aralık 1991'den itibaren ağırlıklı olarak BDT çatısında bölgeye yönelik sömürgeci anlayışta ilişki sergilemektedir.

Rusya bölgesel güçler arasında en önemlisi olmayı sürdürmektedir. Moskova, 1993 yılına kadar Batıya yönelik bir politika izlemiş ancak daha sonra Batının NATO'nun doğu sınırlarını genişletme girişimleri yüzünden bu tavrını değiştirmiştir. Başka bir sebep de Rusya'nın Batıdan beklediğinden az yardım almasıdır. Rusya işbirliğini sıkılaştırmak için Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) yeniden yapılandırmış, Çin ile ekonomik ve politik bağları geliştirmeye çalışmış ve bazı Orta Doğu devletleri özellikle İran ve Irakla olan ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁴⁵

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya kısa bir süre için eski Sovyet Cumhuriyetlerine olan ilgisini kaybetmiştir; ancak bu kargaşa döneminin ardından Orta Asya karşısındaki politikasını yeniden formüle etmiştir. Bu yeni politika "Yakın Sınır Ötesi Politikası" olarak adlandırılmıştır. Bu politikaya göre Kafkaslar ve Orta Asya'daki yeni bağımsız devletler Rusya için hayati çıkar bölgesidir. Rusya'nın ilgisi özellikle halen eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşamakta olan Rus azınlıkların kaderi ile ilgili olarak yoğunudur. Rusya'nın bir diğer kaygısı da radikalleşmiş ve siyasallaşmış İslam'ın Kafkaslar ve Orta Asya'ya yayılması ve buradan da Rusya Federasyonu içindeki geniş Müslüman nüfusu etkilemesidir.¹⁴⁶

¹⁴⁵ ¹⁴⁵ Bingöl, Yılmaz, "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası ve Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler", Avrasya Etüdleri, s.8, 14 Yaz- Sonbahar, 1998 TİKA

¹⁴⁶ A.g.m, s.9

Rusya Federasyonu için hayatiyet ifade eden bölge, Çarlık ve Sovyetler Birliği dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Rusya, özellikle güney sınırlarında güvenliği sağlama adına Orta Asya'nın taşıdığı önemin farkındadır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasını resmileştiren 8 Aralık 1991 tarihli Minsk ve 21 Aralık 1991 tarihli Almatı anlaşmaları ile BDT Ortak Silahlı Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı kurularak Rusya kendi kontrolünde bir BDT ordusu kurmayı hedefledi. Gelen tepkiler nedeniyle bu amacına ulaşamayan Rusya "Yakın Sınır Ötesi" doktrini çerçevesinde bölge ülkeleriyle karşılıklı yapmış olduğu ikili anlaşmalar neticesinde bölgede birçok askeri üst edindi.

Bölge ülkeleriyle ilişkilerinde gerek Hazar petrolü olsun gerekse Orta Asya kaynaklı petrolün Batı'ya pazarlanmasında sahip olduğu tekelin kırılmasını istemeyen Rusya, ekonomik alanda yeni cumhuriyetlere baskı uygulamaktadır. Moskova'nın ekonomik alanda ciddi bir kaygısı, bölgedeki kaynakların işletilmesi ve pazarlanmasında kendi dışında bir gücün başat rol oynamasıdır. Bu konuda özellikle etkinliğini sürdüren güçlerden olan; ABD, Çin, Türkiye ve Japonya gibi ülkeler Rusya'yı endişelendirmektedir.

Bölgesel ve Küresel güçlerin Sovyetler Birliği'nin dağılması akabinde bölgeye müdahil olmaları Rusya'nın bu bölgede daha temkinli hareket etmesine sebep oldu. Çalışmamızda sınırlayarak ele aldığımız ABD, Çin, Türkiye ve İran gibi ülkelerin küresel ve bölgesel stratejileri, (İran haricinde) bu ülkelerin petrole duyduğu ihtiyaç ve Arap ülkelerine olan bağımlılığın kırılması düşüncesi, bölgenin yeni bir pazar olarak görülmesi ve bölgenin Rusya, Çin, Hindistan'ı kontrol edebilecek jeopolitiğe sahip oluşu Orta Asya'yı güçler kavşağına sürüklemektedir.

Rusya karşısında Cumhuriyetlerin önündeki en zor engellerden birisi de demografik yapılarıdır. Bir tek Tacikistan istisnası dışında, her Cumhuriyetten Rus azınlık yerli nüfustan sonra ilk sırayı almaktadır. Rus

azınlık dışındaki etnik gruplarda Cumhuriyetleri birbirleri ile çatışmalara sürükleyebilecek potansiyel bir tehlike arz etmektedir.

Batı kendi güvenlik endişeleri ve pazar arayışları sebebi ile Avrasya'nın kanayan bir yara olmasını istememektedir. Parçalanmış bir Rusya Federasyonu ve çatışma halindeki eski Sovyet Cumhuriyetleri, ne Batı'nın ne de Rusya'nın işine yaramaktadır. "Rusya'nın eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üzerinde güvenlik ve diğer çıkarları vardır. Batı kriterlerin karşılanması durumunda, Rusya'nın bu bölgelere Barış Gücü faaliyetlerinde bulunmak üzere asker göndermesine ABD karşı çıkmayacaktır".¹⁴⁷ 1993 yılı Ekim ayında, ABD Temsilciler Meclisi'nde zamanın Dışişleri Bakan Yardımcısı Bruce Talbott'un bu konuya ilişkin bir soruya verdiği yukarıdaki yanıt, Rusya'nın "Yakın Sınır Ötesi Doktrini'nin" Batı tarafından da onaylanabileceğine işaret etmektedir.

Cumhuriyetlerin içinde bulunduğu olumsuzluklar, Rusya'ya bölgeye ilişkin dış politikasında daha fazla manevra kabiliyeti sağlamaktadır. Rusya, kısa dönemde bu olumsuzlukların daha da ağırlaşmasını istememektedir. Çünkü mevcut yapı, göreceli de olsa istikrarlı olduğu için kendisine büyük avantaj sağlamaktadır. Şuan kendisi parçalanma tehlikesi altında iken, Orta Asya'da tepki çekecek faaliyetlere girmesi beklenmemelidir. Zaten, şimdiye kadar Tacikistan hariç bunu gerektirecek bir olay da meydana gelmemiştir. Ancak, uzun vadede Rusya'nın takınacağı tavır, Rusya'daki iç siyasi gelişmelere, imparatorluk bilincinden uzak daha olumlu bir Rus Kimliği'nin oluşturulup oluşturulmayacağına, Rusya'nın kendi içindeki çözülme hareketlerinin boyutuna, Cumhuriyetlerde meydana gelebilecek siyasi gelişmelere, bölgeye komşu aktörlerin tutumlarına ve uluslararası toplumun bölgedeki gelişmeler karşısında takınacağı tavıra bağlıdır.

¹⁴⁷ Elekdağ Şükrü, "ABD Türk Cumhuriyetlerini Rus Sömürgeciliğine Terkediyor", Milliyet, 12 Aralık 1993.

YARARLANILAN YAYINLAR

Aftorsky Kollektif: M.S.Aşimbayev (Atvestvenniy Redaktör), M.T. Laumulin, E.V.Tukumov, L.Y. Guseva, D.A.Kaliyeva, A. G., Kojihov, Sentralnaya Aziya Do i Posle 11 Sentyabrya: Geopolitika i Bezopasnost, s. 248, Almatı, 2005

Akimbekov S. Rassiskaya Politika V Tsentralnoy Azii (Sostoyaniye i Perspektivi) Pro et Contra. C. 5, Moskova, Leta 2000.

A National Security Strategy for a New Century, Washington D.C., The White House, October 1998, s. 39-41

Alvin Z. Rubinstein, "The Russian Interior: The Geopolitical Pull on Russia", Orbis, Fall 1994

Bingöl Yılmaz, "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası ve Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler", Avrasya Etütleri, s.5, 14 Yaz-Sonbahar, 1998

Blank Stephen, "Energy, Economics and Security in Central Asia: Russia and its Rivals", Central Asian Survey, No. 14, Vol. 3, 1995

Blank Stephen, "The United States and Central Asia", Central Asian Security: The New International Context, Roy Allison and Lena Jonson (der.), London, Royal Institute of International Affairs, 2001

Buvşev S., "Pereseçeniye Geopolitiçeskiy Interesov v Tsnralnoy Azii", <http://www.stratcom.kz>, (26.08.2002.)

Bruce D. Porter ve Saivetz Carol R., "The One and Future Empire: Russia and Near Abroad", The Washington Quartely, Vol. 17, No. 3, Summer 1994

Çarodayev G. Kilyatvi o Sastavim Pioneram, İzvestiya. , 05.05.2001.

Chavin James, "Independent Central Asia: A Primer", Current History, April 1994 <http://www.currenthistory.com> (8.8.2006)

Cohen Ariel, US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New Silk Road, Heritage Foundation, www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1132.cfm, June 24, 1997, (5 Mart 2006).

Conway Patrik, "Kazakhstan: Land of Opportunity", Current History: A Journal of Contemporary World Affairs, Vol. 93, No. 582, April 1994. <http://www.currenthistory.com> (8.8.2006)

Çörnogayev Y. Uzbekistan ni dast Talibov v Abidu, Kamersant. - M., 30.11.2000.

Christoffersen, Gaye, "China's Intentions for Russian and Central Asian Oil and Gas", The NATioal Bureau of Asian Reserch, Vol. 9, No.2, March 1998.

Cumpel Werner, "Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Politik gelişme ", Avrasya Etütleri, C. 1, S.1, Yaz, 1994.

Dannreuther Roland, "Creating New States in Central Asia", Adelphi Paper 288, March 1994.

ERHAN Çağrı, Abd'nin Orta Asya Politikası Ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları, www.stratigma.com, (5 Mart 2006)

Elekdağ Şükrü, "ABD Türki Cumhuriyetlerini Rus Sömürgeciliğine terk ediyor", Milliyet, 12 Aralık 1993.

Ftaroy Shans Tsentralnoy Azii – Publikatsii, Moskova, www.carnegie.ru (15 Mayıs 2006)

Fuller, Graham E., "Central Asia: The New Geopolitics", Rand, R-4219-USDP, Santa Monica, 1992

Kangas Roger D., "Uzbekistan: Evolving Authoritarianism" Current History.

Kan Sam Gu. "Kıtay i Tsentralnoazitskiy Region, Problemi Dalnevo Vastoka", №5., 2002.

Köni Hasan, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları", Avrasya Dosyası, C.1, S.1., 1994

Kuzneçevskiy V., Prezident Uzbekistana V Stupi V Priyamiye Peregavori s Pravitelstvom İslamskoy Divijeniya "Taliban" // Rassiskaya Gazeta. 10.10.2000.

Laumullin M.T. Tsentralnaya Aziya Posle 11 Sentyabrya, Tsentralnaya Aziya i Kafkaz. – Şveşiya, - № 4., 2002.

Menon, Rajan, "After Empire: Russia and South Near Abroad", in Mandelbaum (ed), 1998

Mugisuddin Akgönenç Oya, "Rusya Fedarasyonu'nun Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler", Avrasya Dosyası

Nichol Jim, "Central Asia's Security: Issues and Implications for US Interests" CRS Report for Congress, Washington D.C., 2001.

Helsinskaya Komissiya Kongressa SŞA obsudila palajeniye v TSentralnoy Azii// Ofitsalniy Sayt Abyedinennoy Appozitsii Turkmenistana, <http://www.erkın.net/chronicle/obse.html> (10 Aralık 2005)

US House of Representatives, H.R. 1152, "Silk Road Strategy Act of 1999 - A Bill To Amend the Foreign Assistance Act of 1961 to Target Assistance to Support the Economic and Political Independence of the Countries of the South Caucasus and Central Asia", 106th Congress, 1st Session.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Kazakhstan, March 4, 2002, www.state.gov.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Krygyz Republic, March 4, 2002, www.state.gov.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Uzbekistan, March 4, 2002, www.state.gov.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2001 -Tajikistan, March 4, 2002, www.state.gov.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, Country Reports on Human Rights Practices 2002, March 31, 2003, www.state.gov.

“Uzbekistan ni Namaren Vihodit iz Obyedineniya GUAM, a liş Priastanovil Uçastiye v Otdelnih Meropriyatiyah Etoy Organizatsii”, <http://www.mirtv.ru>, (26.06.2002.)

Uzgel İlhan, "ABD'yle İlişkiler", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul, İletişim, 2001.

Olivier Roy, Yeni Orta Asya Yada Ulusların İmal Edilişi, 1. Baskı, Metis yay. , 2000.

Öğütçü Mehmet, "Avrasya Enerjisi, Stratejik Dengeler ve Türkiye", Yeni Forum, Kasım 1995.

Özen Çınar, "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Bütünleşme Olgusu", Yeni Forum, Haziran 1995.

Reznikova O., " Tsentralnaya Aziya i Aziatsko-Tihaokeanskiy Region", Miravoya Ekonomika i Mejdunarodnie Atneşeniye, №4., Moskova, 1999.

Roland Dannreuther, "Russia, Central Asia and the Persian Gulf", Survival, Vol. 35, No. 4, Winter 1993.

Sabraniye Zakonodtelstva R.F. - M., 1995. - №49. - C. 480.

Shafigul İslam, "Capitalism on the Silk Route", Current History. <http://www.currenthistory.com> (8.8.2006)

Sergiyenko V., Nsledniki Timura, Kontinent, Almatı, - №20., 2002.

Shahrbanou Tadjbakhsh, "Tacikistan: From Freedom to War", Current History, <http://www.currenthistory.com> (8.8.2006)

Shashenkov Maxim, "Russian Peacekeeping in the Near Abroad", Survival, Vol. 36, No. 3, Autumn 1994.

Shireen Hunter, Central Asia Since Independence, The Washington Papers, No. 168, Westport, Praeger, 1996.

Suat İlhan, “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası “ , Avrasya Etütleri, C-2, No-3, Sonbahar 1995.

Stankoviç Sergei, “Rusya Kendisini Arıyor”, (Çev.) Funda Özdağ, Avrasya Dosyası,.1994.

Tanrısever Oktay F.,Rusya ve bağımsız Türki devletler : bağımsızlığın anlamını keşfetmek, Avrasya Etütleri, Yıl 12, S. 27-28 , Sonbahar- Kış 2005

Therese Raphael, Rosett Claudia ve Crow Susan, “An Interview with Russian Foreing Minister Andrei Kozyrev”, RFE/RL Research Report, Vol.3, No.28, 15 July 1994.

Yazıcı Bahaddin, Sıcak Nokta Orta Asya, Ozan Yayıncılık 2003

Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 123; Mustafa Aydın, "Büyük Oyun ve İkinci Büyük Oyun'un Ayırd Edici Özellikleri", Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Yorumlar, Belgeler, Baskın Oran (der.), Cilt. II, İstanbul, İletişim, 2001.